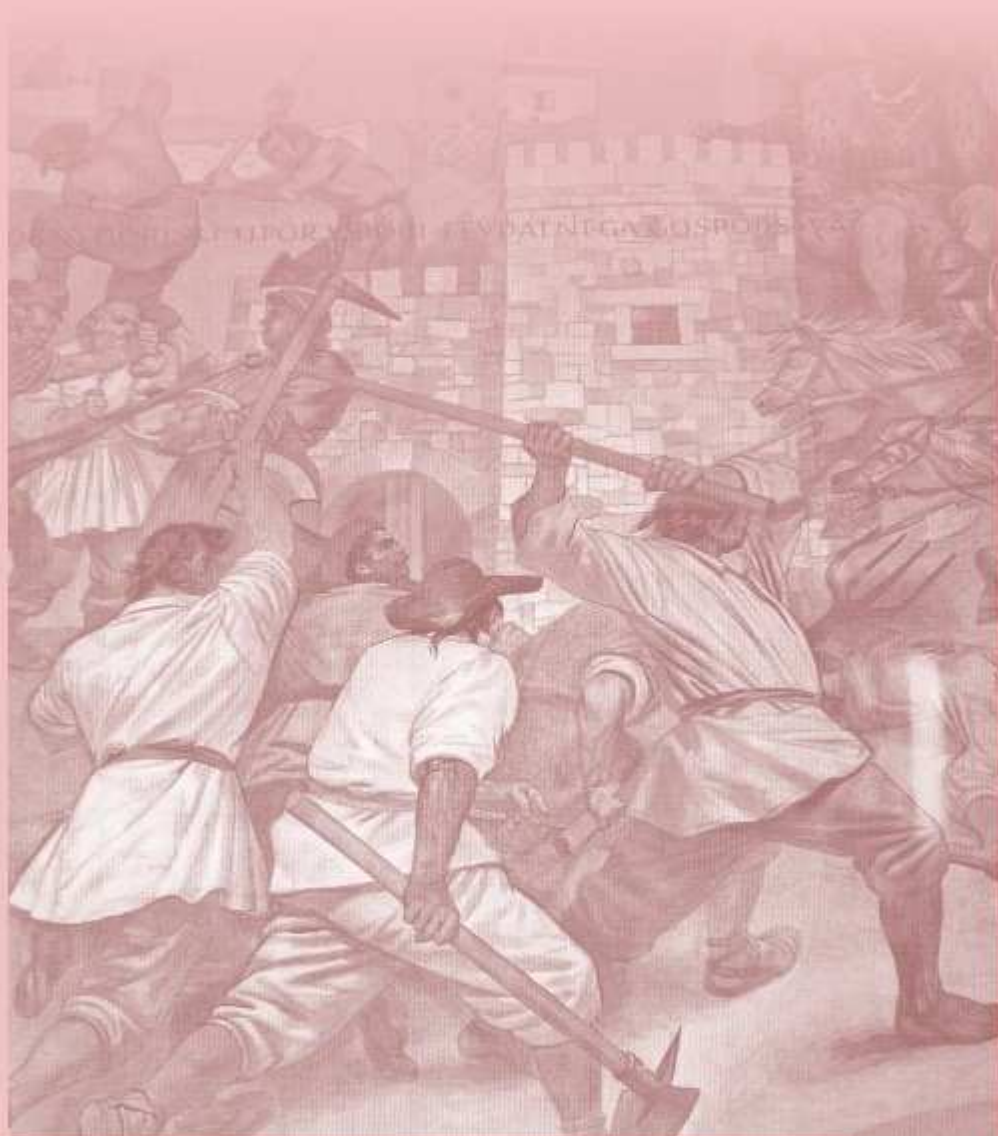

IZVEŠTJE

RAZISKOVALNE POSTAJE
ZRC SAZU V NOVI GORICI

9 • 2012

Jubileji in voščilo

Draga bralka, bralec!

V *Izvestjih*, ki jih imate pred seboj, se bomo kot vsako leto najprej spomnili tudi dogodkov, ki so pomembno zaznamovali našo preteklost.

S ponatisom prispevka zgodovinarja in geografa Karla Capudra, ki je del svoje službene poti preživel na gimnaziji v Gorici, se spominjamo upora primorskih kmetov leta 1713, ki ga poznamo kot veliki tolminski punt.

Spominjamo se tudi stote obletnice ustanovitve slovenske gimnazije v Gorici. To je bila prva državna gimnazija s slovenskim učnim jezikom v Avstro-Ogrski. Ustanovljena je bila s cesarsko odločbo 3. avgusta 1913. Slovenska škofijska gimnazija v Šentvidu pri Ljubljani in mestna realka v Idriji, ki sta bili ustanovljeni prej, sta bili zasebni šoli. Življenje prvega ravnatelja slovenske gimnazije v Gorici, Andreja Ipavca, nam predstavi prispevek prof. dr. Branka Marušiča.

Sodelavke Raziskovalne postaje v svojih zapisih predstavljamo drobce iz naše skupne naloge *Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa*. Neva Makuc piše o novoveškem tihotapstvu in plemiškem razbojništvu ob habsburško-beneški meji, Petra Kolenc se posveča vzponu turizma v Trnovskem gozdu, Špela Ledinek Lozej čebelarstvu na Idrijskem, Jasna Fakin Bajec pomenu kulturne dediščine za trajnostni razvoj, sama pa primerjavi zapisov v treh lingvističnih atlasih. Tokrat se nam je pridružil Robert Devetak, podiplomski študent zgodovine, s prispevkom o kanalski čitalnici.

Leto, ki je za nami, je bilo za Raziskovalno postajo zelo uspešno. Skupaj z Inštitutom za slovensko narodopisje smo pridobili projekt ZBORZBIRK, sama Raziskovalna postaja Nova Gorica pa projekt THETRIS. Oba se osredotočata na zahodno slovensko narodnostno območje in vodi ju sodelavka Raziskovalne postaje dr. Špela Ledinek Lozej.

Naše delo se tudi v letu, ki prihaja, ne bo omejevalo le na goriški prostor. Vsak od nas bo na svojem področju raziskoval veliko širše, bo pa ta prostor naše skupno raziskovalno polje, prostor srečevanja in kresanja idej o tem, kakšen naj bo prispevek k njegovemu trajnostnemu razvoju in kreptitvi njegove regionalne identitete.

Naj bo vaše leto 2013 mirno, zdravo in polno drobnih, majhnih, a resničnih in iskrenih stikov s svojimi dragimi in sodelavci!

Doc. dr. Danila Zuljan Kumar,
vodja Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici

Karel Capuder

Goriški kmetški upor leta 1713

Zgodovinar in zemljepisec dr. Karel Capuder (1879–1960), rojen v Spodnjih Praprečah pri Lukovici, je po končanem študiju najprej služboval na gimnaziji v Gorici. Dejavno se je vključil v javno življenje na Goriškem in hkrati raziskoval tudi preteklost tega prostora. Leta 1907 je uredil prvi zvezek virov za zgodovino goriške nadškofije. Sledila je objava obširne razprave o luteranstvu na Goriškem, izšla je v slovenskem jeziku, v sicer nemško pisanih izvestjih goriške državne gimnazije (1909, 1910). Raziskovanje goriške zgodovine ga je vodilo v arhive in zelo verjetno je prav Capuder avtor nepodpisnega članka o kmečkih nemirih z naslovom *Pred 200 leti* v tedniku *Novi čas* (25. 3. 1910, štev. 13). Leta 1913 se je v predavanju, ki ga je imel 1. marca pri »Zlatem jelenu« v Gorici in ga je organizirala Podružnica dijaške zveze, spomnil dvestoletnice upora, znanega z imenom veliki tolminski punt (1713). Predavanje je bilo objavljeno v goriškem tedniku *Novi čas* (1913, štev. 11–16,18) kot Goriški kmetški upor leta 1713. Capuder je gradivo o puntarskem gibanju zbiral v Gorici in z njegovo pomočjo napisal izviren prispevek, ki je bil le malo poznan, saj je bil tudi objavljen v časniku, katerega v celoti hranita danes le državna knjižnica v Gorici in avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju. V počastitev 300. letnice upora tolminskih in drugih primorskih kmetov je Capudrov prispevek (predavanje) na tem mestu ponatisnjen z nekaterimi drobnimi in nebistvenimi popravki. Po odhodu iz Gorice je Capuder izdal le še knjigo o 17. regimentu (Celovec 1917) in objavil nekaj manjših prispevkov, med njimi tudi članek o nastanku goriške grofije (*Carniola*, 1914). Kot zgodovinar je svoj najbolj ustvarjalni čas doživel v Gorici. Njegovi nedokončani spomini, veliko je v njih napisal tudi o svojem štiriletnem bivanju v Gorici, so izšli v *Slovcu* (7. 2.–18. 6. 1996, štev. 31–139).

Branko Marušič

Tekoče leto praznujemo več znamenitih zgodovinskih jubilejev. Rusija slavi 300-letnico, kar je tam zavladała mogočna rodbina Romanov, ki je ime Rusije dvignila silno visoko. Evropski narodi slave 100-letnico znamenite pomladi narodne ideje, ki je pri Lipskem porazila velikega Napoleona. Vesoljno krščanstvo slavi 1000-letnico slavne zmage nad rimskim poganstvom. Na Goriškem pa se opominjamo na dogodek, ki sicer ni svetovnega pomena, ki pa ni za slovenskega kmeta nič manj važen, praznujemo 200-letnico zadnjega kmečkega upora.

Začetkom 17. stoletja je Evropo pretresala velika vojna za špansko nasledstvo. Povzročitelj te vojne je bil francoski kralj Ludvik XIV., ki je znal premagati zadnjega Habsburžana na španskem prestolu kralja Karla II., da je brez ozira na pravico avstrijskih

Habsburžanov do španskega prestola v testamentu imenoval za svojega naslednika Filipa, nečaka francoskega kralja Ludvika XIV. Vsled ozke zveze, ki bi nastala med Francijo in Španijo, če bi na obeh straneh Pirenejev vladala ta rodbina, je bil v veliki nevarnosti evropski mir in zato so se združile proti Francozom tedanje evropske velesile Avstrija in Anglija. Njim so se pridružile še druge manjše države, in pričel se je boj za špansko nasledstvo, ali boj ta evropsko ravnotežje proti rastoči premoči francoske države. Ta vojna je bila velika svetovna vojna, ker so se nasprotniki vojskovali ne samo v Evropi, ampak tudi na morju in po kolonijah v drugih delih sveta. Avstrija se je morala vojskovatri obenem na več bojiščih v Španiji, Italiji, ob srednjem in dolnjem Renu, na Bavarskem, Tirolskem in je morala tudi svoje obrežje zavarovati na Reki, v Trstu in Ogleju proti napadom francoskega brodivja.

Velikanski so bili uspehi avstrijskega orožja pod slavnim princem Evgenom. V dvanajstih letih, kolikor je trajala ta vojna, je izvojeval princ Evgen zmage, kakor jih še ni izvojevala Avstrija. Prav tako velikanske pa so bile žrtve, ki jih je moralo prinašati avstrijsko prebivalstvo v tej vojni. Povsod so takrat iskali vire za nove dohodke. Naložili so posameznim avstrijskim deželam velikanske izredne davke. Tako je morala takrat goriška dežela plačati izredni vojni davek 30.000 fl. v sedmih letih. Še večje dohodke pa je dobila država iz užitnine, od doklad na meso in vino. Naša država je bila takrat absolutistična država. Vladali so med to vojno cesarji: Leopold I., Jožef I. in Karel VI. Kar so nasvetovali od njega samega izbrani svetovalci in kar je cesar sprejel, to je bilo zakon. Pač pa so obstojali po deželah nekako deželni zbori, kamor pa so hodili na Goriškem n. pr. le plemiči (imenovani takrat stanovi), ki so imeli do tega dedno pravico in pa nekateri župniki. Toda ti deželni zbori so imeli pravico le vlagati prošnje, pritožbe itd., zavrniti pa kako davčno predlogo, tega niso smeli. Ti deželni poslanci, jih tako imenujemo, so morali le od vlade naložene davke tudi sami po svojih uradnikih pobirali, ali pa so jih oddali kaki osebi v zakup, da so le v državno blagajno odrajtali določeno vsoto.

Vojni davek v znesku 30.000 fl. so goriški stanovi tako razdelili, da je na leto plačalo: 101 goriški plemič po 6 fl. 40 kr. = 673 fl. 30 kr.; 117 drugih oseb s predpravicami à 3 fl. 20 kr. = 390 fl.; 10 samostanov in cerkva à 6 fl. 40 kr. = 66 fl. 40 kr.; 23 župnikov à 6 fl. 40 kr. = 153 fl. 20 kr.; 11 vikarjev à 3 fl. 20 kr. = 36 fl. 40 kr.; 165 raznih drugih odličnih oseb (advokatov, notarjev) po 3 fl. in 20 kr. = 550; še nekaj drugih à 1 fl. in à 30 kr. = 10 fl.; goriški meščani 333 fl. 20 kr.; vse goriške kmetske občine 5.276 fl. in 42 kr. Skupaj so torej Goričani takrat 7 let plačevali deželi po 7.490 fl. 20 kr. Dežela pa je od tega odrajtovala državi le 4.285 fl. in 43 kr., vse drugo je ostalo deželnim stanovom.

Ko je leta 1704 izšel odlok, da se mora po vseh deželah pobirati takozvani mesni krajcar (t.j. od vsakega funta mesa, ki se ga kupi pri mesarju, ali pa tudi od doma zaklane živali porabi, je plačati 1 kr. davka), so goriški stanovi pač vlagali prošnje in spomenice na Dunaju in v Gradcu, naj bi se revni goriški deželi ne naložil ta davek. Toda tedanje finančno ministrstvo, imenovano Banko-deputacija, je ostalo neizprosno. Zato ni kazalo drugače, kakor da dežela ta davek sama prevzame. Pogoditi se je bilo treba na Dunaju za zakupnino. Po dolgem barantanju je naposled dežela prevzela naklado na meso v zakup za letnih 6.000 fl. Pogodba pričjenja s 1. julijem 1706. in traja tri leta. 6.000 fl. plačuje dežela

v državno blagajno v 4 anticipando obrokih. Prvi obrok je moral pooblaščenec stanov Del Mestri vzeti na Dunaju na posodo in pravi, da je tistih 1.700 fl. prav težko dobil. Bili so pač hudi vojni časi! Še bolj se je goriška dežela upirala vinskemu davku. Ta davek je vlada že večkrat poskusila na Goriškem vpeljati (1525., 1557., 1612., 1641., 1643. in 1647.), pa so se mu vedno z uspehom uprli. Nato so se tudi stanovi sklicevali, toda vse prošnje niso pomagale nič, država je denar rabila in ga je morala dobiti. Zato so že leta 1707. sklenili tudi za ta davek zakupno pogodbo z državo. Pobiranje daca se prične 1. aprila 1707. Stanovi plačajo državi na leto 5.000 fl. zakupnine. Pobirati pa ne smejo od vsega vina, ki se iztoči, le dac od dveh tretjin. Ker se vino prodaja ob različnih letinah po različnih cenah, se tudi dac ravna po cenah. Pri najboljših letinah se je takrat bokal vina prodajal na Goriškem po 2 solda. Tu se je plačalo od 60 bokalov 12 soldov daca t. j. 10%. Če so bile cene višje (v najslabšem slučaju celo bokal po 12 soldov), je tudi dac sicer bil večji, vendar relativno manjši. Gotovo sta bili ti nakladi jako veliki in ob čutni, zlasti še mesna, ki je zadela sploh vsakega. Gotovo je pa tudi, da bi bila dežela pri pametni upravi, ali od pobiranja teh naklad lahko prav veliko profitirala, ali pa ji ne bi bilo potreba posluževati se vseh pravic, ki jih je potom zakupa naklad dobila. Treba nam je samo računati k pogojeni vsoti še stroške uprave, tako da dobimo vsoto 9.0000 fl., katere je morala dežela na leto od te naklade dobiti, pa vidimno, da to še-le odgovarja konsumu 540.000 funtov mesa na leto v celi Goriški!

Toda tedanja deželna uprava je, kakor kažejo dogodki, jako slabo opravila s tem zakupom. V teku 3 let je zaostala s plačevanjem v državno blagajno za 8.700 fl. Zaostanki so zlasti v prvem letu [bili] veliki. Sicer pa ni čuda, ker so stanovi n. pr. pobiranje mesne naklade v Gorici izročili v pod zakup nekemu Antionu Pollini-ju, ki je zato deželi plačeval le letnih 100 fl.! Seveda je stalo v pogodbi, da ne sme podzakupnik prav nič stikati po plemenitaških hišah. Gospodje so hoteli pač večji del davka zvaliti na ljudstvo.

Sicer pa se je začelo ljudstvo po Goriškem plačevanju teh naklad upirati. Nekateri graščaki so trdili, da so oni od države s posestvi in tlačani kupili tudi pravico do pobiranja davka. Tolminci so sklicevali na svoje posebne od raznih cesarjev potrjene pravice. Zato je bilo začetkom le malokje mogoče iztirjati dac. Vlada je radi tega izdala stroge odloke proti tistim, ki niso hoteli naklad plačevati. Poskusili so s sekvestriranjem, tako so poslali poleti v Krmin 12 vojakov pod vodstvom enega korporala, da tam eksekvirajo vinski dac, ker Krminci niso hoteli plačati, so začeli kakor ob prihodu sovražnika biti plat zvona, kar je sklivalo kmete iz okolice skupaj. Napadli so majhno četo, ji pobrali orožje in vojake neusmiljeno pretepli. Le priprošnji stanov so se morali zahavaliti mirni krminski meščani, da že taktat ni vlada na Goriškem poslala vojaštvo, kaznovat to upornost.

Posledica vsega tega pa je bila, da stanovi niso mogli izpolnjevati pogojev zakupne pogodbe in so v teku treh let zaostali za okroglo 9.000 fl. Ker se tudi radi obnovitve pogodbe niso pravočasno javili je vlada oddala mesni in vinski davek v zakup zasebniku Jakobu Bandev-u iz Gorice, ki je ponudil celo 300 fl. več, kakor pa je odtlej plačevala dežela.

Jakob Bandev je bil nekaj prekupec in ni imel niti denarja dovolj, da bi mogel položiti kavcijo. Zato je bil zanj porok baron Karel Tacco in za obema je stal še mogočnejši grof Thurn. Bandev je pobiranje daca organiziral tako, da si je izbral v posameznih krajih podjetne lokalne razmere poznavajoče ljudi, ki so proti pogojnemu dobičku spretno

znali do zadnjega krajcarja iztirjati dac. Med temi podzakupniki se omenjajo: Taljanut v Števerjanu, vdova Basin v Solkanu, Karnel v Kanalu.

Pač so stanovi sedaj po toči zvonili in vlagali prošnje za zopetno podelitev zakupa. Bolelo jih je tembolj, ker Bandev tudi nekaterim plemičem ni prizanašal, ampak je tudi od njih brezobzirno terjal davek.

V letu 1712., ko se je pogodba obnovila, je Bandev šel celo dalje in je, da poveča svoje dohodke, vpeljal mesto dosedanje vage dunajsko vago in zahteval sedaj od funta mesa 1 krajcer daca (funt mesa je veljal v Gorici dotedaj 3 krajcerje).

Ker tudi Bandev-u začetkom niso vsi Tolminci plačevali daca, je zato sedaj izposloval stroge odloke, da mu mora biti tudi vojaška pomoč na razpolago. Tako se je pripetilo, da je dal marca meseca l. 1713. Bandev Tolmincem, ki so se s tovari raznega blaga nalagali v Gorici, konje, vozove in tovore konfiscirati. Vse to in še nekega Tolminca so shranili v Gorici na gradu. To je dalo povod, da se je vnel veliki goriški punt.

Ponedeljek 27. marca je sporočil tedanji tolminski grof Anton Coronini goriškemu podglavarju, da je zvedel za znamenje upora na Tolminskem. Obenem je prišla v Gorico vest, da se v Solkanu zbirajo kmetje iz gor. Podglavar je poslal najprej odposlance, ki so imeli nalogo kmete pomiriti, obenem pa tudi malo poizvedeti, koliko jih je, kako so oboroženi in kaj hočejo.

Kmetje, bilo jih je kakih par stotin, le deloma oboroženi, so odgovorili, da hočejo v Gorico, delati obračun z dacarjem Bandevom. Ker je množica vedno naraščala, se je podglavar podal sam k upornikom. S seboj je imel 12 dragoncev in nekaj pešcev od posadke na gradu.

Ker se kmetje nikakor niso dali pomiriti, je podglavar ukazal vojaštvu, naj razžene množico. Naskok vojakov je razpršil slabo oborožene kmete, ki so zbežali v hribe, kar se jih je ustavilo, te so vojaki povezali in jih 25 po številu, deloma tudi ranjencev, odvedli na goriški grad.

Podglavar je pustil v Solkanu stražo in med Solkanom in Gorico postavil v naglici sklicane černide (nekako črno vojsko) iz goriške okolice.

Toda v jutro 28. marca je stalo že v Solkanu zbranih več tisoč kmetov in tudi o černidih se je govorilo, da ne marajo nastopiti proti onim, ki hočejo le obračunati s »pijavko« Bandev-om.

Podglavar je vnovič poslal k kmetom poslanca: barona Ferdinanda Formentini-ja in Ivana Radievčič-a s posebnim pismom, v katerem jim zagotavlja, da je dac začasno odpravljen in da bode sam prosil cesarja, da te davke tudi za stalno odpravi.

Toda obenem z vračanjem se odposlanstvom je udrlo tudi kakih 6.000 kmetov v mesto. Na Travniku so se utaborili. Bandev je zbežal in zato so se mogli znesti le nad njegovo hišo, ki so jo razdejali, pohištvo pa na dražbi prodali. Podglavar je moral izročiti vse konfiscirane reči in na zahtevo in radi žuganja, da sicer zažgo mesto, je izpustil tudi onih 25 Tolmincev, ki jih je prejšnji dan v Solkanu ujel.

Ukajoč in vriskajoč so zmagoviti kmetje ta dan zapustili mesto. Med potjo so še v Števerjanu Tolminci in Brici obračunali z baronom Tacco, kateremu so oplenili grad in z dacarjem Taljanutom, ki je moral zato, da mu niso porušili hiše, plačati ubožni števerjanski cerkvi 300 fl. Tudi v Kanalu so ta dan kmetje napadli dacarja in mu porušili hišo.

Kmetje so zaenkrat dosegli, kar so želeli. Dac je bil odpravljen, dacarji v velikem strahu. Ko je v Solkanu dacarica Basin še po teh dogodkih hotela pobirati dac od mesa, so kmetje iz bližnjih hribov v nedeljo dne 2. aprila pridrli v Solkan, kar je tako prestrašilo podglavarja v Gorici in stanove, da so poslali v Solkan jezuita p. Sodar-ja, dva kapucinca in še nekaj zgovornih mož, ki so kmete pomirili s ponovnim zatrdilom, da je dac odpravljen.

Do sem je bil ta punt dejansko le nekaka rabuka, ki bi ne zaslužila mesta v zgodovini. Da zadobijo nadaljnji dogodki večji pomen, da se iz teh dogodkov razvije neka kmečka vojska, to povzroča dejstvo, da se je takrat goriški kmet pozno sicer in tudi zadnji vzdramil in zavedel, da je bil nekdanj svoboden in prost, da je pa sedaj odvisen in vklenjen v sporne tlake in desetine in da postanejo te sporne točke od dne do dne hujše.

Da se je izvršil ta preobrat, to so – kakor pričajo pisma – povzročile kobaridske občine, zlasti Drežnica in Sužid. Meseca maja leta 1713. se prične po celi Goriški kmetski upor proti graščakom. Vzroki tega upora so isti, kakor pri drugih kmetskih uporih, zlasti onih v 16. stoletju na Gorenjskem. Graščaki so strogo zahtevali tlako. Za vsako najmanjšo zamudo so nalagali kazni. Pritožba tolminskih kmetov iz te dobe nam navaja več takih vzgledov. Gašparju Kraglju, ki ni prišel na tlako ob pravem času, je vzel tolminski grof 4 vole za kazen. Če zahtevajo tlako čez določeno mero, pač dajo graščaki odškodnino, ki je pa malenkostna. Graščinski uradniki zahtevajo za pobotnice posebne denarne nagrade. Povsod pa še trde kmetje, da hočejo svoje »stare navade« zopet nazaj.

Upor proti graščakom je organiziran. Kmetje se medseboj zavežejo, da gredo vsi v boj proti graščaku. Kdor se brani temu razdero hišo. Od 16 do 60 leta je vsakdo upornik. Da preslepijo oblasti raztrosijo, da so med sabo needini. Tudi neresnične svoje sklepe razglašajo v isti namen. Imajo pa zaupne osebe, ki razglašajo povelja od vasi do vasi.

Kmetje udarijo skoraj istočasno začetkom maja na gradove. Tolminci pridero v Tolmin in zahtevajo, da naj jim izroči grofov sodnik dr. Beltram neka pisma. Ker teh v gradu ni, pošljejo konjenika v Gorico k grofu Coroniniju, ki poslancu pač izroči neka pisma, ki pa kmete ne zadovolje.

V Rihemberku prisilijo kmetje grofa Lanthierija, da jim izroči stare zapisnike tlake in desetine (urbarje). Iz Dornberka mora graščakinja bežati. V Podgradu na Krasu (v okrajnem kotu Goriške) udero kmetje v grad, napadajo grofa Petaza in se polaste vsega, kar je v gradu. Prav tako se upro kmetje v Sv. Križu, Štanjelu, Kanalu »do 750 županov se udeležuje upora«, pravi neko poročilo na cesarja.

Le v Devinu se ubrani grof Thurn upornikov. Grad je bil dobro zastražen in grofovi hlapci pripravljene, ko je torej kakih 3.000 okoliških tlačanov pridrlo pred grad naskočiti, je ukazal vstreliti, da je obležalo 5 mrtvih, več je bilo ranjenih in so še nekateri pozneje umrli. Uporniki so se sicer razkropili, toda med ljudstvom je hudo vrelo.

Ko se je upor obrnil proti plemičem, so šele stanovi začeli z veliko vnemo prositi za naglo vojaško pomoč. Vloga, ki jo igra v tem uporu goriški podglavar grof Adam Strassoldo, je bolj klavrna. Mož sam pač ni bil posebno odločen. Poleg tega pa tudi ni imel na razpolago dovolj moči. Posadka na goriškem gradu je bila malenkostna in za uporabo po deželi sploh ni prišla v poštev. Zato je takoj 27. marca prosil glavarja v Gradiški pomoči, in ta mu je poslal nekaj rednih vojakov in nekaj črnidov. Toda tudi ti bi imeli braniti samo mesto. Na Travniku so postavili topove. Ker pa tudi gradiščanski črnidi niso bili zanesljivi, zato so to vojaštvo že po par dneh odposlali nazaj, pa ga vnovič poklicali, ko se je upor razširil. Poleg tega je

podglavar ukazal tudi plemičem priti s hlapci v mesto in je oborožil meščane in dijake. Takoj 27. marca pa je sporočil o uporih vladi v Gradec in pozneje je navadno poročal naravnost osrednji vladi na Dunaju. Naslovljena so poročila na cesarja Karla VI.

Vlada je tako s početka poslala generalatu vojaške granice v Karlovcu ukaz naj pripravi potrebne čete za odhod. Povelje, da to vojaštvo odmaršira, se je pa odlašalo do srede maja. Ko se je upor na Goriškem začetkom maja tako silno razširil, tedaj je vlada z odlokom datiranim iz Laksenburga dne 20. maja ukazala, da ima poleg hrvaških graničarjev na Goriško oditi tudi 800 mož redne vojske z Ogrskega. Poveljstvo je prevzel podpolkovnik polka Heister pl. Panowitz. Glede asistence je bilo določeno, da je vojaštvo začasno podrejeno goriškemu podglavarju, pozneje pa bo sprejemalo ukaze od posebne komisije, katero je vrhovna vlada tudi takoj sestavila. Komisiji, ki je imela preiskati vzroke upora, soditi in kaznovati krivce, je bil predsednik Hanibal knez Portia, prisednika pa sta bila Ivan Krištof grof Wildenstein in svetnik dvorne kamore Jožef Lindl, za tolmača pa so komisiji pridelili pl. Ehrberg-a, tajnika deželnih stanov kranjskih.

27. maja je zapustilo 600 Hrvatov–graničarjev Senj in Karlovac. 3. junija so že graničarji iz Senja dospeli v Ajdovščino in naslednji dan tudi oni iz Karlovca. Ti graničarji so bili divji ljudje, vajeni neprestanega groznega obmejenega boja. Podivjali so v teh bojih tako, da pripoveduje sodobni kranjski zgodovinar Valvasor o njih neverjetne grozovitosti. Pili so kri umorjenega sovražnika. Najhujše je vlada kaznovala takrat deželo, če ji je poslala to vojaško nadlego na vrat. Velikanski strah je moral torej biti pred temi četami takrat po lepi Vipavski dolini. Poveljnik graničarjev je bil baron Kuhner.

Prvo je bilo, da so zahtevali od deželnih komisarjev, ki so jih v Ajdovščini sprejeli, da morajo poskrbeti vsakemu vojaku funt mesa in pol bokala vina na dan. »Drugače« – so zatrjevali častniki – »ne morejo biti odgovorni za disciplino.«

5. junija je vojaštvo pridrlo v Rihemberk. Kar vsuli so se divji vojaki v vas. Lovili so ljudi, ki se jim niso prav nič ustavljali, in jih zapirali v grad. Potem so pa začeli pleniti po hišah in graničar je vdrl celo v cerkev sv. Duha in je ukradel kelih. Pač so morali vojaki na odločno zahtevo goriškega podglavarja in stanov orožje povrniti in poveljnik je cerkvenega roparja celo na smrt obsodil (izvršila se pa obsodba z ozirom na vojaštvo ni), toda bojazen pred divjanim vojaštvom se je tako razširila, da so goriški stanovi mislili le na to, kako bi se te nadleže znebili. Ko je torej koncem meseca dospel na Goriško en oddelek redne vojske, so hitro čez Cerkno in Škofjo Loko poslali Hrvate nazaj.

Iz Rihemberka je en oddelek odšel na Kras, da tam kaznuje upornike, drugi pa je prišel v Gorico. Ker so se 13. junija Tolminci prikazali nad Solkanom, so poklicali še en oddelek s Krasa v Gorico. A potrebna ta previdnost ni bila. Ko so Tolminci zagledali, da prihaja od Gorice drugo vojaštvo, jim je upadel pogum in so se razpršili. Za njimi je sedaj udarilo vojaštvo na Tolminsko in začelo loviti že prej naznanjene kolovodje upornikov. Zadnjega junija in začetkom julija so napolnili uporniki (72 po številu) ječe na goriškem gradu. Sredi julija je dospela tudi cesarska komisija v Gorico in pričeka je svoje delo koncem leta 1713. in v letu 1714. se je vršila velikanska pravda goriških upornikov. Komisija je izločila 11 voditeljev upora in je te obsodila na smrt.

Ko je zopet prihajala pomlad v deželo in se je obnavljalo leto po onih dogodkih, ko je goriški kmet vesel zmage nad kriivičnimi dacarji, sklepal o boju proti graščaku, tedaj je bila izrečena smrtna obsodba nad 26-letnim Ivanom Gradnikom in njegovimi tovariši

(Gregor Kobal, Lovrenc Kragl, Martin Munih, Andrej Lahajnar, Matija Podgornik, Valentin Lapanja in 4 drugi).

20., 21. in 23. aprila so na Travniku v Gorici obglavili upornike. Glavnemu voditelju so še prej odsekali roko, dva tovariša pa so z razbeljenimi kleščami ščipali. Trupla devetih so razsekali na 4 kose in jih nabili na kole ob štirih glavnih cestah, ki vodijo iz Gorice na deželo. Grozna je bila ta kazen, ki se je izvršila javno, vpričo ljudstva cele Goriške, da ostane ljudstvu trajno v spominu zadoščenje, ki ga je tirjala žaljena državna moč. Ostale upornike (61) so obsodili na izgubo enega dela njih premoženja.

Dežela je zopet prevzela dac. Leta 1718. so Tolminnci odpustili zadnji zaostali dolg na dacu. Istega leta, ko se je goriški kmet uprl radi velikih davkov, je sklenil tudi cesar Karel VI. mir, ki je končal dolgotrajno špansko nasledstveno vojno in hči Karla VI., mati avstrijskih narodov cesarica Marija Terezija, je pričela omejevati tlako in pospeševati odkup kmečkih posestev.

Ko je beneška vlada nekoliko pozneje vpeljala tudi enak davek, so se tudi tam slovenski kmetje upirali novim davkom; vlada pa jim je lepo pojasnila, zakaj davke rabi, ker rastejo državni stroški, in ljudje so voljni plačevali davek.

Ta dogodek jasno kaže, česa se je takrat, ko so vpeljali v Avstriji nove davke, manjkalo. Kri, ki je tekla na Travniku v Gorici leta 1714., ko je pomlad stopala v deželo, kliče glasno na delo za ljudsko izobrazbo in politično organizacijo!

Devet

Zdi se, kot da je bilo pred dobrim letom, ko so se dr. Branku Marušiču na Delpinovi ulici v Novi Gorici pridružile prve mlade raziskovalke, v resnici pa je minilo že skoraj desetletje. In približno toliko časa je minilo od trenutka, ko je ta izrazito interdisciplinarna skupina začela razmišljati o načinu skupne predstavitve rezultatov svojega dela. In čeprav je minilo že več kot osem let, se zdi, kot da je minilo le osem trenutkov. Po drugi strani se zavedamo, da je ta čas švignil mimo nas tudi zaradi obilice dela, ki ni dopuščalo prav veliko samorefleksije, in če ne bi bilo *Izvestja*, ta poizvedujoči pogled na minulo delo ne bi bil niti približno mogoč.

Tako pa je pred nami že osmo *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* in že osmič lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da je delo, ki si ga je pred več kot dvema desetletjema zamislil dr. Branko Marušič, preseгло vsa pričakovanja. Verjetno si kot edini član takratne izpostave Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU v Novi Gorici niti v najbolj drznih sanjah ni upal predstavljati, da se bo njegova zamisel udejanjila v tako uspešno interdisciplinarno raziskovalno skupino. Podobno se godi vsem, ki smo njegova prizadevanja spremljali in podpirali iz Ljubljane in pri tem vse bolj presenečeni strmeli nad zagnanostjo in vsakokratnimi rezultati. Še posebej pa preseneča odmev, ki ga je oblikovanje in uveljavitev RP ZRC SAZU v Novi Gorici sprožil na drugih koncih Slovenije. Nihče si namreč ni znal predstavljati, da bomo petnajst let kasneje oblikovali še dve raziskovalni postaji, Maribor in Petanjce, ki se od vsega začetka zgledujeta po uspehih goriške . . .

Priznajmo, nova številka publikacije, ki predstavlja delo raziskovalk in raziskovalca RP ZRC SAZU v Novi Gorici, je nastala v raziskovalnem okolju, ki po organizacijski plati še vedno predstavlja novost v slovenski znanstveni pokrajini. Zelo malo je namreč inštitutov in univerz, ki na podoben način razmišljajo o regionalizaciji svoje dejavnosti. Prej nasprotno, redno se srečujemo s prizadevanji za oblikovanje centrov in univerzitetnih kampusov na enem samem mestu. Kaže, da v Sloveniji koncept koncentracije in centralizacije še vedno prevladuje in žal tudi duši težnje po decentralizaciji, ki se v tem primeru kaže skozi regionalizacijo raziskovalnega dela. Če je koncentracija do določene mere razumljiva za naravoslovje, tehniko in medicino, pri katerih morajo raziskovalke in raziskovalci pametno izkoriščati drago opremo, pa to gotovo ne more veljati za raziskovanje v okviru družboslovja in humanistike. In slednje je v največji meri domena ZRC SAZU, ki že tri desetletja združuje najbolj prodorne znanstvenice in znanstvenike s tega področja.

Pri tem je za nas nadvse pomembno tudi to, da naše kolegice in kolegi ne živijo in delajo samo v Ljubljani, temveč tudi v Postojni, Tolmini, Novi Gorici, Mariboru in prekmurskih Petanjcih. Živeti in delati na ali vsaj blizu terena, ki ga sistematično preučujejo, je namreč za naše sodelavke in sodelavce dragocena rešitev, mesta in kraji,

kjer smo raziskovalne postaje že odprli, pa s hvaležnostjo ugotavljajo, da je naš prihod poživil lokalno raziskovalno dejavnost. Po drugi strani se naše sogovornice in sogovorniki v okoljih, v katerih smo se naselili, zavedajo, da oblikovanje vsakokratne raziskovalne postaje spodbuja nastanek novih delovnih mest za visokokvalificirane ljudi, ki lahko prispevajo k regionalnemu razvoju. Podobno spoznavajo tudi tiste kolegice in kolegi v lokalnih knjižnicah, muzejih in arhivih ..., ki so nastanek raziskovalnih postaj morebiti spremljali z bojznijo pred "kolonizacijo iz Ljubljane". K hitremu kopnenju strahu in nezaupanja gotovo še največ prispevajo rezultati dela vodje raziskovalne postaje dr. Danile Zuljan Kumar, kolega prof. dr. Branka Marušiča in njenih sodelavk, dr. Jasne Fakin Bajec, dr. Neve Makuc, Špele Ledinek Lozej in Petre Kolenc. In če se ob tem zavedamo, da skupina s svojimi raziskavami pokriva najmanj pet raziskovalnih področij (zgodovino, antropologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino, jezikoslovje) in relativno velik teren (ob Goriški na obeh straneh meje še velik del Krasa), potem za dvome in bojzno ne ostane prav veliko maneverskega prostora. Najboljši dokaz za to je seveda vsebina *Izvestja*, ki izdaja širok nabor tem in celo paleto raziskovalnih pristopov.

Za konec bi kljub zavedanju, da uvodnik k novi številki *Izvestja* morda ni najbolj primerno mesto za tak razmislek, kot izrazit zagovornik regionalizacije raziskovalne dejavnosti v Sloveniji, vse, ki se zanimate za naše delo, rad povabil, da nas obiščete in tudi na ta način spoznate, kaj delamo, ter se na samem mestu prepričate, da smo sestavni del vaše skupnosti.

prof. dr. Oto Luthar, direktor Znanstvenoraziskovalnega centra
Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Članki

»GL'ODIJ INTESTINI SONO TANT'OLTRE COL SANGUE
PENETRATI NEL SANGUE«

O PLEMIŠKEM RAZBOJNIŠTVU IN FAJDAH V NOVOVEŠKI FURLANIJI IN GORIŠKI

NEVA MAKUC

Dr. zgodovinskih znanosti, asistentka z doktoratom
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
neva.makuc@zrc-sazu.si

Eden izmed najbolj znanih odlomkov pesnitve *Orlando Innamorato* Mattea Marie Boiarda iz leta 1483 opisuje boj med Orlandom, bojevnikom Karla Velikega, in Agricanom, kraljem Tartarije. Bojevnika se bojujeta vse do mraka. Skleneta, da bosta boj nadaljevala naslednjega dne. Sproščeno in zaupljivo se namestita na bližnji travnik ter se pogovarjata, "kot da med njima vlada starodavni mir". Ob tem krščanski vitez občuduje naravo kot božjo stvaritev in poskuša muslimanskega nasprotnika potegniti v pogovor o božjem stvarstvu.

Boiardovo nedokončano delo spada v vrsto književnih del, ki so nastala v 15. in 16. stoletju in so slavila viteške vrline in plemenitost. Tovrstna v tistem času izredno priljubljena dela so izpostavljala viteško bojevanje, plemenitost duha, junaštvo in pomoč šibkejšim ter širila vrednote *cortesie*. V nasprotju z omenjenimi visokimi ideali, ki so se nekoliko anahronistično napajali iz srednjeveških viteških vrednot, pa je bila neredko vsakdanja stvarnost drugačna in žal mnogo manj plemenita. Novi vek je namreč v veliki meri zaznamovalo nasilje in vojne, ki so posrkale vase številčno mnogo več posameznikov kot srednjeveške vojne in fajde. V srednjem veku so vojne pogosto vključevale večinoma nekaj sto konjenikov in njihovo spremstvo, v zgodnjem novem veku pa so novi načini boje-

vanja zahtevali več deset tisoč mož in poleg tega tudi velike vsote denarja.

Razmah nasilja ni prizanesel območju ob beneško-habsburški meji, kjer sta se bili kar dve pomembni vojni, in sicer prva habsburško-beneška vojna (1508–1521), ki je bila del spopadov, povezanih s t. i. cambraijsko ligo, ter druga habsburško-beneška vojna (1615–1617), imenovana tudi gradiška ali uskoška vojna. Vojno dogajanje je pripeljalo v deželo veliko število najemniških vojakov, ki so se pogosto predali pljenjenju in ustrahovanju lokalnega prebivalstva. Nasploh pa je vso beneško *Terrafermo* pestil problem vzdrževanja javnega reda in miru.

Omenjeni problem je bil posebno pereč ob beneško-habsburški meji, kjer se je nasilje razmahnilo zaradi bližine sosednjega ozemlja, kamor so se banditi lahko zlahka zatekli. Dobro oborožene ter bolj ali manj številčno močne skupine banditov, ki so obsegale tudi nekaj deset ali celo sto mož in na čelu katerih so bili pogosto pripadniki plemstva, so nekaznovano prehajale habsburško-beneško mejo, ki je bila dokončno določena šele v 18. stoletju, ter ropale, izsiljevale in ustrahovale prebivalstvo. Pred 19. stoletjem je bilo le zelo malo evropskih držav sposobnih nadzirati lastne meje, saj so le redke lahko vzdrževale podeželsko policijo, ki je kot neposredna predstavica državne oblasti skrbela za javni

red in mir na celotnem ozemlju.¹ Poleg tega so vse do začetka 17. stoletja banditi izrabljali nasprotja med Benečani in Habsburžani v lastno korist. Tako beneška kot habsburška oblast sta se zavedali, da je potrebno skupno sodelovanje pri preganjanju banditizma. Dogovori, ki so jih leta 1637 dosegli Benečani in Habsburžani, so predvidevali tovrstno sodelovanje, kar je prineslo določen napredek pri preganjanju razbojništva.² Cesarski odposlanec v Benetkah Antonio Rabatta (um. 1650) je, na primer, kot edini učinkoviti ukrep predlagal skupno delovanje pri preganjanju zločincev. Beneška oblast je predlog sprejela. Na ta način so se, na primer, leta 1638 tudi dogovorili, da bodo porušili nekaj bivališč v Gradiscutti, habsburški enklavi na beneškem območju, ležeči nekoliko vzhodneje od Tilmonta.³

Gradiscutto so zaradi težje dostopnosti na račun močvirja ob reki Varro uporabljali kot zavetišče že v 16. stoletju. Leta 1582 sta se Francesco Cordovado iz istoimenskega kraja in Antonio de Merlo iz Vidma, potem ko sta bila zaradi raznih zločinov obsojena s strani beneških oblasti na izgon, predala plenjenju revnega kmečkega prebivalstva ob habsburško-beneški meji. Zavetišče sta našla v hiši plemiške rodbine Belgrado v Gradiscutti, ki je bila zaradi močvirja težje dosegljiva. Število razbojnikov je naraslo na trideset in skupaj so pustošili in ubijali. Razbojniki so v zaselku Santa Marizza v bližini Gradiscutte napadli hišo, v kateri so se zadrževali nekateri videmski plemiči (z enim izmed njih je bil namreč Merula v sporu), pri tem so nekateri umrli ali ostali poškodovani. V nogo ranjeni Antonio Merlo je na pomoč poklical tamkajšnjega kmeta, ki pa je razbojnika obglavil in na račun tega kasneje dobil nagrado s strani beneške oblasti. Nad razbojnike so se nato odpravili tako habsburški kot beneški

vojaki, ki so jih preganjali, dokler ti niso bili ranjeni ali ubiti.⁴

V Furlaniji so se razboriti in zelo vplivni plemiči vpletali v spopade in fajde že proti koncu obstoja kneževine oglejskega patriarha. Po beneški osvojitvi omenjene kneževine (1420) so se nesoglasja nadaljevala v obliki boja med dvema frakcijama, in sicer probeneškimi zamberlani ter prohabsburškimi strumieri, in dosegla višek v uporu leta 1511.⁵ Deželo je za pol stoletja preplaval val obračunavanj in "častnih maščevanj". Furlanski plemič Soldoniero di Strassoldo (roj. 1525) je, na primer, v svojih zasebnih zapiskih trezno poročal o tem, kako je bilo potrebno življenje rodbine prilagoditi pričakovanju, da bo nekoč njegov tedaj šele desetletni nečak maščeval umor očeta, Soldonierovega brata Friderika, ki je bil ubit leta 1561. Vedel je, da bo nečak, potem ko bo izpolnil svojo "dolžnost", izgnan, zato se je moral sam poročiti in poskrbeti za potomstvo. V veliko zadovoljstvo strica je nečak dobro desetletje kasneje, leta 1575, ubil morilca svojega očeta.⁶ Želja po "častnem maščevanju" (*vendetta honorata*) ni zamrla. Soldoniero je maščevanje dojemal kot dolžnost, ki sledi božji volji. Maščevanje za storjeno krivico je spadalo v sam moralni kodeks furlanskega fevdalnega plemiča.

Plemiške fajde in razbojništvo, ki so globoko zaznamovali furlansko visoko družbo 16. stoletja, so se na splošno razmahnilo po vsej beneški *Terrafermi* od sedemdesetih let 16. stoletja. Claudio Povolo domneva, da so se pohodi oboroženih skupin odvijali v okviru tihega pristanka ali vsaj nenasprotovanja najbolj razbori-

¹ Eric J. Hobsbawm, *I banditi. Il banditismo sociale nell'età moderna*. Torino 2002, str. 5 sl.

² Giuseppe Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine, Tricesimo, 1998, str. 285–287.

³ Gio. Francesco Palladio degli Olivi, *Historie della Provincia del Friuli*. Bologna, 1966–1972 (faks. pon. Udine 1660), str. 303–304.

⁴ Zapiski Lucrezia Palladija (1697–1767), objavljeni v: *Pagine friulane* I/1888, št. 12 (20. 1. 1889), str. 182, ter v: Furio Bianco, *Storie raccontate storie diseguate. Cerimonie di giustizia capitale e cronaca nera nella stampa popolari e nelle memorie cittadine tra '500 e '800*. [S.l.], 2001, str. 83–87, 119–120.

⁵ O tem pomembnem uporu: Furio Bianco, 1511. *La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*. Pordenone, 1995 (sledilo je več izdaj in tudi slovenski prevod: *Krvavi pust 1511: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem*. Aleksander Panjek (ur.). Koper, 2011).

⁶ Soldoniero di Strassoldo, *Cronaca dal 1509 al 1603*. Ernesto Degani (a cura di). Udine, 1895, str. 50–55.

tega plemstva, ki je nasprotovalo beneški oblasti. Poleg tega so bili ti pohodi najbrž povezani s plemiškimi fajdami, v katere so bile vpletene številne plemiške rodbine beneške *Terraferme*.⁷ Po vsej deželi so se višji družbeni sloji vpletali v krvave obračune, spopade in maščevanja. Spori niso izhajali zgolj iz nasprotja med mestnim in fevdalnim plemstvom. Številni spopadi so se odvijali tako med samimi fevdalnimi plemiči (tudi znotraj iste rodbine) kot tudi med samimi mestnimi plemiči. Nasploh pa je fevdalno plemstvo (t. i. kastelani) predstavljalo najbolj nasilno skupino v okviru beneške *Terraferme*, ki jih je med drugim zaznamovalo tudi pomanjkanje zvestobe beneški oblasti. Sovraštva, ki so v 16. stoletju izhajala iz nasprotja med zamberlani in strumieri, so se proti koncu stoletja razdrobila v številne zasebne spore in obračune. Vzdušje nasilje pa je zajelo tudi nižje plasti prebivalstva in se odražalo med drugim v številnih bolj ali manj nasilnih sporih med vasmii.

Beneški namestnik v Vidmu (luogotenente) ni razpolagal s primernim številom oboroženih mož, ki bi lahko vzdrževali javni red in mir. Razpolagal je le s šestimi slabo plačanimi vojniki, le občasno pa še s 25 vojniki s Korzike ali 20 hrvaškimi konjeniki. Po ustanovitvi Palmanove pa se je lahko v izjemnih primerih za vzpostavitve javnega reda in miru zanesel na intervencijo vojakov iz omenjene utrdbe. Beneški namestniki v Vidmu so zato pogosto najvišje beneške oblasti opozarjali na omenjeni problem. Zaradi drugih političnih in vojaških prioritet ter zaradi skrbi, da bi z vpletanjem Benečani še dodatno prizadeli že tako krhko ravnotežje, ki je zaznamovalo odnose med beneškimi oblastmi in vodilnimi furlanskimi sloji, Beneška republika ni bila naklonjena preveč odločnemu poseganju v dogajanje v Furlaniji, kjer sta se oblast in nadzor nad ozemljem razkropila v številnih jurisdikcijah. Da bi zmanjšali nasilje, so oblasti poskušale fevdalce prepričati, naj spoštujejo beneško oblast, beneškemu namestniku v Vidmu so delegirale sojenje po osvojenem postopku, ki ga je uporabljal Svet deseterice (Consiglio dei

Dieci), izostrile so zakonodajo glede izgonov ter si, tudi v primeru hudih zločinov, prizadevale za spravo med plemiči, ki so bili vpleteni v krvno osveto. Arbitraža med sprtima stranema je bila namreč zelo pomembna, saj je zaradi pomanjkanja represivnih sredstev vsaka obsodba plemiča skoraj neizogibno povečala število banditov. Izgon, ki je pogosto služil kot orožje v političnih bojih, je bil tudi zelo neučinkovito sredstvo. Mnogi furlanski fevdalci so banditom nudili zatočišče, in sicer tudi potem, ko je bil tovrsten privilegij leta 1581 odpravljen.⁸

Problem vzdrževanja javnega reda in miru je bil posebno pereč tudi v izrazito prohabsburškem Čedadu, ki je slovel po tem, da se je pogosto zelo vztrajno in svojeglavo upiral navodilom beneških oblasti, zlasti na področju davčne politike. Mesto so zaznamovali hudi spori med plemiškimi frakcijami, v katere so bili vpleteni celo čedajski kanoniki.⁹ Leta 1609 je beneški upravitelj v Čedadu (rettore) Lorenzo Longo na začetku svojega poročila, ki ga je po zaključku svojega mandata poslal v Benetke, izpostavil problem nenehnih nemirov ter poudaril, da ne gre le za nesoglasja, temveč za prave državljanske vojne, v katere ni vključen le Čedad, razdeljen na frakcijo, ki jo vodi rodbina Galla, ter tisto, ki ji stoji na čelu rodbina Manzano, temveč cela Furlanija.¹⁰

Longo je zapisal, da so sovraštva "s krvjo prodrli v kri" in da matere nagovarjajo otroke k maščevanju ubitih očetov, bratov in drugih sorodnikov. Njegove beseda razkrivajo, da je

⁷ Claudio Povoło, *L'Intrigo dell'Onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento*. Verona, 1997, str. 103–190.

⁸ Trebbi, *Il Friuli*, str. 193–223; Furio Bianco, *Le terre del Friuli. La formazione dei paesaggi agrari in Friuli tra il XV e il XIX secolo*. Verona, 1994, str. 21–23; Pompeo Molmenti, *I banditi della Repubblica Veneta*. Firenze, 1896, str. 57 sl.; Povoło, *L'intrigo dell'Onore*, str. 118–123.

⁹ Trebbi, *Il Friuli*, str. 205.

¹⁰ *Et è noto alla Sublimità Vostra non le discordie, ma le guerre civili, et non le questioni, ma li fatti d'armi, che seguono bene spesso fra que' cittadini, li quali divisi in due potentissime fattioni, Galla, et Manzano tirano col seguito loro, non pur quella Città, et territorio, ma per dipendenze d'amittia, et di parentado, tutta la Patria insieme (Relazioni dei rettori veneti in Terraferma. V. Provveditorato di Cividale del Friuli. Provveditorato di Marano. Milano, 1976, str. 72).*

nasilje doseglo nevzdržne meje. Nagovarjal je Benečane k posredovanju za zaježitev nasilja, saj naj bi neskončni nemiri, nasilje, ropi, krivice, storjene s strani bolj ali manj mogočnih gospodov, ter "tiransko suženjstvo" ubogega in izkoriščenega kmečkega prebivalstva pozivali, vzklikali in prosili pomoč Boga in Beneške republike.¹¹

Tudi beneški upravitelj v Čedadu Girolamo Soranzo je obsežen del poročila, ki ga je po koncu svojega mandata marca 1615 predstavil beneškemu senatu, posvetil globokemu sovraštvu med dvema čedajskima rodbinama. Nekaj dni prej je namreč omenjeni spor degeneriral v umor in trpinčenje služabnika Paula Emilia Galla ter umor služabnika Marc'Antonio di Manzana. Soranzo je bil zelo začuden nad načinom, kako so se pripadniki rodbin obnašali v njegovi prisotnosti, torej med zasliševanjem v zvezi z umori. Pred njim so namreč pripadniki sprtih strani poskušali prikriti sovražnosti in ga celo preslepiti s prijaznim obnašanjem do nasprotne strani. Soranzo pa je ves presečen ugotovil, da je tovrstno obnašanje trajalo samo v času njegove prisotnosti in da pod vsem tli neizmerno sovraštvo. Njegove besede ne razkrivajo le sovražnosti, temveč tudi, kako so furlanski plemiči omalovaževali beneško oblast in njena prizadevanja po vzdrževanju javnega reda in miru ter so si celo s pomočjo sovražnikov prizadevali vzdrževati takšne razmere, ki bi jim dovoljevale, da so svobodno in v miru obračunavali med seboj. Soranzo ni bil toliko zaskrbljen zgolj zaradi omenjenega dogodka, čeprav se je streljanje z arkebuzo pripetilo v mestu in še podnevi, temveč zaradi nevarnosti, ki so jih tovrstna sovraštva predstavljala za Čedad nasploh.¹²

¹¹ (...) *gl'odij intestini sono tant'oltre col sangue penetrati nel sangue, che fino le donne, et madri eccitano li figlioli alla vendetta delli occisi, padri, fratelli, od altri parenti (...)* Poiché gli infiniti disordini di quella Città, le manifeste violenze, le rappine, et l'ingiustitie de più a meno potenti, la tiranica servitù di quella povera, et afflitta contadinanza gridano, escalmanno, et implorano homai soccorso, et dal Signor Dio, et dalla Serenità Vostra per cui ella regge (prav tam, str. 73).

¹² *Di questo disordine seguito, che è la morte di un tal servitore del signor Paul' Emillio Gallo trafficato, et mor-*

Omenjeni krvavi obračuni se dejansko niso odvijali le na podeželju, ampak tudi v mestih in njeni okolici in so zato predstavljali nevarnost tudi za mestno prebivalstvo. Ne nazadnje je znani čedajski notar in zgodovinar Marc'Antonio Nicoletti leta 1596 preminil prav zaradi obo-roženega spopada, ki je izbruhnil na dan pusta pred čedajskimi mestnimi vrati. Umrle so štiri osebe, devet jih je bilo ranjenih. Nicoletti ni bil udeležen v spopadu, a je bil naključno ranjen, ko je prečkal čedajski most, da bi vstopil v mesto. O omenjenem dogodku se je ohranilo poročilo očitovca, čedajskega kanonika Giacoma Strazzolinija (1571–1621).¹³

to d'archibugiate, et malamente trucidato; et le feritte mortali con arcobuggi date ad un altro servitor del signor Marc'Antonio di Manzano vado scoprendo, che, et l'un et l'altra di queste fattioni viva con grandissimi sospetti; gl'uni procurandone tacitamente il rissentimento, et gl'altri insistendo nel sostentar sì enorme attione, commessa da lor figli, che più tosto per sprezzo et offesa delli lor antichi contrarj, et per insolenza, che per altra scoperta cagione notte alla giustizia si mossero ad assaltar questi servitori; onde molto ne dubito di qualche novità : questi mottivi Principe Serenissimo li ho scoperti doppo seguito il caso predetto dagl'andamenti loro, da lor affettati discorsi, et dal veder in un subito con mio gran stupore gl'uni separatamente dagl'altri praticare, et se bene nè l'uno nè l'altra d'esse fattioni fa estinseca dimostrazione delli mal'animi loro, anzi dissimulando l'intero de lor cori in publico, et ragionano et con liete faccia praticano insieme. Questa pratica però si scopre momentanea, et che ha quarata quel sol tempo, che tal' hor gl'è occorso ritrovarsi alla mia presenza, etn on per altro, che per la riverenza del publico rappresentante; non tanto però hanno potuto dissimulare, che dagl'estrinsechi lor andamenti io non habbia potuto penetrare, come ho penetrato, et scoperto l'intrinseco loro mal'affetto. Scrisi come ho predetto all'Illustrissimi Signori Capi di Dieci, et riverentemente li diedi conto dell'accidente non tanto per l'enormità del delitto et per il sparo di tante archibugiate, sparate con tanto sprezzo in una Città, et in tempo di giorno, quanto per le male coseguenze che parta seco e per il pericolo in che incorre quella Città, (...) (prav tam, str. 95).

¹³ *Caso strano et quasi inaudito successo il dì de Carnevale, fu li 26 Febrero 1596 anno bisestile. Fuora della porta di borgo di ponte di questa Città di Cividale del Friuli ove si faceva una pubblica festa a hore 22 in circa s'attaccò fra' nobili della Città una zuffa, o per meglio dire quasi un fatto d'arme spaventevole a narrare, nel qual restoron morti Monsignore Niccolò Puppo, ca-*

Tudi mesto Gorica ni ostalo neprizadeto. V šestdesetih in sedemdesetih letih 17. stoletja, ko sta bila grad v Štanjelu pod Ludvikom Cobenzlom in devinski grad Turrisononda della Torreja zbirališči morilcev in razbojnikov, kamor so se zatekali v begu z beneškega območja, je goriški glavar Johannes Katzianer poskušal vzpostaviti red in tedaj je prišlo celo do tega, da je della Torre vkorakal v Gorico s 14 oboroženimi možmi. Vzdušje nasilja in maščevanja se je namreč preko sorodstvenih vezi in zavezništev razširilo iz sosednje Furlanije tudi na bližnjo Goriško, kjer je bilo v 17. stoletju nasilje razširjeno med vsemi družbenimi sloji, najbolj pa med plemiči. Pogosti so bili uboji brata, saj je bila v prid obvarovanja rodbinskega blagostanja razširjena praksa, da se je rodbinsko premoženje skoncentriralo v rokah enega samega brata. Večina zločinov pa se je odvijala v okviru sporov med različnimi frakcijami. Nobena kolikor toliko pomembna plemiška rodbina ni bila izvzeta iz tega dogajanja.¹⁴

Na Goriškem je sodstvo pogosto spregledalo hude zločine, ki so jih zagrešili plemiči, medtem

ko jih je vrhovna oblast ostro preganjala. Proti koncu stoletja pa so se stvari nekoliko spremenile tudi na Goriškem, kamor je bila nameščena garnizija, ki naj bi pomagala vzdrževati javni red in mir. Poleg tega je jezuitski kolegij pripomogel k dvigu izobrazbene ravni. Na pragu stoletja, ki ga je zaznamovalo razsvetljenstvo, pa je prišlo tudi do nekega splošnega oplemenitenja navad.

Prav v obdobje splošnega izboljšanja razmer, do katerega je prišlo na prehodu iz 17. v 18. stoletje, pa spada razvpiti primer Lucia della Torreja di Valsassina. Njegovo življenje in njegova dejanja so našla odmev tudi v literaturi, njegova usoda pa odseva spremenjene družbene razmere, v katerih je deloval. Zagrešil je vrsto nasilnih dejanj, posilstev in umorov na habsburškem in beneškem ozemlju. Poleg tega se je ukvarjal s kontrabandom in izsiljevanjem. Beneška republika ga je kar trikrat obsodila na izgon, od tega je bil zadnji izgon *bando capitale*, kar je pomenilo smrtno kazen v primeru, da bi ga oblasti prijele. O dejansko zelo slabem beneškem nadzoru javnega reda in miru priča dejstvo, da se je Lucio po drugem izgonu (1717), ki je v primeru, da bi bil Lucio ulovljen, predvideval do smrtno ječo, zelo samozavestno ali bolje že kar oholo pojavljal v javnosti. Ob nekem slovesnem sprevodu, na katerem so sodelovali med drugimi tudi oglejski patriarh in najvišji oblastniki v Furlaniji, je pred svojo palačo v Vidmu celo razstavil svoje spremstvo oboroženih mož. S tem se je posmehoval samemu beneškemu namestniku v Vidmu, najvišjemu predstavniku beneške oblasti v Furlaniji. Namestnik se kljub drugačnim navodilom, ki jih je prejel od vrhovnih oblasti, ni drznil zapreti Lucia, in sicer, tako kot je sam izpostavil, v strahu pred njegovo avtoritetno in skupino oboroženih mož. Istega leta (1717) je Lucio na padovanskem območju s svojimi možni napadel skupino beneških vojakov, saj je sumil, da ga nameravajo ujeti. Pri spopadu je bil ranjen. Zatekel se je na Goriško, tako kot je dvajset let poprej storil njegov stric Girolamo (Gerolamo) della Torre, in sicer zaradi izгона, na katerega ga je, med drugim zaradi bratomora leta 1699, obsodila Beneška republika. Girolamo je nato uspel pridobiti pomembno mesto v

nonico della Collegiata, qual ivi finì li giorni d'età d'anni 26 in circa. (...) Per disgrazia restò ferito il sig. Antonio Nicoletto, uomo dottissimo et di santa vita, qual ritornava da Santo Giorgio, convento de' RR. Padri Zocolanti : a qual luoco era stato alla devozione, accompagnato d'alcuni religiosi sacerdoti, fra' i quali ero anche io; quando fussimo gionti sopra il ponte per entrar in la Città, comincioron a tirarsi delle archobusate, come ho narrato di sopra, una delle quali a caso lo colse, et ferì sotto il ginocchio destro, et subito l'infelice cascò sotto li piedi apponto a me. Lo aiutai al meglio potei, tirandolo drio il muro del ponte, et io per bontà di N. S. non fui tocco se non dal spavento de' toni et gridi de gente. Furon scargate da XV et più archobusate. - Vivesse (visse) il detto sig Niccoletto fin li 20 aprile di detto anno, fo la domenica in Albis, et esso santo giorno passò di questa a miglior vita. La cui morte tutta la Città senti [con] dolore, et in particular le fazioni prenominate compatirono non puoco, per esser amico d'una et l'altra parte. In pace requiescat, era d'età d'anni 58 in circa (Giusto Grion, Guida storica di Cividale e del suo distretto, Cividale, 1899, appendice di documenti, str. CXLII-CXLIII).

¹⁴ Silvano Cavazza, Una società nobiliare: trasformazioni, resistenze, conflitti. V: *Gorizia barocca. Una città italiana nell'Impero degli Asburgo*. Mariano del Friuli, 1999, str. 221-222.

goriški politični in gospodarski sferi.¹⁵ Lucio pa je tudi na habsburškem območju nadaljeval s svojimi kriminalnimi dejanji (posilstva, izsiljevanje itd.). Pri tem so se mu pridružili razni plemiči, ki so tako kot on ostali brez virov dohodka in družbene opore in so se predali razbojništvu. Dejanje, ki je zapečatilo Luciovo usodo, pa je bil umor lastne žene, Eleonore Mandrisio. Dal jo je namreč umoriti v želji, da bi se lahko poročil s hčerko Riccarda Strassolda in tako izboljšal klavrnino položaj, v katerem se je znašel. Vojaki garnizije, nameščene v Gradišču ob Soči (Gradiška), so ga nato po nalogu oblasti v Gradcu zajeli v Fari. Beneška republika ga je obsodila. Sledilo je sojenje na habsburškem območju. Pri tem je izstopalo nenavadno dejstvo, da sta sodni proces neposredno vodila dva komisarja iz Gradca, s čimer so zaobšli goriško ograjno sodišče. Očitno je bilo v Gradcu razširjeno določeno nezaupanje do goriškega sodstva. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da so se goriški deželni stanovi na omenjene Luciove zločine odzvali zgolj tako, da so degradirali Lucia in njegovega pajdaša, Nicolaja Strassoldo-Villanova. Lucio je bil obsojen na smrt in julija 1723 je bil v starosti 27 let usmrčen v Gradišču ob Soči. Manj poznan, a prav tako nemirnega in krutega duha je bil že njegov stari oče, Carlo della Torre, tržaški in kasneje goriški glavar, ki je bil vpleten v vrsto nasilnih dejanj. V skladu z navadami svojega časa se je obkrožil s skupino oboroženih mož, navadnih kriminalcev, s katero je pogosto prečkal habsburško-beneško mejo pod pretvezo, da je namenjen na svoja posestva, saj so jih plemiči pogosto imeli na obeh straneh meje. Vključil se je v t. i. krminsko fajdo, v katero so bile v prvi polovici 17. stoletja vpletene rodbine Neuhaus in dei Delmestri ter rodbina della Torre. Kasneje ga je sodišče spoznalo za krivega sodelovanja v Zrinsko-Frankopanski zaroti. Zaradi veleizdaje je bil obsojen na dosmrtni pripor v Gradcu, kjer je preminil leta 1689. Različne usode, ki so jih doživeli Lucio na eni strani ter njegov

stari oče in stric na drugi, izhajajo iz sprememb, ki jih je goriška družba doživela na prehodu iz 17. v 18. stoletje, ko se je nekoč surovo in z nasiljem prepojeno okolje postopoma oplemenitilo in postajalo manj tolerantno do nasilnih dejanj plemičev.¹⁶

Tudi opisi goriških novoveških navad, ki jih je v delu *Istoria della Contea di Gorizia* zapustil največji goriški zgodovinar Carlo Morelli (1730-1792), razkrivajo problematiko vzdrževanja javnega reda in miru. Iz njegovega dela je razbrati občudovanje tistega, kar je dojemal kot pristno nprav Goričanov, torej njihove kolegialnosti, odkritosrčnosti in živahnosti, ki naj bi vedno zaznamovale njihov "nacionalni značaj" itd. Prav omenjena živahnost pa naj ne bi bila pri vseh ljudeh uravnana s principi morale in spodobnosti in naj bi pogosto degenerirala v drznost in bes. Po naravi vročekrvno prebivalstvo naj bi se vsakodnevno številčno krepile zavoljo beneških nasilnežev, ki so se zatekali na habsburško ozemlje. Nasilno vedenje pa naj se ne bi omejevalo le na širše plasti prebivalstva, marveč naj bi bilo razširjeno tudi med plemiči. Uporaba orožja je bila zelo razširjena, tako da se je moralo pred vstopom v cerkev arkebuze odložiti pred cerkvenimi vrati, a kljub temu tudi v cerkvah ni bilo več varno. Plemiči so se postavljali s številom oboroženih mož, ki so jih spremljali. T. i. *bravi* oziroma *bravacci*, kot jih je imenoval Morelli, so služili določenemu plemiču in zanj izvrševali vrsto nasilnih dejanj. Krvavi spopadi na javnih trgih ter naklepni in krvoločni umori naj bi postali tako pogosti, da je bilo leta 1653 glavarju Francescu Lantieriju ukazano, da mora o teh primerih poročati iz meseca v mesec. Tudi državni funkcionarji so pogosto postali žrtve obračunavanj in maščevanj. Leta 1656 je bil umorjen nadzornik gozdov Francesco Fornasari, leta 1680 pa tajnik goriške grofije. Leta 1668 je zaradi osebnih zamer doživel zasedo, a je ušel

¹⁵ O Girolamu kot maršalu goriške grofije med letoma 1707 in 1710: Aleksander Panjek, *Il miserabil paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento*. V: *Memorie e ricerche* XV/1996, št. 2, str. 39-76.

¹⁶ Giuliano Veronese, *Violenza e banditismo nobiliari in Friuli tra Seicento e Settecento: il conte Lucio della Torre*. V: *Ce fastu?* LXXI/1995, št. 2, str. 201-221; Cavazza, *Una società nobiliare*, 219-226; Silvano Cavazza, *Politica e violenza nobiliare: il caso di Carlo Della Torre*. V: *Barok na Goriškem. Il barocco nel Goriziano*. Ferdinand Šerbelj (zbral in uredil). Nova Gorica, Ljubljana, 2006, str. 59-67.

smrti goriški glavar Carlo della Torre, že omenjeni stari oče Lucia della Torreja. Proti koncu stoletja pa naj bi zaradi spremenjenih navad nasilje nekoliko upadlo. Kljub napredku na področju vzdrževanja javnega reda in miru pa je v nadaljevanju Morelli z melanholijo opisal, kako so se spremenile navade v 18. stoletju. Nov način življenja, podvržen nečimrnosti in nagnjen k splošni lahkomišelnosti naj bi na eni strani res omilil silovitost navad in robotost, ki naj bi v preteklosti predstavljala "nacionalni značaj", ter vpeljal bolj uglajen in spodoben način obnašanja, po drugi strani pa naj bi odgnal naravno in odprto iskrenost, ki jo je bilo nekoč zaznati na obrazu vsakogar. Namesto pristne prisrčnosti in odkritosrčnosti, ki naj bi bili v nasprotju s prefinjenim načinom obnašanja, naj bi se razširilo hlinjenje in varovanje zunanje podobe.¹⁷

V pričujočem prispevku so bila izpostavljena nekatera kazniva dejanja, ki so spadala v okvir novoveških plemiških fajd in razbojništva. Potrebno bi bilo še natančno definirati naravo plemiških fajd in razbojništva ter predvsem politično in družbeno ozadje, ki jih je generiralo. Kot je omenil že Eric J. Hobsbawm, je potrebno tovrstno razbojništvo razlikovati od t. i. socialnega upornišтва, kateremu so se posvečali posamezniki, večinoma ruralnega izvora, ki so delovali v nasprotju z zakoni, a jih je ruralno okolje podpiralo in celo občudovalo kot borce proti krivicam. "Socialni banditi" si niso prisvajali pridelkov kmetov s svojega območja, morda niti z drugih območij.¹⁸ Obe obliki razbojništva sta predstavljali neko vrsto preživetvene strategije. Na eni strani se je kmečko prebivalstvo posluževalo različnih strategij, ki so omogočale preživetje ali omilile njegove stiske (krivolov, tihotapstvo itd.), po drugi strani pa je novoveška družba ustvarila množico obubožanih, a z orožjem večjih plemičev, ki so svoje moči preusmerili v ropanje prebivalstva. Medtem ko je "socialni bandit" lahko računal na podporo

ruralnega okolja, ki je razumelo in odobravalo njegove vzgibe in dejanja, je najbrž plemiški bandit težje računal na omenjeno podporo – kot kaže tudi obglavljanje Antonija Merule, – saj je kmečko prebivalstvo pogosto postalo žrtev njegovih dejanj. Plemiško razbojništvo je bilo uperjeno tudi proti pripadnikom lastnega sloja in neredko prepleteno s plemiškimi fajdami. Poleg tega plemiško razbojništvo in fajde niso predstavljale toliko upora proti oblasti, ampak prej omalovaževanje oblasti in njenih poskusov, da bi se vmešavala v njihove spore.

¹⁷ Carlo Morelli di Schönfeld, *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli, 2003 (faks. pon. 3. izd. po: Gorizia 1855), knj. I, str. 189–191, knj. II, str. 101–103, 188–194, knj. III, str. 138–141.

¹⁸ Hobsbawm, *I banditi*, str. 5 sl.

ANDREJ IPAVEC (1880–1924). OB STOLETNICI PRVE POPOLNE SLOVENSKE DRŽAVNE GIMNAZIJE

BRANKO MARUŠIČ

Redni prof. dr. zgodovinskih znanosti
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
branko.marusic@guest.arnes.si

Scesarsko odločbo 3. avgusta 1913 je bila po desetletja dolgih prizadevanjih v Gorici ustanovljena c. kr. državna gimnazija s slovenskim učnim jezikom. Bila je prvi državni zavod te vrste na Slovenskem za razliko od slovenske škofijske gimnazije v Šentvidu pri Ljubljani (1905), ki je bila zasebna šola, podobno kot tudi slovenska mestna realka v Idriji, ustanovila jo je tamkajšnja občina leta 1901. Za začasnega (interimističnega) vodjo prve državne slovenske gimnazije v Gorici je bil z ministrskim dekretom 23. septembra 1913 imenovan vladni svetnik dr. Janko Bezjak, dotlej profesor na goriški nemški državni gimnaziji; v šolskem letu 1910–1911 sta bila na tem zavodu uvedena paralelna oddelka s slovenskim in italijanskim učnim jezikom. Ker je bil prof. Bezjak od 1. oktobra 1913, ko je pričel pouk na novi slovenski gimnaziji, na bolniškem dopustu, ga je poltretji mesec uradno nadomeščal Andrej Ipavec, profesor latinščine, grščine, slovenščine in nemščine. Prav zato je v Ipavčevih biografijah zapisano,¹ da je bil na goriški slovenski gimnaziji ne le profesor, ampak tudi ravnatelj oziroma začasni ravnatelj. Tudi zapis v mrliški knjigi župnije Ročinj pove, da je bil »director gymnasii slovenici Goritiae.«²

Andrej Ipavec je bil rojen 30. novembra 1880 v Ročinju. Oče Anton (1849–1930) je bil

kmet, mati Apolonija Jožefa Bernik (Vernik; 1860–1931) je bila doma iz bližnjega Doblarja. Andrej je bil izmed sedmih njunih otrok (pet fantov in dve dekleti) najstarejši. Brat Mihael (1893–1935) je bil med prvo svetovno vojno ujet na ruskem bojišču, ujetništvo je preživel v Omsku, odkoder se je oglašal bratu Andreju.³ Najmlajši Andrejev brat Franc (1896–1977) je bil učitelj, služboval je po Kanalskem in nato bil premeščem v notranjost Italije.⁴ V begunstvu v Italiji (Saluzzo, provinca Cuneo) sta bili med prvo svetovno vojno tudi mati Jožefa in sestra Elizabeta, poročena Dugar. Na domačiji Pri Jančkovih v Ročinju je ostal Andrejev brat Anton (1891–1944), umrl je v koncentracijskem taborišču Dachau. V zakonu ni imel otrok, Ipavčeva posest v Ročinju je tako menjala lastnika.

V Curriculum vitae (27. marec 1909)⁵ je Andrej Ipavec napisal, da je štiri leta obiskoval ljudsko šolo v Ročinju, dve leti pripravljalnico v Gorici in nato prav tam osem let gimnazijo, maturiral je 10. julija 1901. Te podatke je vredno

³ Na dopisnici iz Omska (15. januar 1917) je med drugim bratu Andreju pisal: »Mama mi piše, da je v Tarmorino, toda nisem gotov, ako je v isti provinciji, kakor je bila prej. Od tukaj so Italijani šli v Italijo, rad bi tudi jaz šel iskat mater, toda ne vem, kaj bi bilo potem, izdajstvo? Informiraj se in sporočimi!«

⁴ Minka Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji 1914–1941. Prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Trst 1994, str. 172.

⁵ Besedilo se nahaja v Ipavčevi zapuščini, ki jo z naslovom *Iz arhiva bivše slovenske gimnazije v Gorici* (B 720 I–III) hrani tako imenovana »Ščekova knjižnica«, pridružena knjižnici škofijske gimnazije v Vipavi. V nadaljevanju citirano kot: *Iz arhiva bivše gimnazije ...*

¹ *Primorski slovenski biografski leksikon*. 1, str. 5. Goriška Soča (27. 9. 1913, št. 90) je objavila vest, da je za začasnega vodjo na slovenski gimnaziji v Gorici imenovan Andrej Ipavec. Ob Ipavčevi smrti je *Goriška straža* (22. 5. 1924, št. 40) zapisala, da je bil ravnatelj slovenske gimnazije v Gorici.

² Podatke o Ipavčevi družini hrani arhiv ročinjske župnije (rojstne, mrliške in družinske knjige).

še dopolniti, in sicer, da je pričel Ipavec goriško gimnazijo obiskovati v šolskem letu 1893–1893 in da je bil prva štiri leta odličnjak. Med njegovimi gimnazijskimi učitelji so bili Josip Ivančič, Andrej Kragelj, Andrej Marušič, Ivan Gradnik, slikar Saša Šantel, pravnik Mirko Koršič in Bogumil Vošnjak. Saša Šantel se ga je spominjal: »Andrej Ipavec, tudi odličnjak, doma iz Ročinja ob Soči [...] Tudi on se ni nikdar navzel mestnega vedenja. Bil je zelo neroden v kretnjah in govorjenju, kljub prirojeni veliki inteligenci. Nosil je zaradi kratkovidnosti naočnike. Pozneje je postal profesor na slovenski gimnaziji v Gorici, a je – kakor Pavlin⁶ – zajadral v klerikalne vode.«⁷ Pesnik Alojz Gradnik pa je prof. Marji Boršnikovi povedal, da se je med študijem na Dunaju s svojim sošolcem Ipavcem in drugimi Goričani večkrat družil pri gostilniškem omizju.⁸

V šolskem letu 1901–1902 je pričel študirati na Filozofski fakulteti univerze na Dunaju. 6. marca 1902 je opravil kolokvij iz literarne zgodovine južnih Slovanov pri takratnem privatnem docentu dunajske univerze Matiji Murku, 3. julija 1902 pa kolokvij iz slovanske srednjeveške zgodovine pri prof. Konstantinu Jirečku. V šolskem letu 1903–1904 je pričel študirati v Pragi na Karl-Ferdinandovi nemški univerzi. Septembra 1905 je z dekretom deželnega šolskega sveta za Goriško-Gradiško postal suplent na nemški državni gimnaziji v Gorici. Učil je klasična jezika ter nemščino in slovenščino in bil razrednik 1.B razreda, v njem so bili povečini dijaki slovenskega rodu. V začetku leta 1907 ga je na Dunaju državna izpitna komisija potrdila za učitelja klasičnih jezikov kot glavnih predmetov za potrebe nemškega in slovenskega pouka ter učitelja slovenščine kot stranskega predmeta. Pol leta zatem (18. junija 1907) mu je ministrstvo za pouk in bogočastje dodelilo naslov pravega gimnazijskega učitelja (»wirklicher Lehrer«). Marca 1910 mu je deželni šolski svet za Goriško-Gradiško dodelil definitivno namestitev na goriški gimnaziji in

dobil je naslov c. kr. profesorja. V šolskem letu 1908–1909 je učil latinščino, grščino, nemščino in slovenščino. V naslednjem letu je učil le klasična jezika, bil je razrednik in vodja slovenske šolske knjižnice. V šolskem letu 1910–1911 – takrat sta bili na goriški nemški gimnaziji poleg nemških oddelkov tudi paralelki s slovenskim in italijanskim učnimi jezikom –, je učil klasična jezika in slovenščino. Bil je tudi razrednik 1.D razreda (slovenska paralelka). V Ipavčevem razredu, ki ga je v tistem šolskem letu uspešno končalo 51 dijakov in 1 dijakinja (hospitantka Helena Tominšek⁹), so bili dijaki tudi Klement Jug, Igor Franko, Anton Ravnik in Albert Rejec. V šolskem letu 1911–1912 je bil razrednik 2.D (slovenska paralelka), razred je izdelalo 38 dijakov in 4 hospitantke. V šolskem letu 1912–1913 je bil razrednik 3. D slovenskega razreda, končalo ga je 35 dijakov in 4 hospitantke.

V šolskem letu 1913–1914 pa je že deloval na slovenski državni gimnaziji. Nekaj tednov je gimnazijo tudi vodil, učil je klasična jezika in nemščino ter bil najverjetneje razrednik 4. razreda, v katerem je 31 dijakov šolanje uspešno končalo skupaj s štirimi hospitantkami. Iz tega časa se ga spominja tudi Virgil Šček, ki je po maturi na goriški realki začel študij v bogoslovnem semenišču, vendar je moral opraviti gimnazijsko maturo: »Jeseni sem napravil sprejemni izpit v semenišču in čez par let sem naredil maturo na novo ustanovljeni slovenski gimnaziji v Gorici. To je bila prva matura na državnih šolah v slovenskem jeziku v Avstriji in na svetu sploh. Izpraševalno komisijo so tvorili dr. Bezjak, dr. Dolinšek in prof. Andrej Ipavec.«¹⁰ Zelo verjetno je poleti 1912 Ipavec s študijsko štipendijo potoval po Italiji in Grčiji (za štipendijo je prosil 12. maja 1912) in ne morda, kot je pisalo v prispevku k njegovemu življenjepisu: »zato se je podal

⁶ Josip Pavlin (Vrtojba 1881), Ipavčev sošolec iz gimnazije.

⁷ *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Gorica 2002, str. 200–201.

⁸ Alojz Gradnik, *Zbrano delo* 5. Maribor 2008, str. 312.

⁹ Helena Tominšek, por. Stupan (1900–1992) je bila hčerka takratnega ravnatelja goriške gimnazije Josipa Tominška.

¹⁰ *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918*. Gorica 2002, str. 370. Ko je oktobra 1919 v Gorici gimnazijsko maturo opravilo 12 kandidatov, je časopisna vest sporočala, da je bila »prva gimnazijska matura na podlagi slovenskega jezika« v Gorici (*Goriški Slovenec*, 22. 10. 1919, št. 80).

po končanih visokošolskih študijah v Italijo, ki izviru vseučnosti in umetnosti.«¹¹

Med študijem na Dunaju in v Gradcu se je udeleževal v narodno-radikalnem dijaškem gibanju. Sodeloval je pri reviji *Omladina*, glasilu narodno-radikalnega dijaštva. V njenem prvem letniku (1904–1905) je prispeval gradivo za rubriko Listek. Zelo verjetno so bile to vesti z Goriškega; ker besedila niso bila podpisana s pravim imenom ali pa so bila anonimna, natančno določanje avtorja ni mogoče. V začetku septembra 1905, tik preden je pričel službovati v Gorici, je s prispevkom *Srednješolsko vprašanje* sodeloval na prvem shodu narodno-radikalnega dijaštva v Trstu. Zavzemal se je za reformo šolstva, za uvedbo srednjih šol s slovenskim učnim jezikom, za »slovensko misleče« profesorje in bil proti enotni srednji šoli (združitev gimnazij in realk), ker bi ta izrinila klasična jezika (latinščina, grščina), ki pa sta za »humanistiško izobrazno nenadomestljiva.«¹² Ipavčev nastop je vzbudil polemiko, češ da je premalo kritičen do razmer v slovenskem šolstvu in da preveč poudarja humanistično izobraževanje. Diskutant Ciril Premrl je sodil: »Od referata sem več in kaj družega pričakoval, kot sem slišal.«¹³ Ostali razpravljalci Pavel Grošelj, Josip Vodopivec (?), Henrik Tuma, Mihajlo Rostohar, Josip Breznik in Koderman so zlasti kritično obravnavali tudi vlogo slovenskih profesorjev in vlogo cerkve pri izobraževanju ter dejavnost klerikalnega tabora pri organizaciji slovenskega šolstva. Ipavec je odgovarjal, da je graja delovanja profesorjev pretirana, zagovarjal je svoje poglede na vlogo klasičnih jezikov v izobraževanju in opozarjal na aktualnost klasičnih piscev. Morda ga je tudi tak sprejem njegovih pogledov na srednješolsko šolanje odvrnil od narodnega radikalizma ter se je med službovanjem v Gorici opredeljeval in se opredelil za katoliško politično usmeritev. Ta prehod so mu kasneje očitali liberalci, prav tako ni ostal neopažen tudi pri njegovem so-

šolcu Saši Šantlu, kar je bilo na tem mestu že omenjeno.

Med službovanjem v Gorici od jeseni leta 1905 dalje se je Ipavec ob službovanju vključil tudi v slovensko javno življenje. Leta 1908 je v Trubarjevem zborniku objavil razpravo *Verski pokret na Goriškem v šestnajstem stoletju* (str. 251–260) in s tem morda napovedal, da se bo posvečal zgodovinskim raziskavam.¹⁴ To se ni uresničilo, saj razen navedene objave in članka *K ustanovitvi slovenske gimnazije v Gorici*,¹⁵ njegova bibliografija ne našteva takega gradiva. Ta objava je pravzaprav povzetek dotakratnih Ipavčevih prizadevanj za ustanavljanje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom, zasebnih ali državnih. V reševanje tega vseslovenskega problema se je vključil z nastopom v Trstu septembra 1905, zelo konkretno pa je pri uresničevanju sodeloval, potem ko je služboval v Gorici.

Zahteve za slovensko šolo na ozemlju, na katerem so živeli Slovenci, imajo svojo predzgodovino, zelo jasno pa so se postavljale od sredine 19. stoletja dalje, ko je bilo uvajanje slovenščine kot učnega jezika v srednjih šolah sestavni del prvega slovenskega političnega programa. Ta se je na posameznih predelih slovenskega ozemlja, tudi kar zadeva šolstvo, različno uveljavljal. S težavami se je slovenščina kot šolski predmet srečevala tudi na goriških srednjih šolah (gimnazija, realka, učiteljišče), mnogo težja in dolgotrajna pa je bila pot, da bi postala učni jezik, zlasti na gimnaziji in realki. Na predloge (taborske zahteve, interpelacije v deželnem in državnem zboru, resolucije političnih društev in pobude posameznikov), da bi imeli zlasti na goriški državni gimnaziji vzporedne italijanske in slovenske razrede, kar so zahtevali Slovenci in Italijani, je vlada odgovarjala z vztrajanjem pri nemščini, kar je prizadevanja tako Slovencev kot Italijanov občasno paraliziralo. Ob koncu prvega desetletja 20. stoletja pa so najprej Italijani nato še Slovenci pričeli z delom za ustano-

¹¹ *Nova doba*, 29. 5. 1924, št. 22.

¹² *Iz naroda za narod. I. shod narodno-radikalnega dijaštva od 5. do 8. kimovca v Trstu*. Ljubljana 1905, str. 97.

¹³ *Iz naroda za narod ...*, str. 98.

¹⁴ Razpravo z enako vsebino *O luteranstvu na Goriškem* je Karel Capuder objavil v izveštjih goriške gimnazije za šolski leti 1908–1909 in 1909–1910; Capuder je citiral Ipavčevo razpravo.

¹⁵ *Prvo izveštje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913./14.* Gorica 1914, str. 1–9.

vitev zasebnih gimnazij. Italijani so načrtovali zasebno realno gimnazijo z predvidevanjem, da bi prišel zavod sčasoma pod državno upravo. Še 30. marca 1909 je 12 učiteljev, med njimi tudi Andrej Ipavec, nemške gimnazije (vsi Slovenci razen kateheta Franza Clerija) poslalo prošnjo na ministrstvo za bogočastje in pouk, da se s šolskim letom 1909–1910 uvedejo na gimnaziji paralelni razredi, tudi zato, ker je eno izmed »temeljnih psihološko-pedagoških načel, da se more neka učinkovita vzgojna in izobraževalna dejavnost opraviti le v materinem jeziku.«¹⁶ V svojih spominih je tedanji suplent na goriški gimnaziji dr. Karel Capuder zapisal, da se je v zvezi z italijansko akcijo za ustanovitev italijanske zasebne gimnazije skupaj prijateljem Ipavcem podal na obisk k dr. Antonu Gregorčiču.¹⁷

Pobuda za ustanovitev slovenske zasebne gimnazije v Gorici je bila v krogu dr. Antona Gregorčiča, se pravi v rokah klerikalnega tabora, kar je vzbudilo nejevoljo pri liberalcih, katerih glasilo Soča je zapisalo: »*da smo proti eksperimentu s slovensko zasebno gimnazijo*«. ¹⁸

Začetek intenzivnih priprav za ustanovitev zasebne gimnazije je bilo posvetovanje v Gorici, ki ga je 10. aprila 1910 sklical dr. Anton Gregorčič. Prisostvoval mu je tudi Ipavec, ki je izjavil, »*da so on in drugi kolegi pripravljene, brezplačno poučevati na novem zavodu*«. ¹⁹ Ustanovljen je bil kuratorij za slovensko zasebno gimnazijo, vodil ga je upokojeni profesor Ivan Berbuč. Njegovi člani (po številu 11), med njimi tudi Ipavec (bil je prvi tajnik kuratorija), so povečini spadali v katoliško stranko. Ker naj bi novo gimnazijo poleg slovenskih občin vzdrževali tudi posamezniki, so na liberalni strani menili: »*Država je dolžna dati nam slov. gimnazijo ne pa da bo ubogo ljudstvo za Gregorčičeve kaprice krvavelo vsled novega šolskega davka*«. ²⁰ Na očit-

ke je napadena stran odgovarjala: »*Dr. Gregorčič je šele v zadnjem trenutku, ko je videl, da se drugod nihče ne zgane, prevzel inicijativo. Kaj more on za to, če pri liberalcih ni nič incijatoričnega, nič požrtvovalnosti!*«²¹ Odločitev za ustanovitev slovenske zasebne gimnazije je sprožila akcijo zbiranje finančnih sredstev. Tako je občina Kanal namenila za začetek 300 kron pomoči, nato pa sto kron letno, dokler ne bi šole pod svoje okrilje prevzela država.²² Kuratorij²³ nove gimnazije je določil, da bo zavod humanističen in realen, na svoji drugi seji je imenoval Antona Šantla za vodjo šole, na četrti seji pa je določil, da bo Ipavec učil latinščino. Zavod naj bi začel s poukom 16. septembra 1910. K temu je potrebno dodati še, da je v javnosti krožila tudi zahteva, da bi se slovenske in italijanske paralelke uvedle tudi na goriški realki, kjer je bila nemščina učni jezik.²⁴

Ustanovitev dveh zasebnih gimnazij v Gorici je odmevala v javnosti. Pri državnih šolskih organih je za rešitev goriškega gimnazijskega vprašanja interveniral državni poslanec Josip Fon. Vlada je dvomila, da bo kuratorij zmožal zbrati dovolj denarja, zato se je odločila, da bo ustanovila paralelke s slovenskim in italijanskim učnim jezikom, vendar bo uveljavljen numerus clausus tako, da bo bosta obe paralelki sprejeli po 50 dijakov. To svojo napoved je vlada uresničila z ministrskim odlokom z dne 15. septembra 1910, ki je določal »*otvoritev ene slovenske in ene italijanske paralelke pri c. kr. državni gimnaziji z nemškim učnim jezikom v Gorici z omejitvijo, da ne sme biti sprejetih več kakor po petdeset učencev. S tem je bil postavljen temeljni kamen slovenski gimnaziji v Gorici*«. ²⁵ Omejen vpis v paralelna razreda je bil potreben, da nemška oddelka ne bi izgubila dijakov. Slovenci z omejenim vpisom niso bili zadovoljni, a še

¹⁶ Iz arhiva bivše slovenske gimnazije ... Ti učitelji so pripadali Goriški podružnici Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani (pravila, izdana v Gorici leta 1910, je društvu potrdilo tržaško namestništvo 18. novembra 1908).

¹⁷ Karel Capuder, Spomini. *Slovenec*, 16. 3. 1996, št. 63.

¹⁸ *Soča*, 7. 5. 1910, št. 51.

¹⁹ *Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14*. Gorica 1914, str. 7.

²⁰ *Soča*, 7. 5. 1910, št. 51.

²¹ *Gorica*, 14. 5. 1910, št. 38.

²² Iz arhiva bivše slovenske gimnazije ...

²³ V tako tako imenovani »Ščekovi knjižnici«, pridruženi knjižnici škofjske gimnazije v Vipavi, so se hranili tudi *Zapisniki sej kuratorija za slovensko gimnazijo v Gorici*. Junija 2012 niso bili dosegljivi.

²⁴ Devo, Goriška realka. V: *Priloga 'Omladini'* št. 1 (5/1908-1909), str. 4–5.

²⁵ *Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14*. Gorica 1914, str. 7.

preden je preurejena gimnazija začela delovati, so sprejeli ministrovo razlago, da je ureditev začasna in da se bo iz slovenskih paralelk sčasoma razvila samostojna slovenska gimnazija.

V prvi razred se je septembra 1910 priglasi preko 90 učencev, a je bilo sprejetih, sledeč vladnemu odloku, le petdeset, pravzaprav 56 »in sicer z motivacijo, da med letom gotovo izostane ta ali oni. In res je bil na koncu šolskega leta ostal le 51 dijak.«²⁶ Zavrtnjeni so se povečini vpisali v dva nemška oddelka prvega razreda. Kuratorij za slovensko zasebno gimnazijo v Gorici se je neugotovljenega datuma leta 1911 obrnil na šolsko ministrstvo s prošnjo, da se odpravi omejitev vpisa, »ker ni nobenega kriterija, na podlagi katerega bi se sprejelo le 50 učencev, vse druge pa tudi če napravijo sprejemni izpit, samo radi tega zavrnilo, da se ne prekorači število 50.«²⁷ V naslednjem šolskem letu je bila omejitev odpravljena in Slovencem sta bila na voljo dva oddelka. Razmere so prav kmalu narokovale, da se je vlada navsezadnje odločila in s cesarskim dekretom z dne 3. avgusta 1913 in odlokom šolskega ministrstva ločila slovenske paralelke od nemške gimnazije. Nastal je samostojen zavod, prva popolna slovenska državna gimnazija.

Z odlokom ministrstva za bogočastje in uk (23. 9. 1913)²⁸ je bil Ipavec nameščen na novo c. k. slov. državno gimnazijo v Gorici, ki jo je, kot že povedano, krajši čas, poltretji mesec, začasno vodil,²⁹ za kar se mu je tržaško namestništvo zahvalilo 14. avgusta 1914 in ga je dva meseca zatem prosilo, da ponovno in do nadaljnjega začasno prevzame vodenje slovenske gimnazije v Gorici. Dr. Bezjak je namreč postal deželni šolski nadzornik za Kranjsko.³⁰

V prvem letu delovanja goriške slovenske gimnazije se je v štirih razredih (I–IV) in devetih oddelkih šolalo 345 slovenskih dijakov in

17 dijakinj (hospitantke), skupaj 362. Učilo je deset definitivnih profesorjev, pet suplentov in štirje pomožni učitelji. Na nemški gimnaziji v Gorici se je v istem letu v osmih razredih šolalo 496 učencev (473 dijakov in 23 hospitantk), med njimi je bilo 205 (200 dijakov in 5 hospitantov) Slovencev; 72 Slovencev je obiskovalo štiri nižje gimnazijske razrede. Nemško govorečih je bilo 71 dijakov in 16 hospitantk, italijansko govorečih pa 199 dijakov in 2 hospitantki. Na italijanski realni gimnaziji je bilo konec šolskega leta 1913–1914 le 273 dijakov, med njimi pa 270 Italijanov.³¹

Šolsko leto 1914–1915 je zaradi vojne napovedi Italije goriška slovenska gimnazija končala predčasno, ob binkoštih (binkoštna nedelja je bila tisto leto 23. maja). Takrat je imela gimnazija že peti razred in 11 oddelkov, v katerih je bilo konec septembra 1914 vpisanih 663 rednih in 17 izrednih dijakov/diakinj, učilo pa je 14 rednih profesorjev in 2 suplenta.³² Kasneje je število naraslo na 495.³³ V časopise je prišla vest, da je provizorični vodja goriške gimnazije Andrej Ipavec govoril na proslavi, ki jo je goriška slovenska gimnazija pripravila v počastitev 66. obletnice vladanja cesarja Franca Jožefa I.³⁴

V letih službovanja v Gorici je Ipavec deloval v katoliškem političnem taboru, za kar si je naprtil očitek, da se je iz radikalca za časa študija na Dunaju in v Pragi spreobrnil v »zagriženega klerikalca«.³⁵ Ta preusmeritev naj bi mu prinašala koristi, tudi ker je želel postati tudi okrajni šolski nadzornik, kar je časopisna vest komentirala: »Časi se spreminjajo in koritarstvo cvete tudi na Goriškem.«³⁶ Ipavec je kasneje, na začetku vojne leta 1914, za krajši čas postal

³¹ Soča, 7. 7. 1914, št. 48.

³² Soča, 25. 9. 1914, št. 64.

³³ Robert Kenda, Naše srednje šole. V: *Jadranski almanah 1923*, str. 8.

³⁴ Soča, 4. 12. 1914, št. 74. Poročilo o isti prireditvi, ki ga je objavil novostrojarji *Novi čas* (28.12.1913, št. 49), pove, da je bil na prireditvi glavni govornik profesor gimnazije Karel Prijatelj, omenja pa tudi nastop začasnega vodje gimnazije, a ne po imenu. Tako poročanje kaže na nesoglasja, ki so vladala med goriškimi katoličani. Ipavec je bil namreč pristaš starostrojarkega dr. Antona Gregorčiča.

³⁵ Soča, 17. 5. 1910, št. 55.

³⁶ Soča, 2. 3. 1912, št. 26.

²⁶ –i (Fran Žnideršič), Doneski k zgodovini slovenske gimnazije v Gorici. V: *Luč. Poljudno-znanstveni zbornik*. 5. Trst, 1929, str. 97.

²⁷ Iz arhiva bivše slovenske gimnazije ...

²⁸ Soča, 27. 9. 1913, št. 90.

²⁹ »Za začasnega vodjo na novi slovenski gimnaziji je imenovan prof. Andrej Ipavec« (Soča, 13. 9. 1913, št. 86).

³⁰ Soča, 9. 10. 1914, št. 66.

šolski nadzornik za okraj Gorica-okolica, ko je nadomeščal v vojsko poklicanega dr. Josipa Pavlina.³⁷ Deloval je tudi v vodstvu Slovenske ljudske stranke za Goriško in v vodstvu njenih organizacij (Centralna ljudska posojilnica itd.), sodil je v starostrujarski krog dr. Antona Gregorčiča,³⁸ s krščanskosocialnimi novostrujarji (njihovo glasilo *Novi čas*) pa je imel hladne odnose.

Pogosto je bilo srečati Ipavčevo ime tudi na seznamih darovalcev denarnih zneskov za različne dobrodelne namene.³⁹ Bil je predsednik dobrodelnega društva Dijaška miza, nato član njegove odbora.⁴⁰ Ipavec je pobudil ustanovitev in vodil ustanovni občni zbor podpornega sklada »Simon Gregorčič« za revne dijake slovenske gimnazije v Gorici 26. oktobra 1913, v razpravi je priporočal, naj društvo podpira predvsem »kmečke fante«.⁴¹ Ni bil pa član organov tega društva. Bil je tudi član slovenskega odbora Deželnega pomožnega društva Rdečega križa v Gorici.⁴² Prišel pa je tudi na strani črne kronike. V besednem prepiru v neki goriški gostilni se je na božični večer leta 1911 spoprijel s fotografom Antonom Jerkičem; ta naj bi mu rekel: »Fej, klerikalci.« Oba sta vložila tožbo za razžalitev časti in oba sta bila obsojena z globo 30 kron kljub temu, da ju je sodnik Avgust Covacig pozval k poravnavi.⁴³ Nezadovoljen z obsodbo se je Ipavec pritožil in bil oproščen krivde.⁴⁴

Ob bikonštih leta 1915 so se goriški srednješolci, poleg gimnazijcev in realčanov tudi učiteljsčniki, razšli. Počitnice so preživljali v pričakovanju sprememb, ki jih je prinašala vojna. Nekateri slovenski dijaki nemške gimnazije pa tudi realke in učiteljsča so bili v skladu z nabornimi določili vpoklicani v vojsko. Mnogi so odšli v begunstvo znotraj Avstro-Ogrske in se

prešolali na šole v bližnjem ali pa bolj oddaljenem zaledju (Trst, Ljubljana)⁴⁵ fronte na Soči. Nekaj dijakov iz Brd in Kobariškega pa je vojno preživelo v Italiji v begunstvu.⁴⁶ Decembra leta 1915 so se v Trstu pričeli zaposlovalni tečajji za dijaštvo – za begunce in v vojno vpoklicane – obeh goriških učiteljskih. Podoben tečaj za učitelje se je odvijal tudi v Ljubljani, organiziral ga je prof. Viktor Bežek.⁴⁷ Za kakih 350 dijakov goriške gimnazije nadaljevanja šolanja v šolskem letu 1915–1916 ni bilo, njihovi profesorji so bili na nezaželjenem, a plačanem dopustu. Vlada je načrtovala, da bi se goriška slovenska gimnazija odprla v Kromerizu na Moravskem. Načrt ni naletel na odobravanje niti pri dija-

⁴⁵ Franc Marušič iz Solkana, ki je na goriški slovenski gimnaziji pomladi 1915 predčasno končal 4. razred, se je v šolskem letu 1915–1916 vpisal v peti razred prve državne gimnazije (klasične) v Ljubljani. Domačim v Solkanu je z dopisnico 6. oktobra 1915 sporočal iz Ljubljane: »Danes smo imeli prvič reden pouk. Za matematiko imamo ravno takega kakor je bil dr. Pirjevec, samo, da je Pirjevec bolj 'šibke narave' [...] Naša šola je tako urejena, da imamo en teden šolo dopoldne drugi teden pa popoldne. Tako se menjujemo z II. drž. gim. Danes sem videl prvič sonce v Ljubljani.« Dijak Marušič je 13. oktobra 1915 sporočal materi Katarini, gostilničarki v Solkanu: »Zdi se mi, da ko prideš po pivo sem, popelješ mene domov namesto piva. Danes je prišel ukaz, da morajo vsi begunci v 8 oz. 14 dneh zapustiti Kranjsko. Tudi v šoli so nam to prečitali da je prišla žalostna vest. Za mene je le vesela, ker pojdem domov. Teh Kranjcev sem se že naveličal. V šoli so tudi rekli naj gremo prašat na Gor. Zvezo, lahko naredijo za dijake kake izjeme.« Očitno ga ukrep zoper begunce ni prizadel, saj je 19. oktobra 1915 svoji teti Mariji Marušič o primorskih beguncih pisal: »Ali ste že čitali v 'Slovincu', tisto stvar o beguncih. Da mene se tisto ne tiče, kajti jaz nisem nikak begunc.« 17. novembra 1915 je domačim v Solkanu sporočal, da še ni bil poklican k vojaškimi in strelskimi vajam, to opravljajo tisti fantje, ki so rojeni leta 1899 in 1899. Korespondenco hrani Branko Marušič.

⁴⁶ Dijak Teofil Simčič iz Biljane, v šolskem letu 1914–1915 je obiskoval 2. razred goriške slovenske gimnazije, se je javil prof. Martinu Mastnaku kot beguncem iz kraja Brivio pri Comu, kjer se je srečal s sošolcema in sokrajanoma Alojzjem Simonitijem in Vencljem Šucem. Šolanje naj bi nadaljevali v italijanskem begunstvu (Iz arhiva bivše slovenske gimnazije ...).

⁴⁷ Majda Cencič, Slovensko moško učiteljske v Gorici.V: *Učiteljice v šolskih klopeh*. Nova Gorica 2005, str. 69.

³⁷ Andrej Gabrček, *Goriški Slovenci*. 2, Ljubljana 1934, str. 446.

³⁸ *Soča*, 28. 6. 1913, št. 60.

³⁹ *Soča*, 23. 12. 1911, št. 102; *Soča*, 4. 2. 1913, št.10; *Soča*, 11. in 18. 9. 1914, št. 62 in 63.

⁴⁰ *Gorica*, 4. 1. 1913, št. 1.

⁴¹ *Gorica*, 28. 10. 1913, št. 85.

⁴² *Učiteljski tovariši*, 14. 8. 1914, št. 33.

⁴³ *Soča*, 28. 3. 1912, št. 36.

⁴⁴ *Soča*, 18. 6. 1912, št. 69

kih niti pri profesorjih. Temu kromeriškemu interemezzu⁴⁸ so od oktobra 1916 dalje v Trstu sledili zaposlovalni tečajji za goriške slovenske gimnazijce pa tudi za gimnazijce iz ostalih predelov Primorske in Istre. Pri organizaciji tečajev je začasnemu vodji gimnazije Andreju Ipavcu⁴⁹ pomagal prof. Martin Mastnak. Tečajji v Trstu so se nadaljevali tudi v šolskem letu 1917–1918. Vojna je razselila tudi učni kader goriške slovenske gimnazije. V vojsko so bili vpoklicani Rudolf Cvetko, Edvard Dolinšek, Fran Devetak in Anton Sovre, ki je Ipavcu julija 1917 poslal dopisnico s Cetinja, kjer je kot nadporočnik deloval v tamkajšnjem vojaškem poveljstvu. Ipavec je vzdrževal stike s profesorji in dijaki šole, ki jo je vodil (glej priloge). Del vojne je preživel v Ljubljani in v Trstu.

Vrnitev Gorice v avstro-ogrsko državo konec oktobra 1917 in postopno vračanje je v Trstu živečemu Andreju Ipavcu vlilo upanje, da bo mogla v sicer deloma porušeni Gorici obnoviti svoje delovanje tudi goriška slovenska državna gimnazija. S posredovanjem poslanca Josipa Fona je Ipavec prejel zagotovilo tržaškega namestništva (18. junij 1918), da se bo s prihodnjim šolskim letom pričel pouk tudi na goriški slovenski gimnaziji. Tržaško namestništvo se je za obnovo celotnega šolstva v od vojne prizadetih predelih Goriško-Gradiške in zlasti v mestu Gorica pripravljalo od poletja 1918.⁵⁰ Prvega oktobra 1918 je ravnateljstvu slovenske gimnazije, poosebljal ga je Andrej Ipavec, sporočalo, da se bo pouk v mestnih šolah pričel v začetku novembra 1918 in da bo imela gimnazija svoje prostore v poslopju Centralnega bogoslovnega semenišča v Semeniški ulici. V obširnem navodilu, ki je sledilo, je bil določen 4. november za dan pričetka pouka na goriških šolah. Toda prav tega dne je stopilo v veljavo premirje med Italijo in Avstro-Ogrsko. Premirje je tudi določalo, da bo Gorico in celotno deželo Goriško-

-Gradiško zasedla italijanska vojska. Če je vlada jeseni 1918 dovolila odprtje posebne slovenske gimnazije v Trstu, ki pa je zaradi epidemije španske mrzlice delovala le malo časa,⁵¹ je v goriško šolstvo posegel razpad Avstro-Ogrske.

V zmedu, ki je vladala po koncu vojne tudi zaradi epidemije španske mrzlice, se je postopoma obnavljalo in nadaljevalo delovanje osnovnih šol, drugače je bilo pri srednjem šolstvu. Konec januarja 1919 je pričela s poukom realka v Idriji, jeseni leta 1919 sta začela slovensko učiteljsišče v Tolminu in nižja gimnazija v Idriji. Povsem negotova je bila spočetka usoda slovenske gimnazije v Gorici. Po italijanskem časopisju je slovenski italofilski list *Goriški Slovenec* povzegal: »*Občec pa je mnenje italijanskih činiteljev, da nam je zagotoviti, ako ostane trajno pod novo vlado, narodne oziroma ljudske in srednje šole.*«⁵² Okupacijska oblast, ki je kršila določila mednarodnega okupacijskega prava, je z odprtjem goriške slovenske gimnazije odlašala. Po sredi je bilo nacionalistično posredovanje, da se v najbolj italijanski (italianissimi) in pravkar osvobojeni Gorici odpre šola s slovenskim učnim jezikom. Če pa naj se obnovi njeno delovanje, naj ima ta šola svoj sedež nekje drugje, ne pa v Gorici. Slovenci naj se odločijo, morda bi prišla v poštef Sežana.⁵³ Prof. dr. Žnideršič se je spominjal, da je jeseni leta 1920 prejel nalogo, da poišče primerne prostore v Ajdovščini, toda ta zamisel ni rodila sadov.⁵⁴ V javnost pa so prihajale tudi vesti, da naj bi se v italijanske goriške srednje šole uvedle slovenske paralelke.⁵⁵ Kljub temu da slovenska gimnazija ni delovala, pa so se septembra 1919 in poleti 1920 opravili zrelostni izpiti. Vodila jih je ad hoc sestavljena komisija in izpit se je opravil po načrtu iz časa Avstro-Ogrske, le da je predmet nemščina nadomestila italijanščina.

⁵¹ Robert Kenda: Naše srednje šole. V: *Jadranski almanah 1923*, str. 8.

⁵² Naše šolstvo pod novo vlado. V: *Goriški Slovenec*, 26. 3. 1919, št. 20

⁵³ *Goriški Slovenec*, 6. 8. 1919, št. 58.

⁵⁴ –i (Fran Žnideršič), Doneski k zgodovini slovenske gimnazije v Gorici. V: *Luč. Poljudno-znanstveni zbornik*, 5, Trst, str. 102.

⁵⁵ *Goriški Slovenec*, 21. 2. 1920, št. 15.

⁴⁸ Andrej Šavli, Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni. V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 7, Zagreb 1972–1973, str. 123.

⁴⁹ *Učiteljski tovariš*, 20. 10. 1916, št. 21.

⁵⁰ Jurij Rosa, Učiteljsišča na Goriškem v primorskem slovenskem časopisju med obema vojnama. V: *Učiteljice v šolskih klopeh*. Nova Gorica 2005, str. 199.

Od nekdanjih profesorjev goriške gimnazije so v Gorici marca 1920 živeli le še Fran Žnideršič, Josip Pavlin, Ivan Tabaj, Ignacij Kobal, p. Oton Kocijan in Andrej Ipavec, ki je bil za italijansko šolsko oblast direktor »*del non riattivato ginnasio sloveno di Gorizia*« (v dopisu šolskega urada Generalnega civilnega komisarijata za Julijsko krajino, 18. 3. 1920).⁵⁶ Ipavec je stanoval v Gorici v tedaj že nekdanji Gosposki ulici (Via Carducci 12/II).

V povsem neurejenih razmerah se je tudi Ipavec znašal v težavnem gmotnem stanju in je po letu dni prosil šolsko oblast za odškodnino (*del'indennità di funzione e d'alloggio*). Prošnja ni bila sprejeta, ker naj ne bi imel dejanske funkcije in naj bi se njegov problem rešil, ko bo Centralni urad za nove pokrajine uredil Ipavčevo pravno-ekonomsko stanje. Kasneje je, očitno nezadovoljen z odnosom in delovanjem šolskih oblasti, uporabil v dopisu šolskemu uradu Generalnega civilnega komisarijata za Julijsko krajino besede (»*l'incompresibile e incredibile, civico contenuto sdegnosamente protestando ecc.*«, »*de-nerigratori*«), za katere je naslovnik želel izvedeti Ipavčevo pojasnilo.

Ko je bil problem obnove delovanja goriške gimnazije rešen tako, kot je želela italijanska oblast, se je Ipavec znašel v življenjskih težavah. Bil je upokojen in z majhno pokojnino je živel v zelo skromnih razmerah.⁵⁷ O tem obdobju njegovega življenja je zelo malo podatkov, le v nekem razgovoru iz časa, ko so bile že močno načete njegove življenjske moči in se je bližala smrt, je izrekel grajo »*na račun onih mojih, nekdanj iskrenih, a sedaj bežnih prisegalomcev = učencev, ki so mi nekdanj prisegali neskončno zvestobo in hvaležnost, dočim so me pomagali že danes pahniti v grob [...]. Opuščam jim, ker dobro vem, da niso moji verni učenci vsi oni, ki se sedaj pogubonosno šopirijo nad slovenskim narodom v Italiji, zato ker sem prepričan, da v svoji fanatični zaslepljenosti ne vedo, kaj delajo. Za časa vojne sem bil v Ljubljani, v Trstu in Gorici kot ravnatelj: toda že takrat sem bil vsem*

tistim prenizek, podel človek. Kamor sem prišel, povsod so ti moji nedavni učenci odmikali stole in bežali od moje mize. Ko so me zagledali v restavraciji, so zbežali na drugi konec sobe ali vrta, samo da me niso pozdravili ter bili v mojo družbi. Za navadnega človeka bi vse to ne bilo prav nič. Za me pa, ki sem že iz mladosti živel le za sé in za svoje študije, je bilo dosti, je bilo usodno, je bilo vse.«⁵⁸ Takrat je povedal tudi nekaj skopih biografskih podatkov: »*Že izpred vojne sem bil majhen jedec, ker mi je moje skromno študentovsko življenje tako zapovedovalo. Dasi so moji nadvse skrbni in ljubljani starši venomer mislili na me kot starejšega sina, vendar vsa ta skrb ni mogla zadostiti moji vitalni potrebi. Moje študentovsko življenje je bilo hudo; samo to vam rečem. In sedaj ko sem toliko in toliko v paveli [bombažna mreža] povitih učencev vzgojil, imam za to plačilo, da me vse ti ne pogledajo niti kot psa na cesti.*« Očitno je s povedanim, ki je bilo vključeno v nepodpisani nekrolog, objavila ga je *Nova doba*, želel razložiti svoj odmik od slovenske politične javnosti na Goriškem in pristop k slovenskemu fašizmu. To je bil njegov tretji politični preobrat, ko se je iz liberalnega radikalizma oklenil političnega dela slovenskih katoličanov in končal svojo življenjsko pot kot slovenski pristaš italijanskega fašizma. Morda je k taki odločitvi prispevalo Ipavčevo poznanstvo z Josipom Peternelom (matura na goriški nemški gimnaziji, 1905), ki je bil poleg že omenjenega Vinka Bandlja najvidnejši snovatelj fašistične Slovenske vladne stranke. Ustanovljena je bila v Gorici 22. novembra 1922.⁵⁹ Stranka se je želela med Slovenci zasidrati tudi z izdajanjem glasila *Glas Julijske Benečije* (od 24. novembra 1922), a se je list že z drugo številko preimenoval v *Nova doba*. Slovenskemu so nato (od številke 42, 9. septembra 1923) dodali še italijanski naslov (*L'era nuova*); list je do prenehanja (25. april 1925) izhajal deloma dvojezično.

Nova doba je objavljala povečini nepodpisane članke. Ipavec, ki naj bi pri listu opravljal

⁵⁶ Iz arhiva bivše slovenske gimnazije ...

⁵⁷ *Edinost*, 22. 5. 1924, št. 122.

⁵⁸ *Nova doba (L'era nuova)*, 29. 5. 1924, št. 22.

⁵⁹ Drago Sedmak, *Goriška med vojnama. Slovenci in fašizem na Goriškem 1920–1926*. Gorica 2009, str. 118.

lektorsko delo, urejal rubriko domačih vesti in prevajal besedila iz italijanščine, je nedvomno avtor (podpis A. I.) poročila V. Bandelj, *Italijanska slovnica za Slovence*.⁶⁰ Ipavec je poročal o knjigi, ki je Slovenci niso dobro sprejeli. Napisal jo je učitelj Vino Bandelj v času, ko je med prvo svetovno vojno živel v Italiji kot begunec, in je izšla v Sieni še pred koncem vojne. Ipavčevo slavilno poročilo oziroma ocena je odgovor na kritike, ki so jih slovenski poznavalci namenili knjigi oziroma njenemu avtorju.⁶¹ Ipavec je »velezaslužno delo«, ki pa ni »našlo dopadenja pri slov. inteligenci«, pohvalil in odgovoril na očitek, da želi Bandelj Slovence poitalijančiti: »Avtor je sanjal, da s znanjem ital. jezika se razširi v Novi Italiji poznanje ital. kulture in da polagoma nastane nova slov. kultura brez nemških čevljev, oplojena z visoko italijansko kulturo. V tem smislu je pisal veliko pozneje dr. Res. Če je bila možna slovensko-italijanska kultura v Dalmaciji v 15. stoletju, zakaj ne pri nas? Če pa avtor ni našel priznanja v Šebreljah, ga je zato našel v Rimu.« Za zaključek citira vsebino pisma (16. 7. 1923), s katerim se je Mussolinijev kabinet zahvalil Bandelju za darovani izvod njegove slovnice. Ipavec bi bil lahko tudi avtor poročila o ljubljanski izdaji zbornika *Dante* (1923), »o monumentalnem delu«, ki ga je uredil Alojzij Res. Pomen zbornika vidi pisec poročila tudi v tem, da je v skupnem delu združil slovenske in italijanske poznavalce, zato ima »poleg literarnega in zgoj umetniškega, neprecenljivi kulturno-zgodovinski pomen.«⁶²

Pred smrtjo se je bolan – svoje družine si ni ustvaril – zatekel k domačim v Ročinj, starša sta bila še živa. V rojstnem kraju je umrl v zgodnjih urah 21. maja 1924 v štiriinštiridesetem letu starosti. Za vzrok smrti je domači duhovnik (kurat) Franc Močnik v mrliško knjigo vpisal besedo phthisis, najverjetneje je pri tem pomislil na splošno oslabeledost telesa in ne na pljučno tuber-

kulozo.⁶³ Pokopali so ga na domačem pokopališču 24. maja. Od Ipavca se je na pogrebu »z ginljivo-jedernatimi besedami« poslovil Vinko Bandelj. Med domačimi pogrebci so bili tudi predstavniki ročinjske čitalnice in kulturnega društva Sloga. Peli so domači pevci. Daljši nepodpisani Ipavčev nekrolog je objavila *Nova doba*, ostali časniki so ostali le pri krajših obvestilih o smrti bivšega ravnatelja slovenske gimnazije v Gorici. Bil je »dober šolnik in zelo nadarjen«, se ga je spomnil *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* za leto 1925. Prelom s slovensko javnostjo in iskanje zatočišča pri fašistični stranki sta zaznamovala zadnje obdobje Ipavčevega življenja in odnos njegovih rojakov do politike in ideologije, ki ji je skušal utirati pot do Slovencev.

Veliko let po smrti, leta 1986, so se Andreja Ipavca spomnili člani Kluba starih goriških študentov. Na njegov grob v Ročinju so postavili nov kamen z napisom: Andrej Ipavec/ravnatelj prve / slovenske / gimnazije v Gorici / *1880 † 1918. Postavitev tega nagrobnika je bila ena izmed zadnjih uresničenih nalog v izjemni dejavnosti društva, ki je od leta 1963 združevalo slovenske dijake srednjih šol v Gorici in ki so jih obiskovali še v času avstro-ogrske monarhije. Nekaterim izmed njih je bil Ipavec učitelj in obenem ravnatelj.

⁶⁰ *Nova doba*, 30. 3. 1923, št. 12. O knjigi je poročal tudi *Goriški Slovenec* (5. 3. 1919, št. 14).

⁶¹ Branko Marušič, Učitelj in politik Vinko Bandelj (1881–1937). Prispevki k življenjepis. V: *Pirjevčev zbornik*, Koper, Univerzitetna založba Annales, 2011, str. 97 in sl.

⁶² *Nova doba*, 5. 3. 1924, št. 10.

⁶³ Tuberkuloza je kot vzrok smrti navedena pri osebi, ki je kot naslednja za Ipavcem, vpisana v mrliški knjigi ročinjske kuracije.

Priloge⁶⁴

1. Ivan Berbuč (1845–1924), šolnik in politik, piše Andreju Ipavcu kot predstavnik Posredovalnice za goriške begunce v Ljubljani (6. 3. 1917, dop. št. 666/17).

Velecenjeni gospod Andrej Ipavec, vodja c. kr. slov. gimnazije goriške v Trstu.

Preč. gospod Alojz Res⁶⁵, bogoslovec v Boljuncu v Istri nam je poslal znesek K 300 kot skupiček njegove brošure »Ob Soči« s prošnjo, da Vam od tega pošljemo 100 K (sto kron) za goriške beginske dijake c. kr. slovenske gimnazije. Izvršujoč to nalogo Vam obenem pošiljamo imenovani znesek in prosimo, da nam istega prejem potrdite.

Z odličnim spoštovanjem!

Berbuč

2. Tržaško-koprski škof dr. Andrej Karlin (1857–1933) piše Andreju Ipavcu (22. maj 1917).

Velecenjeni gospod ravnatelj!

Za prijazne čestitke o priliki mojega poziva v gosposko zbornico⁶⁶ se Vam in vsemu spoštovanemu učiteljskemu zboru iskreno zahvaljujem. Hkrati izrekam željo, da bi Vam vsem ljubi Bog dal moč vztrajati v lepem učiteljskem poklicu zlasti sedaj, ko je radi vojnih nezgod Vaša služba dvakrat težavna.

Priporočujoč se še nadalje Vašemu blagonaklonjenju bivam z resničnim spoštovanjem Vam vsem

*najudanejši † Andrej Karlin
škof*

Trst, 22. majnika 1917.

3. Suplent na goriški slovenski gimnaziji Anton Sovre (1885–1963) piše Andreju Ipavcu (Cetinja, 9. 7. 1917)

Velespoštovani g. profesor!

Dobil sem 179 K in nekaj vinarjev. Prirčna hvala. Ako imate čas in priliko, prosim Vas, da mi tudi

⁶⁴ Vse na tem mestu objavljen priloge se nahajajajo v: Iz arhiva slovenske gimnazije ...

⁶⁵ Alojz Res (1893–1936), literarni zgodovinar in univerzitetni učitelj.

⁶⁶ Gosposka zbornica je bila poleg poslanske zbornice v avstrijskih delih avstroogrške monarhije sestavni del državnega zbora. Člani gosposke zbornice so bili tudi vsi nadškofi in škofi s »knežjim dostojanstvom.« Karlin je bil škof v sedežem v Trstu med letoma 1910–1919.

sporočite, kak je pravzaprav ta denar, ker drugega doslej še nisem dobil in mislim, da bi moral dobiti čez 2000 K. Najsrčneje pozdrave g. tovarišem predvsem Martini⁶⁷. Zdrav sem na pol, dela čez glavo. Pozdravljam Vas iskreno

udani Sovre obrl [Oberleutenant = nadporočnik]

4. Ernest Klavžar (1841–1920), goriški slovenski politik, piše Andreju Ipavcu (9. marec 1918)

Deutsch Landsberg, 9. III. 1918

Dragi Andrej!

Srčno se Ti zahvaljujem, da si se me tako ljubeznjivo spomnil posvetivši mi o priliki moje zlate poroke laskavo notico v »Edinosti«,⁶⁸ ki je vzbudila v vseh nas prijazen spomin na glavne faze mojega življenja.

Praznovali smo po ,begunsko na tihem, pa vendar prav prijetno v najožem družinskem krogu.

Bil je slučajno Milton⁶⁹ tukaj in je bil s svojo družino z nami. Zora je bil zadržana po prometnih zaprekah. Ernest po neodložljivih opravilih; a v duhu vem, da sta bila z nami združena. Saj je to moja največja sreča, da tiščimo vsi, kar nas je v družini, trdno skupaj in da imamo v zetu⁷⁰ zanesljivo zaslombo.

Zdaj se bliža že konec tretjega leta, od kar živimo tu v nekakem prognanstvu med trdimi Nemci, a v rajsko lepi, rodovitni in bogati pokrajini; skoro, da smo se vživeli v tukajšnje razmere in da nam bode malo težko, vrniti se iz tega raja iz tega raja v našo opustošeno in oropano domovino. Sicer za sedaj še ne mislimo na to, ker je tulaj vsaj za drag denar možno živeti in sicer dobro živeti, dočim je v Gorici še lakota doma. Mi – Klavžarjevi in Fonovi – smo si tukaj najeli malo kmetijco, obdelujemo polje in vrt, pridelujemo krompir, turšico, razno zelenjavo; lani smo izredili debelega prešiča, letos redimo dva pujska tako, da smo od te strani preskrbljeni z najpotrenejšim, dočim se drugo dobi za denar. Da bi Ti videl, kako gospodinja Irma – prav kakor rojena kmetica. Nobenega dela se ne ustraši, prej in slej in med delom pa »hamstra« po kmetijah v okolici. »Hamstrati« se pravi, poberkati pri premožnih kmetih, kjer je kaj dobit: špeha, drage masti, jajc in raznih potrebščin. V tem je Irma mojstrica; že zna tako prikupljivo ravhati s kmeticami, da dobi vsega, kar pri hiši lahko ugrežajo. In tako se nam godi povoljno – živimo in smo zdravi – Nada študira privatno; je te dni prestala I. semest. izpit v četrtem razredu dekliškega liceja v Gradcu. – Zori⁷¹ se godi prav dobro v Kromerizu; stoji v posebni milosti tamk. prošta dr. Stojana⁷² in je v vsakdanjem stiku z raznimi goriškimi kolegijami. Mama in mi, kar nas je, Te prav srčno pozdravljamo in gojimo nado na veselo svidenje v pri jeseni. Bog!

Tvoj vdani »kužin« Ernest Klavžar

⁶⁷ Najverjetneje Martin Mastnak, profesor in knjižničar na goriški slovenski gimnaziji.

⁶⁸ Edinost, 17. 2. 1918, št. 44.

⁶⁹ Milton (1876–1947) in kasneje navedeni Ernest (1882–1968) sta bila Klavžarjeva sinova in oba kmetijska strokovnjaka.

⁷⁰ Josip Fon (1865–1925), državni poslanec, poročen s Klavžarjevo hčerko Irmo (1874–1954). Njuna hčerka je bila kasneje v pismu omenjena Nada.

⁷¹ Klavžarjeva hčerka, učiteljica Zora (1878).

⁷² Anton Ciril Stojan (1851–1923), moravski duhovnik in politik. Živel in deloval je v Kromerizu. Leta 1897 izvoljen v dunajski državni zbor.

5. Državni poslanec Josip Fon piše Andreju Ipavcu (Nemški Lonč/Deutsch Landsberg, 18. junij 1918).

Preblagorodje!

Namestniku sem pisal, Borojeviću pa ne morem. Ta bi moral imeti pred seboj prošnjo kakšne oblasti, kar pa jaz nisem, drugače mu vendar zmanjka podlage. Morda napravite Vi prošnjo potom dež. šol. sveta.

Na moj svoječasni predlog se je principiëlno sklenilo, da je preskrbitev notranje oprave šol stvar obnovitve. Zato bom govoril v petek ustno z Schullernom v Gorici. Potem Vam sporočim.

Seveda je ta akcija odvisna, ali se res premesti gimnazija v Gorico. Zakaj hočete iti v staro stanovanje mi ni prav jasno. Et.[appe] Gr.[uppe] Kdo[Kommando]⁷³ v Gorici bo gotovo delal težave.

Bežek mora vedno kaj zmešati.

Zdravi!

Fon

6. Pravnik in pesnik dr. Alojz Gradnik (1882–1967) piše ravnateljstvu goriške slovenske gimnazije (30. avgust 1918).

V Cerknem 30/8 18

Slavno ravnateljstvo!

Moj brat Vladimir Gradnik⁷⁴, ki je vpisan v 6. razred Vašega zavoda bi rad dobil dopust za položitev izpita. Prosim, da ni mi poslali potrdilo (v nemškem jeziku), da ima to jesen položiti izpit za 6. razred. Da bi dobil čim daljši dopust bi morda lahko dostavili, da potrebuje več časa za pripravljanje, ker že tri leta ni obiskoval šole.

Z odličnim spoštovanjem!

Dr. Gradnik

c. k. okr. sodnik

7. Andrej Ipavec piše prevajalcu dr. Pavlu Holečku (1882–1964) iz Trsta (?; 3. september 1918). Dopisnica (poštni žig) ni prišla do naslovnika.

Dragi!

Dr. Mihajlo Rostohar⁷⁵ mi je povedal, da bi Ti rad prišel na jug. Sporočam Ti, da se v Trstu na »Gimnazijskih tečajih« nujno potrebujejo filologi. Pridi v Trst in razloži dež. šol. nadzorniku Matejčiču⁷⁶ svoje želje. Težave bodo radi materijelnega vprašanja. Poišči v Trstu tudi dr. Pirjevca⁷⁷, ki je designiran za voditelja gimnazijskih tečajev. Tudi našem zavodu v Gorici, ki se otvori tekom meseca oktobra, bodo potrebni filologi. Včeraj smo pokopali tovariša - filologa Povšiča⁷⁸.

Piši ali meni (via Galatti 8) ali nadzorniku (namestništvo) ali dr. Pirjevcu (via Sanità 25).

Mnogo pozdravov!

⁷³ Vojaška zaledna oblast.

⁷⁴ Vladimir Gradnik (1899–1983), vojaški strokovnjak, strokovni pisec.

⁷⁵ Mihajlo Rostohar (1878–1966), psiholog, univerzitetni profesor.

⁷⁶ Fran Matejčič (1851–1935), klasični filolog, od leta 1902 deželni šolski nadzornik za srednje šole v Avstrijskem primorju.

⁷⁷ Karel Pirjavec (1883–1961), profesor na goriški slovenski gimnaziji.

⁷⁸ Fran Povšič (1863–1918), profesor na goriški slovenski gimnaziji.

Vdani
 And. Ipavec

13. 9. 1918.

8. Gimnazijski profesor in publicist dr. Fran Žnideršič (1866–1929) piše Andreju Ipavcu (10. november 1918).

V Brnu, dne 10. novembra 1918

Dragi prijatelj!

Tvoje pismo sem prejel danes in Ti naznanjam sledeče: Gospod deželni šolski nadzornik Matejič mi piše, naj Ti sporočim, morajo li biti prošnje za sprejem v konvikt v Kromerizu kolekovane. Vzemi na znanje, da so prošnje in priloge v zadevah beguncev kolekovane.

Konvikt v Kr.[omerizu] se ne otvori menda tako hitro: pred božičnimi prazniki gotove ne, ker se še ne ve, kako bo s potrebnimi prostori za zavod in konvikt itd. Danes sem dobil nalog, naj se podam v ponedeljek, 13. t. m, v Kr.[omeriž], da z okr. glavarjem, drž. posl. in opatom dr. Stojanom ogledam poslopja, ki bi prišla v poštev. Zadnjič sem bil tam 4. okt., in moram reči, da je mesto prav čedno, ljudje dobri in premožni, tudi življenje je bolj poceni, kakor je v drugih mestih na Moravskem in Češkem. Za lepo sobo v prvem hotelu sem plačal dve K, kosil sem pa zastonj, ne v gostilni, pač pa pri gostoljubnem opatu dr. Stojanu, ki je Slovencem dober prijatelj. – Prošenj za sprejem v konvikt je nekaj že došlo. Drugega Ti v tej zadevi danes nimam povedati, nekatere podatke, ki bi Te mogli zanimati, izveš iz mojega II. Pisma z Moravskega, ki izide v kakih osmih dneh v »Slovencu«.⁷⁹

Pozdravi mi znance in prijatelje tam doli v Trstu!

Prejmi tudi Ti mnogo pozdravov

od Tvojega

Fr. Žnideršiča

Naznani mi ako ti že imaš profesorja za matem.[atiko]

Zdravo!

⁷⁹ Žnideršič je deloval na Moravskem kot nadzornik slovenskih in italijanskih begunskih šol. Pogosto se je oglašal v slovenskem tisku s prispevki o begunskih problemih.

NARODNA ČITALNICA V KANALU (1867–1927)

ROBERT DEVETAK

dipl. zgodovinar (UN)

devetak.robert@gmail.com

Na kulturno-prosvetnem področju so imele za Slovence v drugi polovici 19. stoletja veliko vlogo čitalnice. Njihov glavni namen je bilo utrjevanje in širjenje narodne zavesti, odigrale pa so tudi pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja, kasneje pa se je delovanje usmerilo še na politično in gospodarsko področje. Ustanavljale so se tako po večjih slovenskih krajih kot tudi nekaterih vaseh. Kot prva je bila na Slovenskem leta 1861 v Trstu ustanovljena Slovanska čitalnica. Na Goriškem je bila prva Narodna čitalnica v Tolminu (februar 1862), sledila pa ji je čitalnica v Gorici (september 1862). Do leta 1870 se je njihovo število dvignilo na 20, največ leta 1867, ko je bilo ustanovljenih osem novih čitalnic, med katerimi je bila tudi Narodna čitalnica v Kanalu.¹

V Kanalu je v začetku 60. letih 19. stoletja prevladoval močan italijanski (furlanski) značaj, k čemur so pripomogli predvsem uradovanje v italijanskem jeziku, grajski gospodje, ki so za služabnike najemali Italijane in Francoze, ter tkalnica, v kateri je bila večina zaposlenih Italijanov.²

Razmere so se pričele spreminjati v drugi polovici desetletja, ko se je pričel v upravi uveljavljati slovenski jezik, velike zasluge pa je imela tudi čitalnica.

Prvo pobudo zanjo je dal takratni kanalski odvetnik in kasnejši politik dr. Josip Tonkli (1834–1907). Ob njegovem prihodu v Kanal je dopisnik *Novic* zapisal: »Nadejamo se, da bo vrli gosp. dr. Tonkli izbudil narodno

življenje pri nas.«³ Njegova namera, spremeniti nemški »Leseverein« (bralno društvo) v slovensko društvo se spomladi 1866 ni posrečila, za njegov predlog je glasovalo sedem od dvajsetih članov. »Druzega zdaj ne ostaja, kakor samostojno čitalnico napraviti; a malo upanja je, ker manjka trdne volje, toliko potrebne Edinosti in pa – materialnih pripomočkov.«⁴ Neuspeh zavednih Kanalcev ni odvrnil od namere in 14. oktobra 1867 so pravila za slovensko čitalnico, pod katerimi so se podpisali Jože Križnič, Miroslav Segalla, Jože Terčič in Jožef Gorjup poslali cesarskemu namestništvu v Trst. Namestništvo je pravila potrdilo 7. novembra 1867, pod številko 14729. Ta datum se tudi šteje za ustanovni dan čitalnice.

Z delovanjem so pričeli takoj, za prvega predsednika je bil izvoljen kanalski kaplan Janez Wolf (nameščen v Kanalu med letoma 1864–1869). Javno so se predstavili 1. januarja 1868, predsednik je podal slavnostni govor, sledil je nastop pevskega zbora s petjem slovenskih pesmi in skupni obed.⁵ Proslava je bila skromna, uradno odprtje so napovedali za pomlad. Še prej, 3. februarja so priredili prvo besedo v čast pesniku in razsvetljencu Valentinu Vodniku.

¹ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*, str. 158–170.

² *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 4. 1866, št. 17, str. 138.

³ *Kmetijske in rokodelske novice*, 17. 1. 1866, št. 3, str. 25.

⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 18. 4. 1866, št. 16, str. 130.

⁵ *Kmetijsko rokodelske novice*, 11. 1. 1868, št. 2, str. 14.

Pravila za čitalnico v Kanalu⁶**I. Namen čitalnice je:**

- a) branje časopisov i knjig v slovenskem jeziku;
- b) razveseljevanje v govoreh, gledališnih igrmah, v petju i družih poštenih zabavah. Društvo se tedaj ne vtika v politiko.

II. Kdor želi v čitalnico pristopiti se ima pri odboru oglasiti; odbor razsodi brez odgovornosti, ako ga sprejme ali ne. Častne ude pa sprejema le občni zbor po odborovem predlogu. Sprejetje sega glede na plačo, vsakikrat nazaj do prvega tistega meseca, v katerem se je družtvenik oglasil.

III. Društveniki so tukajšnji, namreč »Kanalci«, katerim se prištevajo tudi »Gorenjevaščani«, »Morščani«, t. j. prebivalci vasi »Morsko«, zvanjanji, t. j. kteri nimajo v omenjenih krajih stanovanja i častni.

IV. Tukajšnji udje, t. j. Kanalci in Gorenjevaščani, plačajo na leto 4 fl 80 kr, Morščani 3 fl 60 kr, zvanjanji pa le 2 fl 40 kr; plačati bo tedaj treba vsacega prvega dne meseca po 40, 30 ali 20 soldov.

V. Vsak ud brez razločka plača 1 fl vpisnine in dobi sprejemni list, podpisan od predsednika i tajnika in en izpis društvenih pravil.

VI. Društveniki uživajo sledeče pravice:

- a) smejo brati časopise i knjige ter se vdeleževati vsakovrstnih veselici;
- b) prejemajo knjige i časopise tudi na dom; časopisi se na dom še le tretjega dne oddajo, potem, ko je je čitalnica dobila; en odbornik je knjižničar in ta ima paziti da knjige vrodu nazaj pridejo; časopisi se ne smejo čez en dan doma obdržati; kdor je več časa obdrži je odgovoren knjižničarju;
- c) smejo naznanovati svoje želje i pritožbe, zapisovaje jih v posebno za to napravljeno knjigo; odbor je odgovoren i se mora na vsako pritožbo opravičiti i na vsako vprašanje odgovoriti;
- d) imajo pravico omikane ptujce v čitalnico pripeljati, vsak ptujec pa se mora v nalašč za to pripravljeno knjigo i se enemu odborniku predstaviti; po tem mu je dopuščeno skoz 14 dni čitalnico obiskovati i se vsih pravic čitalniških brezplačno vdeleževati.

VII. Vsak društvenik se mora ravnati po pravilih; ako se pa kak društvenik nepravilno i nepošteno ravna, ima odbor pravico mu družbo za časo prepovedati, občni zbor pa razsodi, ali se ima popolnoma iz čitalnice izpahniti. Taki sklep se ima tistemu, ki ga tiče, pismeno na znanje dati.

VIII. Vsak društvenik mora najmanj eno leto v čitalnici ostati, če pa hoče drugo leto odstopiti, se mora pri odboru 3 mesece pred koncom leta (prvega) oglasiti in svoj odstop na znanje dati in scer pismeno, če se v tem času ne oglasi, tudi ne more v začetku drugega leta odstopiti. Se pa društvenik eno leto v čitalnico hodil in se misli po tem čitalnici odpovedati, mora ta odstop tudi 3 mesece odboru pismeno napovedati.

IX. Kdor po dvakratnem pismenem opominjanju meščenine ne plača, se ima izbrisati ter ima za plačati ostali dolg i meščenino za tisti mesec v katerem je bil izbrisan.

X. Ako društvenik umrje ali se preseli, končajo s tem ob enem njegove pravice i dolžnosti.

XI. Za oskrbovanje društvenih opravil i premoženja, volijo vsi udje v glavnem občnem zboru za eno samo leto 10 odbornikov, izmed katerih si odbor sam izvoli predsednika, podpredsednika, denarničarja, tajnika i knjižničarja.

XII. Predsednik, podpredsednik, tajnik, denarničar i knjižničar i 2 druga odbornika morajo imeti stalno stanovanje v Kanalu ali pa Gorenji vasi, 3 odborniki pa so lahko tudi iz okolice.

VIII. Vsak društvenik mora najmanj eno leto v čitalnici ostati, če pa hoče drugo leto odstopiti, se mora pri odboru 3 mesece pred koncom leta (prvega) oglasiti in svoj odstop na znanje dati in scer pismeno, če se v tem času ne oglasi, tudi ne more v začetku drugega leta odstopiti. Se pa društvenik eno leto v čitalnico hodil in se misli po tem čitalnici odpovedati, mora ta odstop tudi 3 mesece odboru pismeno napovedati.

IX. Kdor po dvakratnem pismenem opominjanju meščenine ne plača, se ima izbrisati ter ima za plačati ostali dolg i meščenino za tisti mesec v katerem je bil izbrisan.

X. Ako društvenik umrje ali se preseli, končajo s tem ob enem njegove pravice i dolžnosti.

XI. Za oskrbovanje društvenih opravil i premoženja, volijo vsi udje v glavnem občnem zboru za eno samo leto 10 odbornikov, izmed katerih si odbor sam izvoli predsednika, podpredsednika, denarničarja, tajnika i knjižničarja.

XII. Predsednik, podpredsednik, tajnik, denarničar i knjižničar i 2 druga odbornika morajo imeti

⁶ PANG 1042, Čitalnica v Kanalu.

stalno stanovanje v Kanalu ali pa Gorenji vasi, 3 odborniki pa so lahko tudi iz okolice.

XIII. Predsednik, mesto njega tudi podpredsednik društva po pravilih ravna, sklicuje občne zборе in odbore seje, vodi razprave, podpisuje vsa pisma i zapisnike in je odgovoren celemu društvu.

XIV. Tajnik podpira vseh zadevah predsednika, piše zapisnike, pisma i svarila in jih podpisuje s predsednikom, zraven tega mora tudi voditi »kroniko« čitalnice, kamor mora vpisati vse važne dogodke čitalnice.

XV. Knjižničar preskrbuje i hrani vse knjige i časnike in ima paziti, da se nič ne zgubi, ker je odgovoren za vsako škodo, ki bi jo vzrokoval skoz svojo zanikrnost.

XVI. Denarničar prejmlje vse dohodke, plačuje česar je potrebno po ukazu podpisanemu od predsednika i tajnika in je odgovoren za denarnico sami odborom vred za društveno premoženje. Vsake 3 mesece ima predložiti odboru račun z vsemi dokazi, kteri ga ima pregledati i po okolnostih potrditi ali popraviti. Občnemu zboru ima predlagati račun preteklega leta.

XVII. Vsa druga opravila oskrbujejo ostali odborniki, posebno pri veselicah.

XVIII. Vsa odborska opravila so brezplačna.

XIX. Odbor se shaja vsaki mesec enkrat, če je treba tudi večkrat; pri odborskih sejah ima vsaki ud pravico navzoč biti. Vse važne reči se morajo izpeljevati po sklepih odborovih. Za veljavnost sklepov mora najmanj 6 udov zraven biti; manj važna opravila odločuje prvosednik s tajnikom vred ter ima odločbe i razloge v prvi seji odboru predložiti.

XX. Odbor je društvu odgovoren, če odbor napačno dela i slabo vreduje, ima večina društva, katero se brez povabila predsednikovega zbere, pravico odbor razdreti i novega voliti.

XXI. Vsako leto na obletnico začetka čitalnice se morajo sklicati vsi udje skoz okrožnico, ki morajo vsi udje podpisati, občni zbor. Razun tega se ima na zahtevanje 5ih odbornikov ali pa 15ih društvenikov naj dalje v 4 dnevih po izročeni pismeni želji, izreden občni zbor sklicati.

XXII. S oznanilom občnega odbora se ima razposlati tudi dnevni red. Pripuščene pa so zraven dnevnega reda tudi interpelacije udov, ki jih ima odbor precej odgovoriti. Ta zbor se začne z govorom predsednika ali podpredsednika, potem bere tajnik kroniko čitalnice, priobčuje pregled vsih opravil i izvija, ako mu je ljubo, koristne misli o napredovanju društva; knjižničar predstavlja stanje knjig in časopisov; denarničar položi račun preteklega in prevdarek prihodnjega leta, ki ga je s odborom vred napravil. Vsak navzoč ima pravico svojo misel o teh predlogih izreči, nove nasvete predložiti i premembo pravil nasvetovati. Pri tej priliki se voli tudi novi odbor. Zbor voli po tem ude, kteri niso bili odborniki v preteklem letu, pregledajo i po okolnostih potrdijo ali pa zavržejo račune. Dokler se to ne zgodi mora stari odbor še vedno veljaven i delaven ostati; šele ko so vsa staroletna opravila, račun i. t. d. popolnoma poravnani, nastopi novi odbor. Društveniki ne smejo v zbor namestnikov pošiljati. Zapisnike velikih zborov imajo predsednik, tajnik, denarničar, knjižničar in 3 neodborniki podpisati.

XXIII. Vsak ud ima pravico vse društvene zapise t. j. denarnične bukve, knjižni katalog, zapisnike odbora pregledati, odbor mu jih mora na prašanje pokazati.

XXIV. Ta pravila ima pravico premeniti vsak občni odbor, vendar le takrat, če sta dve tretjini pričujoče za premembo.

XXV. Glasuje se pismeno, glasove prejmlje naj starši neodbornik in jih s predsednikom vred šteje; tajnik pa zapisnik vreduje. Če dobista 2 ali več udov enako dosti glasov, se razsodi, kdo da ostane odbornik, s krogami, ktere se v en žakljič vržejo: »bela« naj pomeni »ja«, »črna« »ne«, ravno tako se glasuje pri izključenju društvenikov.

XXVI. V vseh zboreh i sejah odločuje večina, razun zadev XXIV. i XXVII.. Kdor ni pričujoč, sklepa se po odločbi večine.

XXVII. Ako bi imelo društvo nehati, odloči o vsem društvenem premoženju občni zbor z dvema tretjinama društvenikov.

XXVIII. Kar se I. tiče o gledaliških igrah pripuščene so tudi vse druge kratkočasne igre; kvartanje pa je ojstro prepovedano, na to ima paziti vsak ud.

V Kanalu, 14. oktoberja 1867.

Jože Križnič, posestnik

Miroslav Segalla

Jože Terčič

Jožef Gorjup, posestnik

Napovedana slavnostna otvoritvena beseda je potekala 3. maja 1868. »Želja, katero smo vsi poštene goriški, primorski rodoljubi že toliko let gojili, se nam je vendar enkrat spolnila, vresničila. Vkljub vsem oviram in zaprekam od nam sovražne stranke in po trudapolnem pripravljanju naših rodoljubov se je v Kanalu čitalnica osnovala in se je tudi že 3. maja slovesno in slavno odprla. Slavno rečem, ker tako slavno se je malo kje ali nikjer, vsaj na Primorskem ne, odprla, kakor tukaj. /.../ Tedaj postavljena si na noge kanalska čitalnica! le glej, da boš vredna tvojega imena, da boš pravi jez proti poitalijančevanju in hram domače vednosti in omike. In če zdaj v sebe le gospodo kanalsko, kakor se je pri besedi pokazalo, strinjaš, glej, da spraviš precej tudi ubogega kmeta pod tvojo varstvo in v tvoje naročje. Le ako imamo kmečko inteligencijo za sabo, le takrat je nam bodočnost i sicer slavna bodočnost zagotovljena. Živili Kanalci!«⁷ Povabljen je bil tudi narodni buditelj, ki je veliko pripomogel pri ustanavljanju čitalnic na Goriškem in rabi slovenskega jezika v javni upravi, dr. Karel Lavrič (1818–1876). Prireditve se ni uspel udeležiti, a se je odzval pisno:

Slavno društvo!

Vaš zadnji list mi kaže, da živo želite, da bi tudi jaz osebno se vdeležil Vaše veselice, ki je gotovo prevažna za vso okolico in za sveto našo slovensko reč. Toliko bolj obžalujem, da ne morem priti, ker je naš občni zbor zares sklenil, da moramo »Besedo« imeti tudi dne 3. maja in tudi gospod Borgli ne more zaradi tega priti, zlasti ker smo to besedo posvetili Cesarčini naši —. Povabila smo davno to razposlali bližnjim čitalnicam in jaz bom govoril 1. govor.

Potemtakem vidite, da ne morem priti, drugi pot pa me bo srčno veselilo, razveseljevati se z Vami. Prosim, pozdravite v mojem imenu in tudi v imenu naše čitalnice v nedeljo svo slavno skupščino in živila nova čitalnica kanalska.

Vaš slovenski brat

Ajdovščina 1.5.68. Dr. Lavrič.⁸

Besede in ostale prireditve so potekale vsaj

enkrat letno. Bile so vsakoletni vrhunec, na katerem so člani javnosti prikazali sadove svojega dela. Predsednik je besedo odprl z govorom, sledile so različne točke (deklamacije, zborovsko petje in dramske predstave). Izvajali so dela domačinov (Avgusta Lebana, Josipa Kocijančiča in Mihaela Zege) pa tudi drugih slovenskih avtorjev (Hugolin Sattner, Jaka Štoka, Hrabroslav Volarič, Ignacij Hladnik, Simon Gregorčič itd.). Kljub temu, da so bili člani večinoma amaterji, so pripravljali tudi zahtevnejša dela svetovno znanih avtorjev (*Die Advokaten* Franca Schuberta, *Adelaide* Ludwiga van Beethovna, *Attila* Giuseppeja Verdija in *Semiramide* Gioachina Antonia Rossinija).⁹ Večkrat je za glasbeno spremljavo skrbel vojaški orkester iz Gorice. Besede so privabljale množice poslušalcev in gledalcev tako iz okraja kot tudi iz oddaljenejših naselij (Tolmin, Solkan, Gorica). Prirejali so jih v dvorani gostišča »Pri zlatem levu«, ki je bilo v lasti družine Segalla (kasneje družine Križnič), ali v dvorani gostišča v lasti družine Markič. K sodelovanju so bila večkrat vabljeni druga društva ali glasbeniki iz okoliških društev in čitalnic pa tudi Kanalci so gostovali po Goriški. Društvo je imelo več odsekov, moški in ženski pevski zbor ter dramski odsek. V sredini 70. let 19. stoletja je v zboru pelo 16 pevcev. Vodil ga je narodni buditelj, skladatelj in publicist Josip Kocijančič, ki je leta 1878 star le 29 let umrl za posledicami jetike. »A zgubil je Kanal, ter ž njim skupna nam mila domovina, svojega neutrudljivega vodjo, očeta primorskega »Slavca«; nehala je biti na veke uže davna pevska žila; našega preljubega Kocijančiča nij več mej nami.«¹⁰ Čitalnica mu je postavila nagrobno ploščo in se mu v kasnejših letih večkrat poklonila.

Vsak december je potekal redni občni zbor, na katerem so izvolili nov odbor, predsedstvo in tajnika, pregledali finančne bilance za tekoče leto in naročili časopise za naslednje leto, ob tem pa prodali nekatere starejše.¹¹ Leta 1884 so bili naročeni na 18 časopisov (*Slovenec*, *Sloven-*

⁷ *Domovina*, 15. 5. 1868, str. 20.

⁸ *Soča*, 24. 3. 1908, št. 36.

⁹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117.

¹⁰ *Soča*, 18. 4. 1878, št. 16.

¹¹ ASGO, Capitanatto distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117.

ski narod, Novice, Soča, Edinost, Gospodarski list, Brenclj, Cerkevni glasbenik, Cvetje, Kres, Zvon, Vaterland, Tribune, Triester Tagblatt, Neue Illustrierte Zeitung, Neue Freie Presse, L'Eco del Litorale in Corriere di Gorizia).¹² Poleg kaplana Janeza Wolfa so se v šestih desetletjih delovanja čitalnice na predsedniškem mestu zvrstili še: Leopold Furlani, Josip Tomšič, nadučitelj, župan in deželni poslanec Mihael Zega, zdravnik dr. Andrej Lisjak, dekan Franc Vidic, župan in deželni poslanec Anton Križnič, Alojz Križnič, sodnik Alojz Mašera in nadučitelj Alojzij Verč.

Prvo desetletje delovanja je bilo najbolj aktivno, če sklepamo po arhivskih in časopisnih virih. Med letoma 1868–1879 so pripravili vsaj 14 besed in ostalih prireditev. Pomembnejše so bile:

- Beseda, posvečena narodnemu buditelju, duhovniku Valentinu Staniču, 25. oktobra 1868. »Počastil jo je bil s svojo nazočnostjo g. dr. Lavrič, prvosednik šempaskega tabora in oče oziroma boter vseh čitalnic na Goriškem. Solkanci so bili prišli s svojimi pevci. Dvorana, katero je gostilničar pri zlatem levu v starem taborjevem stolpu čitalnici napravil, bila je prav okusno okinčana, okrog in okrog z grbi slov. dežel s primernimi napisi obdana. Na desni glediščnega odra v senci krasne čitalnične zastave slonel je na kamnatem stebru zeleno ovenčana podoba slavnega kanalskega rojaka Staniča. Gospoda kanalska ni bila ravno v obilnem številu zastopana; pri vsem tem je bila pa dvorana premajhna, ker kmetje, katerim je bil ran. Stanič poseben dobrotnik in prijatelj, so iz vseh bližnjih vasi prihitali, da bi njegov spomin v čitalnici praznovali. Gotovo jih je stalo več ko sto pred durimi in pred hišo.«¹³

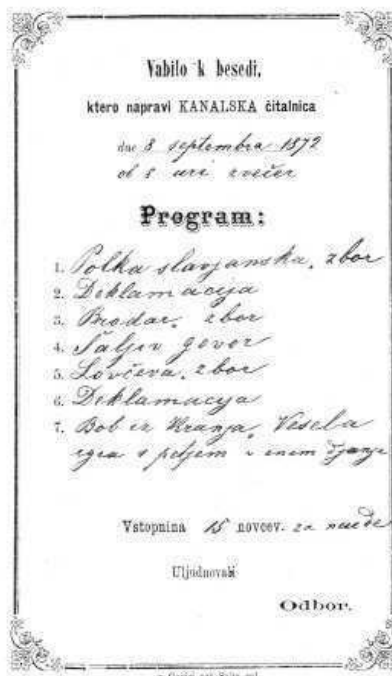
- Dne 3. oktobra 1875 so pripravili besedo za begunske družine iz Bosne in Hercegovine, ki so pribežale v Avstro-Ogrsko zaradi vstaje proti Turkom.

- Koncertna beseda, ki so jo pripravili 15. aprila 1877, je bila največja javna prireditev v prvem desetletju delovanja. Privabila je »iz različnih krajev Goriškega mnogo gostov, mej katerimi smo zapazili precejšno število Tolmincev, nekoliko Goričanov in Vipavcev. Mnogo smo pri-

čakovali, a še več dočakali. Kaj tako dovršenega se ne vidi vsak dan in povsod. Nič ne pretiram, če trdimi da takega koncerta ne morete niti v Gorici z lastnimi močmi napraviti, niti ga ne morejo napraviti tam v beli Ljubljani.«¹⁴ Program je obsegal 11 točk, med drugim so izvedli *Die Advokaten* Franca Schuberta in *Adelaide* Ludwiga van Beethovna. Zbran denar od vstopnic je šel za nakup klavirja.

- 5. oktobra 1879 so besedo posvetili leto prej preminulemu članu Josipu Kocijančiču. Denar, prejet od vstopnic, je šel za postavitve nagrobne plošče, na katero so zapisali:

*Ko zvezde luč poprej nikdar poznane,
Prisvetil nam Tvoj je duh iz nočij!
Ali Tebi so le kratke ure dane
Za taboj zgodaj nam oko rosi
Na grob, kjer struna mila je obmolknila.
Kanalska čitalnica¹⁵*

Vabilo na Besedo 1872 (ASGO).

¹² Soča, 11. 1. 1884, št. 2.

¹³ Slovenski narod, 03. 11. 1868, št. 91.

¹⁴ Soča, 07. 10. 1875, št. 40.

¹⁵ Soča, 13. 9. 1902, št. 99.

Vabilo na silvestrovanje 1926 (PANG).

Po letu 1880 se je javno delovanje glede na prvo desetletje precej zmanjšalo. Že decembra 1881 je dopisnik iz Kanala v časopisu *Soča* poročal o pomanjkanju novih članov in ukinitvi pevskega zbora.¹⁶ Podobno je opozarjal članek novembra dve leti kasneje. »Vse narodno življenje na Kanalskem je v ranjkeji kanalskeji čitalnici. Da bi ista še živela, ne verujem, ker o njej uže dolgo časa—par let — ni ne duha ne sluha. /.../ Kanalci, spomnite se pretečenih let, lotite se zopet dela, nadaljujte, kakor ste bili pričeli, in cel okraj bo po naravni poti posnemal vaš izgled.«¹⁷ Članek je spodbudil Kanalce, ki so 30. decembra 1883 izvolili nov odbor, ki je sklenil pripraviti poučna predavanja s tombolo in petjem.¹⁸ Kljub ponovnemu zagonu so prvo prireditve pripravili šele 19. septembra 1886.

¹⁶ *Soča*, 30. 12. 1881, št. 53.

¹⁷ *Soča*, 16. 11. 1883, št. 46.

¹⁸ *Soča*, 11. 1. 1884, št. 2.

Beseda je bila namenjena zbiranju sredstev za podružnico družbe Svetega Cirila in Metoda, ki se je snovala v Kanalu. »*Sedem dolgih, suhih let jo prešlo in ni je bilo le enkrat besede mej tem časom v prijaznem našem trgu, ki se je popred odlikoval se svojimi dovršenimi vesellicami. »Ni pevcev«, »ni mogoče«, »grozen fijaško bode posledica, če poskusimo napraviti kaj«— se je odgovarjalo vedno na prigovore, naj se priredi kaka beseda. Plesi so pač bili, ali dušne hrane se narodu ni ponudilo. In sedaj po dovršeneji veselici se li ne razprše za vselej taki in enaki pomisleki? Upajmo da; vsaj sedaj goje vsi veselo nadejo, da se spet oživi nekoliko naše družabniško življenje z rednimi vesellicami, kar je popolnoma prav. Kajti ne samo da so omikanejši dolžni narodu pripomoči do večjega izobraženja ter mu ob enem napraviti par prijetnih ur duševne zabave, nego narodno petje, ki se razširi po besedah...«*¹⁹

Dve leti kasneje, 16. septembra 1888, je čitalnica v sodelovanju z veteranskim društvom, prostovoljnimi gasilskim društvom in ostalimi občinami okraja pripravila slavnostno besedo ob 40-letnici vladanja cesarja Franca Jožefa.²⁰ Če sklepamo po časopisnih virih, je čitalnica med letoma 1880–1902 priredila precej manj javnih dogodkov kot v začetnem obdobju, poleg večjih leta 1886 in 1888 le še plese v pustnem času. Napovedana je bila tudi proslava ob 25-letnici delovanja leta 1892, ki pa je v časopisu le omenjena in ni podrobno opisana. So pa zato slavnostno praznovali 35. obletnico, ki je predstavljala vrh v šestdesetletnem delovanju čitalnice.

Prireditve, na kateri je sodelovalo več društev iz Primorja, je bila ena največjih tovrstnih v Soški dolini. Odbor čitalnice je datum določil junija 1902 in takoj pričel s pripravami, pri katerih so sodelovala še ostala kanalska društva in občina, vitez Franc Malnič pa je prispeval prireditveni prostor. Svojo namero so najavili v začetku avgusta: »V tekočem letu mine 35 let, odkar so rodoljubi ustanovili v Kanalu »Narodno Čitalnico«. Celo to dolgo vrsto let je delovala »Kanalska Čitalnica« kaj vspešno za probujo in prosveto naroda v svojem ožjem okolišu. Ista je

¹⁹ *Soča*, 24. 9. 1886, št. 36.

²⁰ *Soča*, 21. 9. 1888, št. 38.

bila in je še zibelj narodnih misli, zvesta čuvarica narodnih sanj in uzorov. Društvo s tako in tako dolgo preteklostjo sme in mera svojo 35-Ietnico slaviti s pojavi, vidnimi širši javnosti. Radi tega je sklenil odbor čitalnice, da se proslavi ta praznik s posebnim sijajem.«²¹

K sodelovanju na proslavi so povabili bližnja in oddaljena kulturna društva. Odziv je bil velik, svojo prisotnost je potrdilo kar 19 društev, in sicer: Sokoli iz Gorice, Idrije, Solkana in Trsta, društvo Velesila iz Škedenja, Pevsko in glasbeno društvo iz Gorice, Rokodelsko bralno in podporno društvo iz Gorice, Čitalnica iz Solkana, Pevsko društvo Lipa iz Bazovice, Bralno in pevsko društvo iz Štandreža, Pevsko in tamburaško društvo Podgora iz Podgore, Kmetijsko in rokodelsko bralno društvo Orel iz Ročinja, Bralno in pevsko društvo iz Ročinja, Bralno in pevsko društvo iz Slapa, Rokodelsko bralno društvo iz Tolmina, Prostovoljno gasilno društvo iz Tolmina, Akademično ferijalno društvo Adrija iz Gorice, Prostovoljno gasilno društvo in Tamburaško društvo iz Kanala.²² Brzobjavke s čestitkami so poslali čitalnici iz Pazina in Cerknega, Gospodarsko bralno društvo iz Sežane in Bralno društvo Selo iz Črnič. Ostale čestitke so prišle še iz Nabrežine, Ljubljane in Benetk.²³ Konec avgusta je odbor čitalnice zaprosil občino v Kanalu,

naj naznani, »da je prihodnjo nedeljo, dne 7. septembra veliko narodno slavje, na katero naj ljudstvo trumoma prihiti.« Ob tem so zapisali, da Soška dolina takšne slavnosti še ni doživela.²⁴

Pisatelj in glasbenik Janko Leban (1855–1932), rojen v Kanalu, je Čitalnici posebej za obletnico posvetil pesem:²⁵

Svojim rojakom

Ob slavitvi 35. letnice kanalske »Čitalnice« dne
7. septembra 1902

*Pozdrav, rojaki, družba mila,
ki dne obhajaš mi spomin,
ko vzbujati jel iz mrtvila
med vami se je Slave sin!*

*Bil mrak je... a priplula zora
je narodnosti na obzor...
»Kanalec tudi vstati mora!«
Zvenel je glas iz dolov, z gor!*

*Od tega je minila doba
let dolgih trideset in pet,
življenje je vstalo iz groba:
Čitalnica je vzniknila v svet!*

Hotel »Pri zlatem levu«
(Kanal ob Soči)

²¹ Soča, 02. 8. 1902, št. 87.

²² Soča, 03. 9. 1902, št. 96.

²³ Edinost, 15. 9. 1902, št. 209.

²⁴ PANG 37, Občina Kanal, t.e. 2, a. e. 5.

²⁵ Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju, str. 16.

*In vstajati iz naše srede
odlični jeli so možje,
goječ umetnosti in vede,
vedreč vam um, mečeč srce!*

*Mnog velemož tak že v grobu spava,
ki milo objokujem ga,
a mnog živi, cvete mu slava,
ponosen občudujem ga!*

*Zaveden rod pri Vas zdaj biva
o njem po svetu sloves gre,
in pesem ori pomenljiva:
»Da smo Kanalci«, svet naj ve!*

*Zato zveni naj danes čača,
rojak pozdravljam brate vas:
»Čitalnica« živi naj vaša,
srečnejši še prikljij ji čas.*

Kanalci so se na slavlje dobro pripravili in v ta namen okrasili celoten kraj. »Neštevilno zastav je plapolalo po vsem trgu. Hiše so bile odičene zelenjem. Bogato je bil odičen zlasti veliki, srečno zbrani prostor za popoldansko slavlje. Pomembno se nam videlo plapolanje ogromne zastave na takozvanem »turionu«, na starem poslopju, zidanem podobno trdnjavam. Kakor da je hotela klicati ta zastava: tu v Kanalu je naša trdnjava, nepremagljiva, ki hoče kljubovati vsem navalom sovragov. Pogled na veliki most čez »Sočo« pa je bil naravnost impozanten. Na dveh vrstah mogočnih drogov preko vsega mostu so plapolale zastave. Glavni trg pred cerkvijo pa je bil kar ves povit v trobojnice. Na vsakem koncu trga je bil prirejen slavolok. Uprav krasen je bil oni na južnem koncu — dostojen bi bil vsacega večega mesta. Čast njim, ki so izdelali načrt in njim, ki so ga postavili! Na tem slavoloku je bil napis: »Slovanski pozdrav bratom!« Na slavoloku na Bevernem koncu pa sta bila napisana: »Živio« in »Na zdar!« (sokolski pozdrav). A male zastavice in primitivne dekoracije po revnejših hišah so pričale, da na tej slavnosti sodeluje ves narod!²⁶ Na trgu pred cerkvijo je bila postavljena lična tribuna, kjer bo zbrano stara-

šinstvo in pozdravi vse goste župan v imenu občine. — Slavnostni prostor je bil prirejen na jako pripravnem Malničevem svetu; krasnejšega si ni mogoče misliti, kajti doli z naravnih tribun (z brega) je na stotine ljudi najlepše videlo na oder, odkoder se je petje izbornorazlegalo po vsem obsežnem prostoru. Napisi na hišah pa so kazali: kam naj gredo vozovi, kje se hranijo kolesa, kje je določeno zbirališče temu ali onemu društvu. In došle množice so takoj razumele znamenitost take pozornosti Kanalcev; vsakdo se je držal takih migljajev, zato je vladal ves čas prav uzoren red, da je povišal vso slavnost v vsestransko zadovoljnost došlega ljudstva.«²⁷

Prireditev se je pričela že zjutraj v središču Kanala z okrasitvijo društvene svilene zastave. Evgenija Garlatti je v imenu kanalskih žena zastavo okrasila z vencem. Slavnostna govora sta imela Rihard Gorjup v imenu Kanalcev in Andrej Peternel v imenu čitalnice. Množica ljudi se je nato v sprevedu odpravila na pokopališče, kjer so se poklonili Josipu Kocijančiču. Grob so ob petju pevskega zborar okrasili z cvetjem in se spomnili še ostalih pokojnih članov čitalnice. Popoldne so v Kanal pričela prihajati povabljen društva. »Skupen dohod gostov iz Gorice, Solkana, Podgore, Št. Andreža itd. je bil določen proti 3. uri pop. Dolga vrsta kočij, vozov, žardinijer je drvila proti Kanalu. Dež je bil napojil žejno zemljo, da ni bilo prahu, sicer bi bito gorje voziti se v prašnem oblaku. Sokoli iz Idrije so došli nasproti do pokopališča. Tam so se razvrstila posamična društva-, na čelu njim Sokoli in ob zvokih trobentačev je korakala dolga vrsta dragih gostov proti Kanalu. Pred slavolokom in za njim po celem trgu so stale množice ljudstva, da pozdravijo drage goste. Pri slavoloku je pozdravil došle goste v imenu Čitalnice mladi Lojze Križnic v vznesenih besedah; odgovoril je dr R. Gruntar. Na oba govora so zagrmeli viharni živio-klici. — Z godbo iz Mavhinjna čelu smo odkorakali v trg in se postavili pred tribuno, na kateri je bilo zbrano občinsko starešinstvo. Rodoljubne zale Kanalke so okrasile

²⁶ Edinost, 09. 9. 1902, št. 204, Slavnost v Kanalu.

²⁷ Soča, 10. 9. 1902, št. 98.

zastave z venci, Sokole in zastopnike društev pa nakitile s cvetjem.²⁸

Po sprejemu in pozdravu sta slavnostna govora pripadala Mihaelu Zegi in dr. R. Gruntarju iz Gorice. Kulturni program je odprl moški pevski zbor kanalske čitalnice, ki je pod vodstvom župana Zege zapel njegovo »O ti moj dom«. V nadaljevanju so se zvrstila še gostujoča društva, skupaj je program obsegal 13 točk. »Moški zbor iz Gorice je dovršene pel obširnejo Zajčevo »Ustaj rode«, odobravanja ni bilo konca, dokler ni dodal vedno krasno »Crnogorac Crnogorski«, ki je izrazovita, težka skladba. — Mladi in čili tamburaški zbor »Podgora« je srčno udarjal obsežni »Venec hrvatskih narodnih pesmij«. Zbor »Velesila« iz Skednja nas je očaral z obsežno Grbičevo »Slovanski brod«. Vrli Škedenjci so želi burno pohvalo. Tamburaši iz Tolmina so prav dobro udarjali potpuri »Iz naroda za narod«. Prav številni zbor iz Št. Andreža nas je razveselil z Volaričevimi »Kviško bratje«. Združena čitalnični in Sokolov zbor iz Solkana sta divno odpela vedno priljubljeno Hudovernikovo »Naša zvezda«. Tudi baritonist je bil kos svoji nalogi! Solkanci so dokazali, kaj zmorejo, ako le hočejo! Mešani zbor iz Gorice je posledil ves program z umetniški dovršenim izvajanjem Sattnerjeve »Vrbice«. Na neprestano zahtevanje je dodal še obširno in prekrasno »Naše gore«. — Na to so nastopili zopet Kanalci, in sicer ženski zbor s spremljanjem tamburašev. Izvajali so zbor gorskih deklet iz Vilharjeve opere »Smiljana«. Po prav kratkem presledku so nastopili Sokoli; prav lepa četa jih je bila (to naj bi bil prvi sokolski nastop v Soški dolini).²⁹ Ob zvokih našega »Naprej!« so prikorakali in se razvrstili v nastop za proste vaje. Vse štiri proste vaje so izvedli prav točno, dasi niso lahke. Veliko naših rojakov še ni videlo take Sokolove telovadbe; zato so bili kar očarani. Na orodju so nastopili v dveh skupinah Idrijčanje in naši Sokoli. Moramo reci, da so pokazali bratje iz Idrije prav dobro šolo. Telovadili so izborno in želi cesto viharno pohvalo. Naši domači Sokoli pa so dokazali zopet lep napredek od zadnjega nastopa

v Rihembergu. Tudi težke vaje so izvajali prav dobro. Za nekoliko časa so bili pozvani s trobento vsi pevci na oder, in zadonela je veličastna pobratimija »Slovenac i Hrvat«. Dasi od raznih vetrov vendar so pevci dovršeno rešili nemajhno nalogo. Srečno postavljen oder s prav izbornim odmevom nam je pripomogel do najvišjega užitka. Dodali so še »Morje adrijansko«, enako dovršeno, in pričel je živahen ples. Žal, da na sporedu ni bilo nobene skladbe Kanalskih domačinov Kocjančiča in Avgusta Lebana, na katera so lahko ponosni. Posebno ona »Da smo Kanalci, izve naj ves svet« bi bila kaj primerna. Na večer je bilo povsod vse živo, vse veselo. Pri Segalu so prepevali Št. Andrežanje, na trgu »Velesila«, na novi verandi pri Zegu Goričanje, za cerkvijo Solkanci itd. itd. Vmes pa so umetalni ognji švigali v zrak in skrbeli za čarobne poglede še našim očem. Skratka: to je bil prekrasen naroden praznik, kakoršnega ni videl ne le Kanal, marveč redko kateri trg na Slovenskem.³⁰ Prireditev, ki je odlično uspela, je časopis *Edinost* označil za »najsijajnejši triumf narodne ideje«.³¹

Kljub veličastnosti in napovedi, da bo dogodek obudil kulturno dogajanje, je to ponovno zamrlo. Do prve svetovne vojne je poleg občasnih prireditev, katerih dobiček so večinoma namenili družbi svetega Cirila in Metoda, potekalo več gostovanj pri drugih društvi na Goriškem. V zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno je bila najpomembnejša prireditev ob 40. obletnici delovanja leta 1908, ki pa se ni mogla primerjati s slavjem pred šestimi leti. Posvetili so jo dr. Karlu Lavriču. V ta namen so dali izdelati novo svileno društveno zastavo in kupili klavir. Pričeli so tudi z ustanovitvijo javne ljudske knjižnice.³² Leta 1913 so obeležili 35-letnico smrti Josipa Kocijančiča, pojavila se je tudi ideja o postavitvi obeležja na njegovi rojstni hiši. V ta namen je odbor čitalnice pričel z nabiranjem prispevkov in 18. maja 1913 pripravil dramsko predstavo »Svet brez mož«.³³ Kljub prizadevanjem ideja ni bila realizirana.³⁴

²⁸ Soča, 10. 9. 1902, št. 98.

³¹ *Edinost*, 09. 9. 1902, št. 204, Slavnost v Kanalu.

³² Soča, 24. 3. 1908, št. 36.

³³ Soča, 10. 5. 1913, št. 46.

³⁴ Obeležje na Kocijančičevi rojstni hiši so postavili leta

²⁸ Prav tam.

²⁹ Soča, 20. 8. 1902, št. 92.

Zadnje prireditev pred pričetkom spopadov na Soški fronti so pripravili za Silvestrovo leta 1914. Poleg petja in dramske igre so organizirali še kino predstavo. Dobiček je šel za družine, katerih moške so padli na bojiščih.³⁵

Vse do prve svetovne vojne je bila čitalnica edino prosvetno društvo v Kanalu, ki je predstavljal kulturno središče sodnega okraja.³⁶ Poleg nje so delovali še Prostovoljna gasilska straža (ustanovljena 1878), Vojaško-veteransko društvo (podružnica ustanovljena najkasneje 1880, samostojno od 1892), moška podružnica sv. Cirila in Metoda (ustanovljena 1888), Sadjarsko in vinarsko društvo (ustanovljeno 1894), Tamburaški zbor (ustanovljen 1901) in podružnica Strelskega in lovskega društva (ustanovljena 1908).³⁷ Kar tri desetletja je bil Kanal edini kraj v sodnem okraju s prosvetnim društvom. Ročinj, največji kraj v okraju, je svoje prvo društvo – Bralno in pevsko društvo – dobil leta 1897.³⁸ Ostale občine okraja so v tem oziru še precej zaostajale. Časopis *Soča* je leta 1902 opozoril, da je »ljudstvo v narodnem obziru popolnoma še zaspalo, kar izvira še iz tega, ker nimajo nikjer nobenega društva, v katerem bi se navduševali in bodrili za narod. Treba torej, da v teh vaseh rodoljubi delujejo na ustanovitve kmetskih bralnih društev, če tudi bo v istih le malo društvenikov, a to malo krdelce bo drugim oči odpiralo. Na delo!«³⁹ Do razmaha je prišlo šele v drugi polovici desetletja in do leta 1910 so se kulturna društva ustanovila v večini občin (Avče, Anhovo, Bate, Deskle, Kal nad Kanalom in Lokovec).⁴⁰

Z vstopom Italije v prvo svetovno vojno 23.

1957.

³⁵ *Soča*, 15. 1. 1915, št. 3.

³⁶ Kanalski sodni okraj je obsegal občine Ajbo, Anhovo, Avče, Banjšice, Bate, Deskle, Kanal, Kal nad Kanalom, Lokovec in Ročinj, leta 1910 skupaj 13.024 prebivalcev.

³⁷ *Ročni kašipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911*, str. 126.

³⁸ Več o društvih v Ročinju Devetak, *Zgodovinski pregled kraja Ročinj v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja*, 2011, str. 16–23.

³⁹ *Soča*, 13. 9. 1902, št. 99.

⁴⁰ *Ročni kašipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911*, str. 122–128.

maja 1915 in postavitvijo fronte na reki Soči je bilo delovanje čitalnice prekinjeno. Kanal se je znašel na frontni črti in bil podvržen obstreljevanju. Prebivalstvo se je bilo prisiljeno umakniti in oditi v begunstvo. Ob prihodu nazaj, konec leta 1917 in 1918, so jih pričakali porušeni domovi. Po koncu vojne je bil Kanal skupaj z večino zahodnega slovenskega prostora v skladu z Londonskim sporazumom priključen Italiji. Čitalnica je delovanje obnovila leta 1921. Občna zbor, na katerem so izvolili odbor in predsednika, sta potekala 20. in 26. junija v hotelu Križnič. Društvo so začasno namestili v hišo Franca Školarisa, ki je opravljal delo pevovodje, na Brajdi (Kanal št. 6), kjer so imeli člani dostop do petnajstih naslovov slovenskih in tujih časopisov. Knjižnica je bila v hiši Ludvika Nanuta, odprta je bila ob nedeljah. Do novembra 1921 je k čitalnici pristopilo 115 članov iz Kanala, Gorenje vasi, Morskega in Bodreža.⁴¹ Poleg pevskega zbora in igralske skupine se je decembra 1922 prvič javno predstavil tamburaški zbor, ki ga je vodil Emil Zega (sin Mihaela Zege).⁴² Čitalnica je prireditve, ki so potekale v dvorani gasilskega doma, pripravljala za silvestrovo in v predpustnem času. Največjo prireditev po vojni so priredili avgusta 1924 v spomin na 150. obletnico rojstva Valentina Staniča.⁴³

Povojno delovanje čitalnice je trajalo le kratek čas. Avgusta 1927 je poveljnik kanalskih karabinjerjev izročil predsedniku odlok o razpustitvi društva in zapečatil društvene prostore.⁴⁴ Podobno usodo so delila tudi ostala slovenska društva in čitalnice na Primorskem. S tem se je 60-letni obstoj čitalnice, ki je v času svojega delovanja šla skozi več bolj ali manj uspešnih faz, zaključilo. Glavni cilji so skozi celotno obdobje ostajali isti: kulturni napredek, izobraževanje, združevanje, gledalci in poslušalci so ob besedah in prireditvah lahko vsaj za kratek čas pozabili na težko življenje. Čitalnica je pustila pomemben pečat in veliko pri-

⁴¹ PANG 1042, Čitalnica v Kanalu.

⁴² *Goriška straža*, 15. 1. 1923, št. 4.

⁴³ *Goriška straža*, 18. 8. 1924, št. 64.

⁴⁴ *Goriška straža*, 17. 8. 1927, št. 62.

pomogla k prepoznavnosti Kanala navzven. O uspešnem delovanju veliko povedo poročanja in pohvale v časopisju ter množična udeležba iz oddaljenih krajev, ki glede na takratno mobilnost temu dodajo še večjo vrednost. Danes tradicijo Narodne čitalnice nadaljuje Prosvetno društvo Soča, ustanovljeno po 2. svetovni vojni.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archivio di Stato di Gorizia, ASGO Capitanato distrettuale di Gorizia, b. 15, f. 117

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 37, Občina Kanal, t. e. 2, a. e. 5

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 1042, Čitalnica v Kanalu

ČASOPISNI VIRI

Domovina 1868

Edinost 1902

Goriška straža 1923, 1924, 1927

Kmetijsko rokodelske novice 1866, 1868

Slovenski narod 1868

Soča 1875–1915

LITERATURA

Devetak, R. 2011: *Zgodovinski pregled kraja Ročinj v obdobju 19. in v začetku 20. stoletja*, Diplomatska naloga, Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.

Marušič, B. 2005: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848-1899*. Nova Gorica: Goriški muzej.

Marušič, B. 2006: *Pred sto leti je bila ustanovljena Slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. Kanal ob Soči*. Nova Gorica: Goriški muzej; Kanal: Občina.

Ob stoletnici kanalske čitalnice in ob odkritju spomenika Mariju Kogoju (ur. Pavel Medvešček) 1967: Kanal: Prosvetno društvo »Soča«.

Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem za leto 1911. Gorica: Goriška tiskarna, 1911.

»BODI NAM TOREJ POZDRAVLJEN TRNOVSKI LES, KAKOR SI
DOLG IN ŠIROK!«

TRNOVSKI GOZD V LUČI STAREJŠE TURISTIKE

PETRA KOLENC

Univ. dipl. bibl.

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

petra.kolenc@zrc-sazu.si

»V vsakem letnem času si lahko izberemo izlet po svojem okusu. Samo iti je treba in nič premišljevali, kdo pojde z nami, in nič preveč zahtevati na deželi, kar se tiče postrežbe.

Človek naj ne izleti iz mesta, da se napije, nabaše in si pokvari želodec, marveč da se izprehodi in razvedri, da si ohrani veselje do življenja.«

Jakob Zupančič

V drugi polovici 19. stoletja je postajal turizem tudi zaradi širjenja železniškega omrežja v slovenskih deželah zelo donosna gospodarska panoga, česar so se sprva zavedali le redki posamezniki, kmalu pa tudi država (Janša Zorn 2008: 689).

Da so tudi kraji v zahodnem delu Trnovskega gozda že v osemdesetih letih 19. stoletja veljali za prava mala gorska letovišča, potrjujejo številni prispevki v periodičnem tisku druge polovice 19. stoletja, ki so bili hkrati edini pisni vir za slovensko gorniško besedo, preden je leta 1895 začel izhajati *Planinski vestnik* (Strojin 2009: 38). Tudi v oglasih v periodičnem tisku (*Gorica, Soča, Edinost*), ki so redno oglašali odprtje novih gostiln in planinskih koč na območju Trnovskega gozda, lahko zasledimo vedno več gostinske ponudbe, ki so jo izzvali vse pogostejši obiski tako v poletnem kot zimskem času. Zanimiva je ugotovitev, da so žene (večinoma tujih) avstrijskih gozdarjev¹ odpirale gostišča v prvotno lovskih kočah (*Soča* št. 15, 1895). Tudi

domača gostišča so dajala pravo podobo vzponu turizma, saj niso bila namenjena le domačinom, lovcem ter gozdarskim oskrbnikom, temveč tudi tujim gostom, ki so se leto za letom v vedno večjem številu navduševali nad letovanjem na območju Trnovskega gozda. To zazna tudi statistični letopis *Ročni kažipot po Goriški in Gradiščanskem* (RKGG za leto 1894, 1895, 1899, 1900, 1904, 1908, 1911): od leta 1894 do leta 1911 je število gostiln v vaseh in zaselkih zahodnega dela Trnovskega gozda (Trnovo, Voglarji, Nemci, Lokve) naraslo na dvanajst, neupoštevaje lovske koč, kar je bilo za vasi, ki so med seboj oddaljene le nekaj kilometrov, veliko.

Leta 1911 je v *Planinskem vestniku* izšel pregledni članek profesorja goriške realke Jakoba Zupančiča z naslovom *Okolica Gorice v luči turistikke*. Članek, ki je nagovoril predvsem slovensko govoreče izletnike, uvršča Trnovski gozd oz. Les, kot ga je avtor imenoval, med zanimive turistične destinacije Goriške: »*Drugo skupino izletov na hribe pa tvori visoka Trnovska Planota ali Trnovski Les. [...] Bodi nam torej pozdravljen Trnovski Les, kakor si dolg in širok! Do lesa sicer človek ne pride tako kmalu na tej visoki planoti, ali gozdovi ga potem toliko bolj razvesele, ko jih*

¹ Avstrijski gozdarji so izvajali lov na območju gozdnih uprav Trnovo, Lokve, Krnica in Dol, ki so jih nato združili v upravi Trnovo in Dol (Predmeja). Ker je proti plačilu zakupnine k lovišču trnovske uprave spadal tudi tisti del k.o. Trnovo, ki ni pripadal državnemu gozdu, je bila takratna površina lovišč praktič-

no enaka sedanji površini lovišča LD Trnovski gozd (Papež, Černigoj, 2007).

je dosegel. Poleti skoraj vsakega le preveč straši huda strmina in žnjo združena vročina, naj si izbere to ali ono pot« (Zupančič 1911: 28). Avtor v nadaljevanju opisuje poti oz. dostope do vasi Trnovo, ki so se do začetka 20. stoletja že močno usidrale v krajino in med ljudi. Iz Gorice so na planoto vodile tri ceste, ki so se jih posluževali tudi turisti: iz Solkana čez Prevalo, nad Ravnico do Trnovega, Nemcev, Lokvi. Druga iz Kromberka mimo svete Trojice do Vratc pri Ravnici, pod vrhom sv. Danijela, mimo pri Peči na staro trnovsko cesto, tretja pa iz vasi Šempas na Vitovlje in v Krnico. Seveda so po teh cestah tedaj vozili še vozovi, kar zagotovo turistu ni bilo v veselje: »Turist gotovo ne pojde dvakrat po tej cesti. Cestni prah je namreč tukaj tako čist in snežnobel, da zaradi bliščečega odseva človeku kar vid jemlje. Ako pa še kak voz mimo pridrdra, postane vsakdo v par trenutkih mlinar ali pa moker« (Zupančič 1911: 28). Zanimiva je Zupančičeva zaznava sprememb turistične destinacije, ki naj bi jo preusmeril prihod Bohinjske železnice: »Trnovo in Čepovan sta bila svoj čas priljubljeni gorski letovišči za Goričane in Tržačane. Odkar pa je stekla nova Bohinjska železnica, dere vse v Bohinj in na Bled, Trnovski les pa sameva in se dolgočasi z drvarji in oglarji vred. Kdor hoče izprehajati po lesu na tej visoki planoti, mora že prenočiti tam gori, n. pr. v Trnovem, v Krnici, na Lokvah, Na Selovcu pri Kuclju ali tudi v Koči na Čavnu« (Zupančič 1911: 29).

S prihodom železnice v Posočje leta 1906 so se začele prebujati izletniške gostilne, tudi na račun furmanskih, ki pa so v krajih na Trnovski planoti še vedno cvetele zaradi prevoza lesa v Gorico. Povedna je ugotovitev omenjenega pisca v *Planinskem vestniku*, ki že leto po prihodu vlaka v Gorico piše o prihodu večjega števila turistov na Goriško: »Onih časov, ko so še edino vozniki s svojimi težkimi vozovi opravljali promet med Trstom in severnimi deželami, se spominjajo le še starejši ljudje. Z novimi železnicami je izginilo iz slovenskih dežel ono slavno in priljubljeno furmanstvo in le na Goriškem se je vzdržalo še do zadnjega časa, dokler se ni otvorila nova alpska železnica do Trsta. Ta je spremenila dosedanja promet v

deželi. Dolge vrste težko obloženih in pokritih voz, ki so se pomikali vsako sredo s severa proti Gorici, kakor bi šel slavni Žižka s svojo vojsko, te so izginile, nasprotno pa se je število tujcev, ko sedaj prepotavajo te kraje, neverjetno pomnožilo. Na eni strani trgovina, na drugi pa naravne lepote severne Goriške so, ki vabijo tujce« (Breljih 1907: 88). Ugotovimo lahko, da železnica Trnovski planoti ni vzela tistih gostov, ki so še pred koncem 19. stoletja prihajali v kraje predvsem zaradi naravnih znamenitosti, ki jih je imel Trnovski gozd,² je pa novo prevozno sredstvo nekoliko spremenilo strukturo gostov.

»Debela jela« pri Nemcih

Letoviščarji so predvsem poleti velikokrat zahajali v zaselek Nemci³ v gostilno pri Winklerju, ki se je že pred prvo vojno razvila v pravo letoviško točko s prenočišči. »Temna noč je pokrivala čez in čez Trnovski gozd, ko smo dospeli do Nemcev. V vljudni Winklerjevi

² Tu je potrebno omeniti vsaj nekatere znamenite točke, poleg vrhov Trnovskega gozda (Čavna, Modrasovca, Zelenega roba, Poldanovca, Kuclja, Mrzovca, Golakov... itd.), kjer so se obiskovalci ustavljali. Med najzanimivejšimi sta bili t. i. debela jelka pri Nemcih in naravna inverzija v Smrekovi Dragi, ki je bila zlasti zanimiva za naravoslovce. V kraškem koritu sredi Trnovskega gozda je še danes lepo viden naravni obrat, ki začenja z rastjo listnatega drevja, nato vedno nižje preide v smreke, pritlikavo borovje, proti dnu pa v mah in golo skalo, največkrat pa tudi v led in sneg. To je bila že tedaj prava »na glavo obrnjena gora«, ki so jo turisti prihajali občudovati. Zanimiv je bil tudi t. i. naravni most Skozno nad Lijakom od koder si zrl na Vipavsko dolino in Furlanijo.

³ Po nekaterih pisnih virih naj bi leta 1754 avstrijska država v času cesarice Marije Terezije pozvala nekaj nemških rodbin – logarjev iz Dunajskega gozda (Wiener wald), naj se naselijo na območju, kjer je kasneje kraj naselitve dobil poimenovanje Nemci. Gozdarski družini Strasser (Strosar) in Winkler ter druge naj bi v Trnovski gozd vpeljale razne lesne obrti. Nekateri avtorji (npr. Močnik 1974) pa naselitev ozemlja današnjih Nemcev povezujejo z naselitvijo postavljenih zaupnikov, ki so varovali trnovski del gozda pred izropanjem. To naj bi bilo zaupano sedmim nemškim družinam, ki so dobile pravico, da si po lastni presoji omejijo potrebno zemljišče in gozd. Ker so bile bivalne razmere za te družine neugodne, so se od sedmih stalno naselile le tri Winkler, Strosar in Vog(e)l (Kolenč, 2011).

krčmi smo našli dobro kaplico in jedi, katere se le morejo v samotnih krajih dobiti. Za posteljo nam je rabilo dobro seno,« se bivanja v nekdanji gostilni pri Winklerju spominja Štefan Širok, domačin iz Ravnice, ki je leta 1872 v goriški Soči objavljaj prispevke z izleta po Trnovskem gozdu z naslovom *Po naših hribih* (Soča, 1872, 4. junij,

orjakom v podobi približno 300 let stare jelke. Gozdni predel Ivanek porašča krasno jelovje in je do pred kratkim hranil še več takih gozdnih prvakov. Predstavljena jelka je bila 38,5m visoka in je imela 5,42 m obsega v prsni višini, ker ustreza prsnemu premeru 1,72 m« (Sgerm 1971: 6). Naslednji zapis o jelki je poročilo o izletu

»Ljudski oder« iz Solkana na izletu pri »debeli jelki« v Trnovskem gozdu (okoli leta 1921).

št. 27, 11. junij št. 28. in 18. junij, št. 29). Gostilna pri Nemcih je tudi kasneje ostala letoviška točka tudi zato, ker je v njeni neposredni bližini rasla velika naravna znamenitost »debela jelka« oz. »debela jela«, kot so ji pravili domačini, ki naj bi v bližini zaselka Nemci rasla že od leta 1648. Ni nam poznano, kdaj je jelka postala znamenitost, vendar je njena veličina kmalu postala ogleda vredna, zato so jo leta 1755, ko so bila posekana vsa drevesa v njeni bližini – opazil jo je verjetno kak gozdar ali trgovec z lesom –, pustili rasti. Morda zgolj slučajno, zavoľjo dvojnega vrha, ki ga je imela in zato ni ustrezala tehničnim pogojem in zahtevam kupca, ki je za jamborje in pilote kupoval le polnolesna debela brez grč (Sgerm 1971).

Prvi zapisi o jelki segajo v leto 1887 in jih je za potrebe skupščine Kranjsko-primorskega gozdarskega društva napisal gozdarski inženir M. Bayer: »Ekskurzija je odšla v gozd Ivanek (predel Trnovskega gozda, kjer je rasla jelka op. a.) in kmalu obstala pred gozdnim

zagrebškega Šumarskega društva leta 1907 v Trnovskem gozdu, kjer je omenjen »kratek zajtrk pod 360 let staro lepo ograjeno jelko, ki je tukaj edina svoje vrste, vendar je še več takih v gorskih kraških predelih« (Borovalski 1907: 8). Leta 1907 je bila torej jelka že ograjena zaradi velikega števila gostov, ki so jo občudovali. Verjetno so jo leta 1911 še boljše zaščitili, »ker so ljudje preveč rezali svoje srčke in svoja imena v deblo« (Zupančič 1911: 46). Spomin nekdanje domačinke Alojzije Gruden (roj. 1903) iz Nemcev pa je segel v leto 1910, ko se je kot sedemletna dekljica udeležila veselice, ki jo je priredil tamkajšnji gozdar Troha pod debelo jelko: »Pomočnik gozdarja, Tonček z Laza, pa je na vrh jelke odnesel slovensko zastavo. Na deblo je splezal preko sosednje tanjše jelke, ki je rasla v neposredni bližini«. Teren okoli jelke je bil že takrat zravnán, do nje pa je vodila sprehajalna steza, zgrajena že leta 1882, ko je Trnovski gozd obiskal avstrijski cesarski namestnik Hohenlohe, mestoma izdelana s podpornimi zidovi. Kot je ugotovil že gozdarski inženir

Franjo Sgerm⁴, je bila jelka med prvo svetovno vojno zavarovana celo z bodečo žično ograjo. Po letu 1920 je bila fotografirana za razglednico z vasjo Trnovo (oz. Nemci) in razposlana po številnih krajih na Goriškem (Sgerm 1971). Na številnih razglednicah in fotografijah so tako domačini kot turisti zbrani okrog debele jelke, ki je bila s premerom svojega debla 5,7 metra prava turistična atrakcija. Poimenovali so jo »il Re della Foresta«⁵ (Crivellari 1924). Posebno čast pa so ji izkazali italijanski kartografi, ki so jo leta 1934 označili v specialki »Tarnova della Selva« (M 1: 25.000) z napisom »Re della Foresta«. Takoj po letu 1920 so oddelek gozda poimenovali »Secione Re della Foresta«, ki so ga prevzeli tudi leta 1931 v nov ureditveni elaborat za Trnovski gozd (Sgerm 1971: 9).

Vas Nemci je bila tudi po prvi vojni za obiskovalce posebej zanimiva ravno zaradi debele jelke. Od Nemcev je veliko gostov zavilo na Lokve k gostilni Winkler,⁶ posebej poleti pa je vabila mrzla grapa Čepovana. V Čepovanu so bile od leta 1894 zabeležene kar štiri krčme, katerih lastniki so bili Josip in Anton Kofol, Peter Podgornik in Peter Šavli (RKGG 1894). Vendar pa je Čepovan kot letoviški kraj vse do druge vojne počasi zamiral. »Iz Čepovana se le malo kaj sliši. Največ se govori o njem, ko gredo skozi vas smučarji, ki se hodijo sankat na Lazno«, je leta 1925 v *Goriško stražo* zapisal neki domačin (*Goriška straža*, 6. 5. 1925, št. 36). Pred drugo vojno je bil Čepovan priljubljen letoviški kraj, ne le zaradi visoke in lepe lege, temveč tudi zaradi odlične vode z mineralnimi snovmi, ki izvira severno od vasi in ki so jo že Avstrijci zajeli v vodovod (*Slovensko Primorje v luči turizma* 1952: 44).

Z vodniki in s prispevki v periodičnem tisku do večjega obiska Trnovskega gozda

K spoznavanju lepote tega območja je zagotovo pripomogel tudi leta 1906 objavljeni članek o lepotah Trnovskega gozda: *Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu*, ki ga je za *Planinski vestnik* prispeval vaški učitelj Edmund Čibej (Čibej 1906) z Dola. Ta je na pobudo gozdarskega mojstra Josefa Jarischa na Predmeji (vzhodni del Trnovskega gozda) že pred letom 1893 z Norveške naročil prve smuči, imenovane »snežke«. Te so zaradi lažjega in hitrejšega obvladovanja terena kmalu začeli uporabljati gozdarji, ki so že leta 1895 priredili »tekmovanje« v teku na smučeh. Organizirano je bilo v osrčju Trnovskega gozda: pri Anini koči pod Golaki leta 1895. Razvoj smučarstva se je na Trnovski planoti hitro premaknil od »utilitarne rabe smuči k smučki kot sredstvu, ki daje tudi človeku samemu, ne le poklicu, veliko mero zadovoljstva« (Batagelj 2002: 38).

Goriško-Gradiška dežela je imela do prve svetovne vojne pisano narodnostno podobo, v kateri so bili Slovenci pomembna skupnost. To se je odražalo tudi v hribih in na snegu, kjer so se srečevali ljudje različnih jezikov in kulturnih svetov. Kot je ugotovil že Marušič (2004), je bila Planota v zimah dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja prepletena s številnimi tekaškimi progami z markiranimi potmi in turističnimi zgibankami, ki so sicer nagovarjale predvsem premožnejši italijanski meščanski sloj med Gorico in Trstom. Vendar je bilo kupno druženje nemških gozdnih delavcev, slovenskega prebivalstva, posebej domačinov in italijanskih letoviščarjev slikovit primer sobivanja različnosti na Trnovski planoti, ki ga je raznarodovalna italijanska politika prekinila. Trnovska planota je sicer še vedno veljala za priljubljeno izletniško področje meščanov Gorice, Gradišča, Tržiča in Trsta, če pa sklepamo po vojni izdanem turističnem prospektu *Smučarski itinerarij po Trnovskem gozdu* (Selva di Tarnova – Itinerari sciistici), ki je nagovarjal tudi popotnike iz Pordenona, Reke ter celo Benetk, so turisti na območje prihajali tudi iz bolj oddaljenih krajev severne Italije. Vendar je postajal čas

⁴ Navedene merske podatke o »debeli jeli« sta prva vodila inž. Viktor Klanjšček in inž. Peter Krebelj, ki sta sodelovala z nekdanjim upravljavcem gozdnega obrata Trnovo Francem Bercetom in domačinom, gozdarskim tehnikom Alfredom Grudnom.

⁵ Slovensko ustrezno bi bilo kraljica gozda, op. a.

⁶ Na Lokvah so leta 1894 zabeležene tri »štacune in krčme« katerih lastniki so bili Anton, Ivan in Štefan Winkler (RKGG 1894).

vzpenjajočega fašizma izključujoč.

Veliko slovenskih in italijanskih turistov je še vedno zahajalo na zahtevnejše izlete v bližnje hribe:⁷ Čaven,⁸ Modrasovec, Kucelj, Mrzovec, Golake, ki so bili goriškim izletnikom, predvsem pa zahtevnejšim hribolazcem znani še iz časa vzponov z goriškim alpinističnim društvom, ki je v Gorici nastalo leta 1883, isto leto, kot je v Trstu nastalo Združenje tržaških alpinistov (CAI). Gre za društvi, ki sta veliko svojih izletov ter plezalnih in pohodnih tur pred prvo vojno organizirali na območju Trnovske planote. To je bil čas, ko so za enodnevno odpravo v Trnovski gozd prepešali od 40 do 50 kilometrov. Prav iz vrst članov omenjenih klubov so po prvi vojni izšli pomembni, tudi pionirski teksti o Trnovski planoti, objavljeni v italijanskih revijah »*In Alto*«, »*Alpi Giulie*«, »*Le vie d'Italia*« ter številnih vodičih, ki so opevali predvsem naravne lepote Trnovske planote. V trideseta leta 20. stoletja sega izdaja enega od pomembnejših goriških vodičev *Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*. Leta 1930 ga je izdalo Italijansko alpinistično društvo in prinaša natančen opis krajev, poti in dostopov po Trnovski planoti. Napisal ga je goriški raziskovalec, gozdarski inženir Amerigo Hofmann. Gre za enega od tekstov, ki so pobudili množičnejše obiske predvsem italijanskih (goriških in tržaških) gostov v vasi na Trnovski planoti.

⁷ Številni prispevki v goriškem in tržaškem periodičnem tisku (*Soča, Edinost*) iz konca 19. stoletja so opevali vzpone na omenjene vrhove Trnovskega gozda (Širok 1872, Cestnar 1884, Bartosel 1888, Čibej 1896, *Gorica*, 16. 4. 1904, št. 31).

⁸ Nadvse poveden je prispevek, ki ga je leta 1927 objavil neznani pisec v Goriški straži o slovenskih turistih, ki so se vračali v Trst iz izleta na Čaven, »*Na postajo (v Rihenbergu) prihrumi večja družba mladih slovenskih turistov in turistinj. Na postaji začno dični gospodki in omikane damice prepevati znano popevko: »Je kuhar'ca mlada...«*, kar je motilo navzočega kaplana, ki je naročil orožniku naj posreduje. Vnel se je pravi besedni dvoboj v duhu tedanjega goriškega političnega razkola: »*Kaplan pozdravi Ščeka in njegovo bando!*«. Prispevek priča o slovenskih meščanih, ki so kot turisti zahajali v Trnovski gozd. (*Goriška straža*, 27. 4. 1927, št. 33).

Turisti so se poleg uporabe vodičev obračali tudi na domačine. Dino Crivelarri, upravitelj Trnovskega gozda med letoma 1922 in 1930 v svojem tekstu o Trnovskem gozdu iz leta 1924 omenja »*najboljšega vodiča za kakršnokoli ekskurzijo po gozdu*«, nekega Paglavca, domačina z Lokvi, karakterno figuro planinca, ki je poznal vsak, še tako skrit kotiček gozda. Poleg svoje domiselne vloge vodnika je svoje sposobnosti dokazoval tudi kot krojač, brivec, škafar, žimničar, tesar in trobentač (Crivelarri 1924: 981). Sodeč po *Ročnem kažipotu za leto 1899* gre za Štefana Paglavca, ki je tedaj na Lokvah deloval kot čevljar in krojač. Zanimiva figura je bil tudi Lokvar Franc Gruden-Kušmanov, ki ga je Crivellari imenoval »*Il vecchio nel bosco*«. Leta 1928 ga je na poti iz Lokvi na Lazno v pastirski obleki fotografiral na kraju, imenovanem pri Križu. Domačini so se velikokrat znašli v vlogi vodnikov, svoje kraje so tudi dobro poznali, zato so jim radovedni popotniki z veseljem sledili.

»*Il vecchio nel bosco*« (foto: Dino Crivellari, 1926).

Ob koncu naj omenim še en dovršeni popotniški vodič, izdan skoraj sto let po omenjenih. Gre za delo *Selva di Tarnova, la foresta a colori: escursioni, natura e storia sul Trnovski gozd*, izdano leta 2009 v Trstu, katerega avtorja sta znana tržaška popotnika in pisca Ettore Tomasi in Giovanni Stegù. Iz njunega dela odseva bogata izletniška tradicija obiskov naravnih in kulturnih znamenitost Trnovskega gozda, ki se ga morda še vedno bolj artikularno zavedajo italijanski pisci.

VIRI IN LITERATURA

Edinost 1884, št. 24

Gorica (1904, št. 31)

Goriška straža (1925, št. 36, 1927, št. 33)

Slovenec

Soča (1894, št. 51, 1895, št. 11, 1872, št. 4, št. 27, št. 28, št. 29)

»In Alto«, »Alpi Giulie«, »Le vie d'Italia«, (1920–1934).

Andrejka, R. 1926: *Tujski promet v Sloveniji, njega razvoj in organizacija. Ob dvajset letnici Zveze za tujski promet v Sloveniji. Ljubljana*, [s. n.]

Bartosel, V. 1888: *Mrzovec v Primorju*. V: *Soča*, št. 49, 6.12.

Batagelj, B. 2002: »Snežke« prispevek k zgodovini smučanja na Trnovski planoti. V: *Kronika*, št. 1, 31–44.

Batagelj, B. 2009: *Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev.

Borovalski 1907: Poučni izlet šumarskog društva od 15 do 18 srpanja u Kranjsku i u Avstrijsko primorje. V: *Šumarski list*, 8.

Brelih, P. 1907: Pórezen. V: *Planinski vestnik*. Št. 6, 88–92.

Cestnar 1884: Izlet na Čaven. V: *Edinost*, št. 24, 17.6.

Crivellari, D. 1924: La Selva di Tarnova. V: *Vie d'Italia*, N.9, 973–982.

Čibej, E. 1896: S Trnovske planote: volkovi in razgledi. V: *Soča*, št. 24, 12. 6.

Čibej, E. 1906: Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu. V:

Planinski vestnik, št. 7, 109–111, 127–132.

Edmund Čibej: *zbrani spisi*. 2005: *Ur. Franc Černigoj. Gora*, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine.

Fischietti, L. 1911, 1912: *L'Acrococo di Tarnova*. V: *Alpi Giulie* XVI, XVII.

Hoffman, A. 1930: *Gorizia con le vallate dell'Isonzo e del Vipacco*. Videm: Societa Alpina Friulana.

Janša Zorn, O. 2006: Društva, povezana z razvojem turizma na Slovenskem, do prve svetovne vojne. V: *Vojetov zbornik*, Ljubljana : Založba ZRC, 689–704.

Kogoj, L. 1950: Šolska kronika: neobjavljeni zapisi 1950–1980.

Kofol, K. 2011: Vaške gostilne in družabno življenje na vasi. V: *Naplavine obsoške zgodovine: vodnik po stalni razstavi tolminskega muzeja*. Tolmin: Tolminski muzej, 44–47.

Kolenc, P. 2011: Med oglarji v Trnovskem gozd. V: *Pri nas so žgali oglje: doneski k oglarstvu v zahodni Sloveniji*. Lokovec: Kulturno turistično društvo Lokovec.

Kolenc, P. 2011: »Na strminah vzpenjajočih se nacionalizmov«: razvoj vasi Lokve in Lazna v Goriški smučarski središči v času med obema vojnama. V: *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 23–27.

Kozorog, M. 2009: *Antropologija turistične destinacije v nastajanju*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Macor, C. 1984: Un secolo. V: *Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983*. 1984: Gorizia, Tipologia Sociale, 13–24.

Marin, B. 1984: In montagna con Paternolli, Avanzini, Pocar ...V: *Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983*. 1984: Gorizia, Tipologia Sociale, 9–11.

Marušič, B. 2009: Bil sem prvič na Kernu. Zadnjič se mi je vendar ta želja izpolnila ...« Kaj so o gorah pisali naši predniki?. V: *V gorah je modrost: zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica*. Nova Gorica: Planinsko društvo, 13–22.

Marušič, B. 1991: Trnovski gozd – krajina in ljudje: razstava razglednic v Goriškem muzeju maja 1991. V: *Primorska srečanja* 125, 842.

Marušič, J. et al. 1998: Trnovski gozd. V: *Kraške*

krajine notranje Slovenije, 32–37.

Marušič, T. 2004: *Smučanje na Goriškem: kratek pregled zgodovine smučanja na Goriškem, petindvajsetletna kronika Smučarskega kluba Gorica (1964–1989)*. Solkan: Samozaložba.

Močnik, H. 1974: *Trnovska planota*. Gorica: (Grafica Goriziana).

Papež, J.; Černigoj, V. 2007: Odziv nekaterih živalskih vrst na spremembe okolja v GGE Predmeja. V: *Gozdarski vestnik*, 65, št. 3, 143–172.

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov, 28. *Zborovanje slovenskih zgodovinarjev* 1996. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Ročni kažipot po Goriški in Gradiščanski (RKG) za leto 1898, 1899, 1900, 1904, 1908, 1911, 1923.

Sgerm, F. 1971: *Debela jelka iz Trnovskega gozda*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo.

Signori, si parte! come viaggiamo nella mitteleuropa: 1815–1915. 2011: Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.

Slovensko Primorje v luči turizma. 1952. Ljubljana, Svet vlade LRS za blagovni promet, Uprava za turizem in gostinstvo.

Strojin, T. 2009: *Zgodovina slovenskega planinstva: Slovenska planinska organizacija: SPD-PZS: 1893–1948–2003*. Radovljica: Didakta.

Studen, A. 2001: Iz avanturizma v turizem. V: *Razvoj turizma v Sloveniji*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 96–104.

Studen, A. 2006: Gremo na rajžo: potovalna kultura in začetki modernega turizma na Slovenskem v stoletju meščanstva. V: *Turizem smo ljudje*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije, 23–35.

Širok, Š. 1872: V naših hribih. V: *Soča*, št. 27, 4.7.

Tomasi, E., G. Stegù. 2009: *Selva di Tarnova: la foresta a colori: escursioni, natura e storia sul Trnovski gozd*. Trieste: Transalpina.

Turizem smo ljudje: zbornik ob 100-letnici ustanovitve Deželne zveze za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem, Turistične zveze Slovenije in organiziranega turizma v Sloveniji:

1905–2005. 2006: Ljubljana: Turistična zveza Slovenije.

Un secolo di Alpinismo Goriziano 1883–1983.

1984: Gorizia: Tipologia Sociale.

V gorah je modrost: zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica. 2009. Nova Gorica: Planinsko društvo.

Zgodbe s Trnovske planote. 2011. Gorica: Mohorjeva družba.

Zupančič, J. 1911: Okolica Gorice v luči turistik. V: *Planinski vestnik*. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo, letn. XVII, št. 1, 16–18, št.2, 25–29, št.3, 44–49, št. 4, 62–65.

ČEBELARSTVO NA IDRIJSKEM

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

Dr. etnoloških znanosti in prof. umetnostne zgodovine

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

spela.ledinek@zrc-sazu.si

Čebelarstvo¹ (apikultura) je kmetijska panoga, ki se ukvarja z gojitvijo čebel z namenom pridobivanja njihovih proizvodov: medu, voska in od druge polovice 20. stoletja tudi zadelavine (propolisa), cvetnega prahu (obnožine), matičnega mlečka in čebeljega strupa. Reja čebel je poleg pridobivanja čebeljih izdelkov pomembna tudi za oprasovanje rastlin in posledično zviševanje pridelka. Na Slovenskem je razširjena predvsem kranjska čebela oziroma kranjska sivka, krotka in marljiva čebelja pasma, ki so jo prav zaradi tega že od 19. stoletja dalje izvažali v druge evropske dežele (Makarovič 2004b: 64; Mihelič 1970: 395; Rupnik A.).

Nabiranje medu so poznali že Slovani. Ko so se naselili trajno, so se pričeli ukvarjati z gozdnim čebelarstvom, ki ga je v visokem srednjem veku zlagoma nadomeščalo domače čebelarstvo (Mihelič 1970: 398; 1989: 15–17). Na razvoj čebelarstva v novem veku je vplivalo uvajanje novih kulturnih rastlin, še posebej ajde od prve polovice 15. stoletja, ki je bila pomembna dodatna jesenska paša za čebele. Povečan obseg čebelarstva dejavnosti v novem veku je vplival tudi na spremembe tehnologije in opreme. Če so pri gozdnem čebelarstvu za panje rabili naravne ali umetne dupline v drevesih, so pri domačem čebelarjenju uporabljali korita,

izdolbene kose debel, pozneje pa tunelne panje iz desk (od začetka 20. stoletja imenovane kranjčice) kot tudi zvonaste pletene koše iz slame ali šibja (Makarovič 1989a: 53–82; Makarovič in Rogelj Škafar 2000). Prvo do slej poznano nam upodobitev čebelnjaka kot tudi prvi zapis o čebelarjenju na Slovenskem je objavil Janez Vajkard Valvasor, in sicer upodobitev v *Topografiji sodobne vojvodine Kranjske* (1679), zapis pa v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) (Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 9).

V 18. stoletju je postalo čebelarstvo pomembna kmetijska panoga, o čemer med drugim priča ustanovitev čebelarške šole na Dunaju leta 1770, katere prvi učitelj je postal Anton Janša z Breznice na Gorenjskem (1734–1778).² Poleg Janše sta o čebelarjenju pisala tudi Peter Pavel Glavar (1721–1784), duhovnik in graščak, sprva v Komendi in kasneje na gradu Lanšperž pri Mirni na Dolenjskem, ter Janez Anton Scopoli (1723–1788), naravoslovec in zdravnik, ki je v letih med 1754 in 1769 živel in deloval v Idriji.³ Peter Pavel Glavar je v letih med 1776 in 1778 prevedel in dopolnil Janševo razpravo *Pogovor o čebelnih rojih*, ki velja za prvo knjigo o gospodarjenju s čebelami in nasploh prvi primer strokovne literature v slovenščini.⁴

¹ Pričujoči prispevek je sad dokumentacije kulturnih vrednot na pilotnem območju Občine Idrija v okviru mednarodnega evropskega projekta SY_CULTour (Sinergija kulture in turizma: uporaba kulturnih vrednot v manj razvitih ruralnih območjih), ki ga financira Evropski sklad za regionalni razvoj (ESRR) in se izvaja znotraj programa transnacionalnega sodelovanja Jugovzhodna Evropa (South-East Europe 2007–2013).

² Knjiga Antona Janše *Vollständige Lehre von der Bienenzucht* je izšla posthumno, leta 1775 na Dunaju. Slovenski prevod Janeza Goličnika *Popolnoma podvčenje za vse čebelarje* je izšel leta 1792 (Mihelič 1970: 403; Šavc 2010).

³ Janez Anton Scopoli je napisal več besedil o čebelarjenju; v knjigi *Entomologia Carniolica* (1763) je kot prvi zapisal ugotovitev, da se matica oplodi s trotom izven panja (Mihelič 1989: 22).

⁴ Jezikovno posodobljen prevod je izšel šele leta 1976 pri Zvezi čebelarških društev Slovenije (Ciraj 2011).

Prva izvirno v slovenskem jeziku (in sicer v pisavi danjšici) spisana strokovna čebelarstva knjiga *Čebelarstvo ali novi kratki popun navuk včelne reje* Petra Dajnka je izšla leta 1831 (Mihelič 1970: 403). V drugi polovici 19. stoletja se je uveljavilo intenzivno čebelarjenje na strokovnih temeljih s premičnimi satniki, tako imenovanimi listovnimi panji, točili za med, ločitvijo medišča in plodišča v panjih ter s specializiranim čebelarskim orodjem in opremo. Oskrbovanje čebel in optimaliziranje razvoja čebeljih družin je zahtevalo strokovno znanje in celoletno delo (Mihelič 1970: 403–408; 1989: 22–31).

Od 18. stoletja dalje so bile procelne deščice čebelnih panjev, tako imenovane panjske končnice, pogosto predmet likovne ustvarjalnosti. Najstarejša znana in ohranjena panjska končnica je datirana z letnico 1758 (Makarovič 1989: 54; Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 22–23). Panjske končnice, razširjene sprva predvsem na Gorenjskem, v drugi polovici 19. stoletja pa poleg na osrednjem Kranjskem tudi na južnem Koroškem, severozahodnem Štajerskem in na Goriškem, razgaljajo poleg vizualne kulture tudi sočasno (raz)umevanje sveta. V Idriji se je (v slabem stanju) ohranil čebelnjak iz leta 1927, ki ga je po naročilu Franca Lapajmeta izdelal mizarški mojster Jože Kenda, panjske končnice pa je z različnimi vedutnimi in tradicionalnimi motivi poslikal Nikolaj Pirnat (Rupnik A. 2012).

Čebelarji se že od 19. stoletja povezujejo v čebelarstva društva. Leta 1873 je bilo ustanovljeno Kranjsko društvo za umno čebelarstvo, leta 1897 pa Slovensko čebelarstvo društvo za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko, ki se je po prvi svetovni vojni preimenovalo v Čebelarstvo društvo za Slovenijo, po letu 1951 pa v Čebelarstvo zvezo Slovenije (Makarovič 2004a: 64). V zvezo je bilo v začetku 21. stoletja vključenih 14 regijskih čebelarskih zvez in preko dvesto čebelarskih društev. V okviru Čebelarske zveze Slovenije deluje tudi Čebelarstvo društvo Idrija, katerega začetki segajo v leto 1947, ko je bila ustanovljena Čebelarstva družina Idrija. Društvo združuje 76

čebelarjev, ki gospodarijo z okoli 1000 čebeljimi družinami (Rupnik A. 2012).

Na razvoj čebelarstva na Idrijskem so vplivale ugodne pašne razmere, nekdanj so to bile predvsem velike površine pomladanske rese, ki so se zaradi zaraščanja skrčile. Dandanes je pomembna čebelja paša travniško cvetje ter drevje: zgodaj pomladi zlasti regrat, vrba, dren ter javor, v maju akacija in sadno drevje, med najpomembnejšimi medovitimi rastlinami pa ostajajo lipa, smreka, hoja, bor, divji kostanj, javor, bukev in jesen. V preteklosti so čebele vozili na jesensko ajdovo pašo na Dolenjsko, dandanes je paša v bližnjih krajih namenjena predvsem pridobivanju sortnega medu (lipovega, hojinega, smrekovega). Ker se idrijski čebelarji zavedajo pomena kakovosti medu, puščajo med dlje časa zoreti v panju. Tak med vsebuje manj vode in večjo koncentracijo hranilnih snovi, okus in aroma pa sta polnejša (Benčina 2012; Rupnik A. 2012; Rupnik C. 2012).

V preteklosti je bilo čebelarstvo pomembno predvsem zaradi pridobivanja medu, ki je bil do zadnje tretjine 19. stoletja najpomembnejše sladilo, ter voska, iz katerega so do sredine 19. stoletja izdelovali sveče. Iz ostankov medu v satju so pripravljali alkoholno pijačo medico. Med so rabili za izdelovanje medenjakov in lecta, za pripravo medenega žganja in za zdravljenje bolezni (Makarovič 1989: 127–146). V drugi polovici 20. stoletja se med, zadelavina, cvetni prah, matični mleček in čebelji strup poleg v prehrani uporabljajo predvsem v kozmetične in farmacevtske namene.

Čebelarstvo v 21. stoletju ogrožajo čebelji zajedalci (varoa) in raba pesticidov v kmetijstvu, posredno pa tudi prodaja sintetičnih nadomestkov čebelarskih proizvodov – sintetičnega medu in parafinskega voska (Rupnik A. 2012, Rupnik C. 2012). Temu navkljub se je čebelarstvo na Idrijskem ohranilo, bodisi za potrebe samooskrbe ali kot dopolnilna pridobitna dejavnost; čebelni proizvodi pa se rabijo v prehrani, zdravilstvu (apiterapija), kozmetiki, farmaciji pa tudi za

izdelavo spominkov in promocijskih daril. Vprašanje je, v kolikšni meri so k ohranjanju in spodbujanju čebelarstva na Idrijskem doprinesli evropski, nacionalni in lokalni projekti, kot so na primer uvedba blagovne znamka Grape – dobro pridelano doma in Slovenski med, projekt Čebelarske zveze Slovenije Tradicionalni slovenski zajtrk ter postopki registracije označbe geografskega porekla slovenskega medu na nacionalni in evropski ravni, in koliko iznajdljivost, podjetnost in temeljitost (posameznih) idrijskih čebelarjev.

SOGOVMORCI

Benčina Ivan, Idrija, 11. 4. 20112

Rupnik Alojz, Zadlog, 11. 4. 2012

Rupnik Ciril, Srednja Kanomlja, 11. 4. 2012

VIRI IN LITERATURA

Bavčar, R. in Ledinek Lozej, Š. 2012: *Čebelarstvo*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/465-cebelarstvo>.

Bogataj, J. 1993: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Ljubljana: Domus.Ciraj, M. 2011: *Pogovor o čebelnih rojih*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/460-pogovor-o-cebelnih-rojih>.

Makarovič, G. 1989a: Slikarije na pročeljih čebeljih panjev. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 53–82.

Makarovič, G. 1989b: Raba in pomen čebelnih proizvodov na Slovenskem. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 127–148.

Makarovič, G. 2004a: Čebelarstvo društvo. V: Baš, A. (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 63–64.

Makarovič, G. 2004b: Čebelarstvo. V: Baš, A. (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 64.

Makarovič, G. in Rogelj Škafar, B. 2000: *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Mihelič, S. 1970: Čebelarstvo. V: Blaznik idr. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*: Enciklopedična obravnava po panogah: Zgodovina agrarnih panog: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: SAZU, 395–408.

Mihelič, S. 1989: Zgodovina slovenskega čebelarstva. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 15–32.

Rupnik, C. idr. 2006: *Čebelarstvo društvo Idrija / Čebelarstvo društvo Cerkno* [zloženska]. Idrija: ICRA d. o. o.

Šavc, U. 2010: *Popoln nauk o čebelarstvu*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/401>.

ZAKAJ TRAJNOSTNI RAZVOJ POTREBUJE KULTURO IN NJENO DEDIŠČINO

JASNA FAKIN BAJEC

Dr. etnoloških znanosti in prof. zgodovine
Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU
jasna.fakin@zrc-sazu.si

Trajnostni razvoj (ang. sustainable development)¹ je v sodobnem svetu temeljni družbenopolitični koncept, katerega poudarek je premišljeno ravnotežje okoljskega, socialnega in ekonomskega razvoja lokalne skupnosti. Napredek družbe, ki ga usmerjajo najrazličnejše strategije in razvojni programi (prim. *Strategija Evrope 2020*, *Strategija razvoja Slovenije 2013–2020*, *Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020*, *Regionalni razvojni programi 2007–2013* itd.), naj bi bil ob upoštevanju trajnostnih predpostavk prilagojen okvirjem naravnih okoljskih zmožnosti in potencialom kulturnega bogastva. Razvijali naj bi znanja, storitve in proizvode, ki naravnega okolja ne ogrožajo, temveč s premišljeno uporabo naravnih virov (npr. sončne energije, lesa, kamna, zelišč itd.) in drugih elementov zagotavljajo vzajemno sodelovanje človeka z naravo. Tendence trajnostnega upravljanja hkrati predvidevajo upoštevanje in uporabo

preteklih kulturnih prvin in tradicij, predvsem tistih, ki so nastajale v sožitju z značilnostmi naravnega območja (npr. gradnja bivalnih enot, gojenje poljskih pridelkov, kulinarike, umetnostni izdelki itd.) in lahko v sedanjosti predstavljajo dobre primere razbremenitve tehnološko obremenjenega okolja in revitalizacijo kontaminirane kulturne krajine.

Trajnostni razvoj tako predvideva dopolnjujoče povezovanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Ključno je, da se razvoj usmeri k človeku in njegovemu načinu življenja oziroma kulturi. Vse prevečkrat se namreč dogaja, da se pri iskanju rešitev, kako izboljšati tehnološki razvoj, zagotoviti inovativnost in konkurenčnost industrijskih izdelkov, doseči kvalitetnejši življenjski standard prebivalstva, kulturi, dediščini in njenim ustvarjalcem namenja zelo malo pozornosti. Mnogi strokovnjaki, zlasti iz naravoslovno-tehniških ved, ki dejansko razvijajo visokotehnološke trajnostne proizvode in storitve, namreč razumejo kulturo kot abstrakten, neotipljiv in marginalen pojem, ki nam pomaga le »doživljati in razumeti svet«, kot se je izrazil ekolog Božidar Flajšman (Štaudohar 2012: 10) oziroma naj bi bil za mnoge njen pomen le narodnobuditeljski, identifikacijski in prezentacijski; pri gospodarskemu, okoljskemu in socialnemu razvoju pa naj ne bi imela vpliva. Zato se nam upravičeno zastavljajo vprašanja, ali lahko kultura

¹ Kot pojasni Ana Barbič, se v Sloveniji srečujemo z različnimi prevodi pojma sustainable development. Uveljavljajo se izrazi kot uravnotežen, trajno uravnotežen, sonaraven, sonaravno uravnotežen, vzdržen, usklajen, zdrav in obstojen, okolje ohranjajoč, trajnosten razvoj. Po Barbičevi se je Republika Slovenija odločila za uporabo pojma vzdržen razvoj, kar je razvidno iz Ljubljanske deklaracije o prostorskih razsežnosti vzdržnega razvoja, sprejete leta 2003, ki pa poudarja, da vzdržen razvoj ne zadeva le okolja, temveč tudi gospodarsko, okoljsko in družbeno vzdržnost (več v: Barbič 2005: 17). Ker se je v javnosti bolj uveljavil izraz trajnostni razvoj, se v nadaljevanju poslužujem tega termina.

in njena dediščina prispevata k nastanku »unije inovacij«, kot je cilj Strategije Evrope 2020, ali lahko lokalna kultura zagotovi ustvarjalnost, inovativnost v podjetništvu, ali lahko procesi ustvarjanja dediščine pomagajo pri spopadanju z izzivi globalizacije, ustvarjanju nizkoogljičnega gospodarstva in pri gospodarnější porabi energije. Namen članka je na kratko osvetliti različne poglede, kako lahko kultura in njena dediščina pripomoreta k vzpostavljanju trajnostnega razvoja, ki naj bi družbo popeljal k bolj zdravi, uspešni in ekonomsko razvitejši skupnosti.

Zavedati se je namreč potrebno, da so v vsaki družbi nujno potrebni novi visokotehnološki procesi, storitve in proizvodi z dodano vrednostjo, ki omogočajo napredek, vendar jih je potrebno ustvarjati na temelju kulture bivalnega okolja, preteklih izkušenj tamkajšnjih ljudi, njihovih dognanj in vrednot. Ker je človek družbeno bitje, ki se razvija in izpopolnjuje v skupnosti, je za načrtovanje razvoja ključnega pomena razumevanje njegove družbene in zgodovinske realnosti, tj. preteklih in sedanjih kulturnih procesov, ki so lahko dobra in učinkovita razvojna smernica za boljše trajnostno prihodnost.

O TRAJNOSTNEM RAZVOJU

Začetki diskusij o trajnostnem razvoju segajo v sedemdeseta leta 20. stoletja kot odgovor radikalnim okoljskim gibanjem, ki niso le zahtevala omejitve razvoja, temveč tudi poudarjala pomen prekinitev ekološke degradacije (Castro 2004: 196). Z zavedanjem, da živimo v svetu z omejenimi naravnimi viri, ki jih nepremišljen razvoj lahko uniči, so poleg ekologov in drugih okoljevarstvenikov k problematiki pristopili tudi politiki. Koncept trajnosti je bil prvič mednarodno izpostavljen leta 1972 na Stockholmski konferenci, leta 1987 pa je Svetovna komisija o okolju in razvoju (World Commission on Environment and Development – WCED) obravnavala ravnotežje med okoljskimi problemi in razvojnimi rezultati ter v poročilu, znanem kot Brundlandsko poročilo, opredelila definicijo

trajnostnega razvoja kot: »zadovoljevanje potreb sedanjih generacij, ne da bi pri tem ogrozili prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih« (Barbič 2005: 16-17, Nurse 2006: 34). Kljub kritikam o nerazumljivi razlagi – ni namreč jasno določeno, kaj pomenijo potrebe in kaj predstavljeni mehanizmi za dosego okoljske trajnosti –, definicija odraža politični kompromis med razvojem in okoljsko vzdržnostjo. Razvoj trajnostne paradigme je prinesel spoznanje, da ta ne sme vključevati zgolj ohranjanja okoljskega ravnotežja. Ker je vsako naravno okolje del družbe, je v proces ohranjanja narave treba vključiti tudi ekonomijo in njene socialne posledice. Vsaka družba mora namreč stremeti h gospodarskemu razvoju, ki ne bi uničeval okolja, hkrati pa bi pozitivno vplival na socialno življenje tamkajšnjih ljudi. Leta 1992 so na konferenci Združenih narodov o okolju in razvoju v Braziliji razpravljali o povezavi okoljskega sistema z industrijo in prebivalstvom. Oblikovana je bila Agenda 21, ki med drugim izpostavlja ključne ukrepe za uresničitev razvoja v 21. stoletju, in neobvezujoča priporočila za zmanjševanje negativnih vplivov na okolje.

Kritiki trajnostne razvojne paradigme, ki se je izoblikovala v času vzpona modernega liberalnega kapitalizma in v ospredje postavlja kopičenje kapitala ter zahodno hegemonijo, opozarjajo, da je trajnostni razvoj prvovrstno ekonomsko vprašanje, ki sicer želi zmanjšati stopnjo revščine v manj razvitih državah, v resnici pa gre za prevlado zahodnega potrošniškega življenja. Tako je »odnos med ekonomijo in ekologijo /.../ postal predvsem vprašanje odnosa med bogatimi in revnimi državami sodobnega sveta« (Barbič 2005: 15). Skozi leta pa je prišlo do spoznanja, da je k uspešnejšemu razvoju potrebno pristopiti z ozaveščanjem lokalnega prebivalstva in učinkovitejšim odnosom med domačini in političnimi akterji. Po Agendi 21 je za dosego trajnostnega osebnega razvoja potrebno izobraževanje; naloga razvitih držav je nudenje tehnične pomoči za razvoj podjetništva in industrije, ki obenem tudi omogočata osnovno

učenje, zaposlitev in nove življenjske možnosti (Castro 2004: 197).

Za ozaveščanje in izobraževanje prebivalstva lahko med drugim poskrbijo tudi različne kulturne dejavnosti, saj je, kot poudarjajo številni strokovnjaki in dediščinske institucije, kultura temelj trajnostnega razvoja (Bandarin, Hosagrahar 2011; Long, Smith 2010; Clark 2008; M. Low 2008, Nurse 2006 itd.). Kljub temu da države sprejemajo in oblikujejo svoje razvojne politike na podlagi transnacionalnih strategij in priporočil, kot je npr. Strategija Evropa 2020, ne moremo pričakovati, da bo v vseh državah trajnostni razvoj potekal enako, saj obstaja med družbami različna stopnja ekonomske in socialne razvitosti ter sposobnosti, kar je odvisno od političnega in zgodovinskega konteksta. Kot poudarja Keith Nurse, je v zahodni znanosti diskurz trajnostnega razvoja razumljen kot vzrok ali razrešitev problema, v nezahodni znanosti pa kot »nazadovanje« ali romanticizirana »sveta modrost« (Nurse 2006: 36). Zato je po Nurseu poznavanje kulture določenega bivalnega okolja temelj za ugotavljanje pomenov in praks razvoja na njegovi epistemološki osnovi. Človeške identitete, znakovni sistemi, kozmologije in epistemološka ogrodja se oblikujejo glede na razumevanje in doživljanje bivalnega okolja.

RAZVOJNA VLOGA KULTURE IN NJENE DEDIŠČINE

Razumevanje kulture kot družbene prakse ali procesa, v katerem posamezniki prek komuniciranja izmenjujejo pomen in vrednote posameznih materialnih stvari, idej, ljudi (Bulc 2004: 20), določa, da se kultura nenehno spreminja in razvija glede na sodobne potrebe in pričakovanja. Zato jo po Keithu Nurseu lahko razumemo kot razvoj, ki določa človeška ravnanja. Pri vzpostavljanju trajnostnega razvoja naj bi sledili ohranjanju oziroma vzdrževanju naslednjih družbenih vrednot: kulturne/socialne identitete, osebnega zaupanja, socialne pravičnosti in ekološkega

ravnotežja (Nurse 2006: 38). Seta M. Low k uravnoveženemu ekonomskemu, socialnemu in okoljskemu razvoju prišteva še trajnostni kulturni razvoj, ki predvideva kontinuiteto kulturnih vrednot, izražanj, identitet in sistemov znanj ter večšin prebivalstva v določenem bivalnem okolju.

V zadnjih dveh desetletjih filozofija trajnostnega razvoja (gl. *The World Commission on Environment and Development 1987*) in konkretni ukrepi za njegovo uresničitev v 21. stoletju (gl. Agenda 21, 1992) niso vključevali razvojne vloge kulture in njene dediščine. Leta 2002 je bila na Svetovnem javnem srečanju o kulturi v Porto Alegru sprejeta Agenda 21 za kulturo, tj. dokument, namenjen lokalnim vladam, ki govori o pomenu kulture za vzpostavljanje trajnostnega razvoja lokalnega območja in temelji na upoštevanju kulturne različnosti, človekovih pravic, interkulturnega dialoga, sodelovanja, trajnosti in miru. Kultura je bila izpostavljena kot četrti steber trajnostnega razvoja (http://en.wikipedia.org/wiki/Agenda_21_for_culture). Leta 2004 je dokument potrdil tudi Unesco. Leta 2010 je pod okriljem Unesca izšel dokument z naslovom *Moč kulture za razvoj*, v katerem je kultura v vseh svojih dimenzijah opredeljena kot: »... osnovna komponenta trajnostnega razvoja. Z aktivnostmi ustvarjanja materialne in nematerialne dediščine, kreativno industrijo in različnimi oblikami umetnostnih izražanj je močni spodbujevalec ekonomskega razvoja, socialne stabilnosti in zaščite okolja. Kot shramba znanja, pomenov in vrednot, ki prodirajo v vse vidike našega življenja in definira tudi načine človeškega življenja in interakcij na lokalni in globalni ravni« (*The Power of Culture for Development* 2010: 1).

Zato je poleg vzdrževanja naravnega ravnovesja, ki ga izpostavlja trajnostna politika, potrebno vzdrževati tudi kulturni ekosistem, ki ohranja kulturno življenje in človeško civilizacijo (M. Low 2008: 393). To vključuje poznavanje človekove družbene in zgodovinske realnosti, kar se med drugim odraža tudi v praksah ustvarjanja kulturne

dediščine oziroma različnih dejanjih obujanja in ohranjanja šeg in navad ljudi v posameznih lokalnih prostorih. Pri sodobnem raziskovanju dediščinskih praks se pozornost namenja tudi spoznavanju socialnih procesov, skozi katere se oblikujejo pomeni in vrednote, ki jih elementi dediščine utelešajo v določeni skupnosti (več gl. Fakin Bajec 2011, Smith 2006; Bryne 2008 itd.). Poleg poznavanja zgodovine in pomena sestavine dediščine je ključno spoznati, kdaj, ob katerih priložnosti, zakaj itd. je skupnost začela obujati ali raziskovati določeno šego in navado iz preteklosti. Pri tem imajo pomembno vlogo družbene in individualne vrednote in pomeni prvin, označeni kot dediščina, ki se oblikujejo na podlagi osebnih in socialnih izkušenj, političnih ideologij, spomina, tradicije itd. Donedavnega je bila poglavitni oblikovalec dediščine strokovna javnost (muzealci, konservatorji, arhivisti, org. turističnih vsebin itd.), v zadnjih letih pa so čedalje aktivnejši tudi akterji v posameznih društvih, vaških/krajevnih skupnostih, civilnih iniciativah itd., ki z raziskovanjem lokalne zgodovine, organiziranjem vaških/krajevnih praznovanj, obujanjem starih šeg in navad ali restavriranjem krajevnih arhitekturnih objektov omogočajo, da se določena znanja, spomini, materialni elementi itd. ne izgubijo v hitrih spremembah časa. Varovanje dediščine tako ni odvisno le od strokovnjakov iz dediščinskih institucij, temveč tudi od lokalne in drugih zainteresiranih skupnosti. Lokalno prebivalstvo se mora skozi proces ustvarjanja dediščine počutiti »kot lastnik« svoje kulture in prevzeti vodilno vlogo pri nadaljnjem upravljanju z dediščino. Z rekonstruiranjem mnogih veščin in znanj naših prednikov, ki so zaradi drugačnih vrednot, potreb in tehnološke nerazvitosti živeli v boljšem sožitju z naravo kot danes, pa lahko iščemo nove priložnosti in konkurenčnejše proizvode z dodano vrednostjo, kar lahko prispeva k lažjemu gospodarskemu okrevanju. Zavedati se je treba, da dediščina, ki reprezentira dejanja konkretnih ljudi v določeni krajini, predstavlja tudi most med kulturo in okoljem. Težko je namreč ločiti kulturne dimenzije od naravnega

okolja, kot je težko izolirati moderne kreacije od njenih kulturno zgodovinskih korenin. Tako naravno okolje, ki leži okoli nas, kot moderna kultura izvirata iz preteklosti. Zato odskočno desko za boljši jutri predstavlja razumevanje oz. poznavanje preteklosti in ugotavljanje njenih pomembnosti za sedanj in prihodnji čas. Zelo verjetno je, da bi v lokalnem okolju z ustreznim ohranjanjem, varovanjem, restavriranjem, nadgrajevanjem in reprezentacijo že znanih, izkušenih oziroma pozitivno ovrednotenih praks in pomenov dediščine (prim. gradnja s kamnom, gojenje ajde, ovsas, nabiranje zelišč, ruja itd.), ki tudi v sodobnem času odsevajo trajnostno upravljanje, lokalno prebivalstvo lažje prepoznalo sodobne trajnostne smernice razvoja okolja. Z raziskovanjem preteklih kulturnih praks in ustvarjanjem dediščine tako ne bi le pridobili sestavin za identificiranje, homogenizacijo skupnosti in promoviranje medsebojnih razumevanj ter sožitij, temveč bi prispevali tudi k ohranjanju kulturnih različnosti posameznih bivalnih/lokalnih območij znotraj transnacionalnih gibanj. K temu stremi tudi UNESCO, saj v Konvenciji o ohranjanju nematerialne kulturne dediščine izpostavlja ohranjanje značilnosti kultur in identitete narodov in etničnih skupnosti v najširšem materialnem, družbenem in duhovnem obsegu (Hazler 2005: 5), kar je pomemben vidik socialne trajnosti. Obenem kulturna različnost lahko bistveno pripomore k zagotavljanju večje konkurenčnosti in inovativnosti določene lokalne skupnosti, saj bi kulturni proizvodi, ki bi nastali v procesu prepletanja tradicije in inovacije odražali posebnosti naravnega in bivalnega okolja, hkrati pa tudi zgodovino načina življenja v koščku raznolikega in multikulturnega sveta.

V zadnjih desetletjih pa se v strokovnih krogih izpostavlja vloga dediščine tudi v diskusiji o varovanju človekovih pravic, pri spopadanju s klimatskimi spremembami (Long, Smith 2010, Carman, Stig, Sørensen 2010), oblikovanju kreativne industrije (Bandarin Hosagrahar 2011), preseganju meddržavnih političnih nesporazumov oziroma povezovanju

nekaj politično razdeljenih lokalnih skupnosti (prav tam), zmanjševanju stopnje revščine in lakote (Lafrenz Samuels 2010) itd. To odraža oblikovanje t. i. trajnostne skupnosti, katere člani spoštujejo in uporabljajo pretekla znanja, večine in materiale za boljše, bolj zdravo, homogeno, pošteno in solidarno prihodnost.

Če na koncu poskusimo odgovoriti na zastavljena uvodna vprašanja, velja poudariti, da lahko tudi kultura in njena dediščina prispevata k ustanavljanju »unije inovacij«, saj podpiranje kulturne različnosti posameznih naselitvenih območij znotraj Evropske unije zagotavlja tudi pogoje, da se s pomočjo preteklih kulturnih praks in sodobnih tehnoloških dosežkov zagotovi nove kulturne proizvode med tradicijo in inovacijo, ki lahko v nadaljevanju prispevajo k zagotavljanju konkurenčnosti in inovativnosti določene lokalne skupnosti (npr. ustvarjanje zanimivih lokalnih modnih dodatkov, npr. nakita, torbic, šalov itd. iz materialov in barv, značilnih za določeno lokalno območje). Lokalna kultura lahko tudi zagotovi pogoje za nove tehnološke proizvode v podjetništvu (npr. pasivna hiša z lokalnimi gradbenimi elementi), ustvarjanje nizkoogljičnega gospodarstva (veščine gradnje s kamnom in lesom), bio gospodarstvo (pridelava specifičnih za lokalno okolje prilagojenih poljskih pridelkov – ajda, koruza, krompir, breskve itd. za farmacevtske in kozmetične namene itd.), gospodarnejšo rabo energije in krepitev socialne kohezivnosti. Osnovati trajnostni razvoj brez upoštevanja človeka, značilnosti njegovega naravnega in grajenega okolja in kulture je kot pisati knjigo z nepoznanimi jezikovnimi znaki; knjiga bo sicer stala na knjižnih policah, vendar nedotaknjena, neprebrana, neuporabljena in neinterpretirana.

VIRI IN LITERATURA

Barbič, A. 2005: *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
 Bulc, G. 2004: *Proizvodnja kulture: vloga in pomen kulturnih posrednikov*. Maribor: Subkulturni azil.
 Byrne, D. 2008: Heritage as Social Action. V: Graham F., Rodney H., John H. J. JNR. J.

Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, 149–173.

Castro, J. C. 2004: Sustainable Development: Mainstream and Critical Perspectives. V: *Organization and Environment*, št. 17, letn. 195, 196–225.

Clark, K. 2008: Only Connect-Sustainable Development and Cultural Heritage. V: Graham F., Rodney H., J. H. Jameson JNR. J. Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, 82–98.

Evropa 2020: Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. V: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SL_ACT_part1_v1.pdf (29. 2. 2012).

Fairclough, G. 2008: New Heritage, An Introductory Essay—People, Landscape and Change. V: G. Fairclough, R. Harrison, J.H. Jameson JNR. J. Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, 297–312.

Fakin Bajec, J. 2011. *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC.

Hazler, V. 2005. Nesnovna kulturna dediščina Slovenije. V: J. Bogataj et. alt. *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 5–7.

Labadi, S., C. Long. 2010: Introduction. V: S. Labadi, C. Long (ur.). *Heritage and globalisation*. R London, New York: Routledge, 1–16.

Lafrenz Samuels, K. 2010: Material heritage and poverty reduction. V: S. Labadi, C. Long (ur.). *Heritage and globalisation*. R London, New York: Routledge, 202–217.

Long, C., A. Smith. 2010: Cultural heritage and the global environmental crisis. V: S. Labadi, C. Long (ur.). *Heritage and globalisation*. R London, New York: Routledge, 173–191.

M. Low, S. 2008: Social Sustainability: People, history and values. V: G. Fairclough, R. Harrison, J. H. Jameson JNR. J. Schofield (ur.). *The Heritage Reader*. London, New York: Routledge, 392–404.

Nurse, K. 2006: Culture as the Fourth Pillar

of Sustainable Development. V: <http://www.fao.org/SARD/common/ecg/2785/en/Cultureas4thPillarSD.pdf> (29. februar 2012)

Smith, L. 2006. *Uses of heritage*. London, New York: Routledge.

Stig Sørensen, M. L., J. Carman. 2009b. *Heritage Studies: an outline*. V: M. L. Stig Sørensen, J. Carman (ur.). 2009a. *Heritage studies: methods and approaches*. London, New York: Routledge, 11– 28.

Štaudohar, I. 2012. Ukinjanje ministrstev za okolje in kulturo: brez kulture, ekologije, sodobnosti in prihodnosti. V: *Sobotna priloga*, 4. 2. 2012.

The Power of Culture for Development.

V: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001893/189382e.pdf> (29. 7. 2012)

ZAPISI ZA SLOVENSKE KRAJE V SLOVENSKEM, ITALIJANSKEM IN FURLANSKEM LINGVISTIČNEM ATLASU

DANILO ZULJAN KUMAR

Dr. jezikoslovnih znanosti in docentka za jezikoslovje

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

DZuljan@zrc-sazu.si

Prispevek se nanaša na pomisleke glede zanesljivosti podatkov o rabi poimenovanj za dele človeškega telesa in sorodstvo, zapisane v *Atlante linguistico Italiano* (dalje ALI) in *Atlante Storico-Linguistico-Etnografico del Friuli-Venezia-Giulia* (dalje ASLEF), ki so se mi porajali ob pregledovanju zapisov za kraje s pretežno slovensko govorečim prebivalstvom, v primerjavi z zapisi v *Slovenskem lingvističnem atlasu* (dalje SLA), ki sem jih pridobila sama ali drugi jezikoslovci, ter ob lastnih opažanjih pri terenskem delu.

Primerjava zapisov za pomena 'obrvi' in 'trepalnice'¹ je pokazala, da je v gradivu, objavljenem v ALI in ASLEF, v primerjavi z zapisi za SLA za iste ali sosednje kraje s (pretežno) slovenskim prebivalstvom v Italiji, zapisanih več izvorno romanskih oziroma v Kanalski dolini nemških izrazov.

Za verodostojnejšo primerjavo bi bilo smiselno primerjati poimenovanja za vse osnovne človeške organe, sorodstvo in osnovne bivanjske pojme, kot je npr. umreti, za katera gradivo, objavljeno v SLA, kaže, da so razen redkih izjem vsa izvorno slovenska,²

¹ Več o tem glej v: Zuljan Kumar, *Večpomenskost poimenovanj za pomena 'obrvi' in 'trepalnice' v slovenskih narečjih* (po gradivu za SLA, ALI in ASLEF) (v tisku).

² To lahko potrdim tudi z opažanji pri lastnem terenskem delu v krajih na obrobju slovenskega narodnostnega prostora (to je v Terski dolini, v Porabju, na Avstrijskem Koroškem). V nekaterih točkah so informatorji povedali, da že dolgo nimajo priložnosti govoriti slovensko narečje, saj ga mlajši ne znajo,

vendar naj za ta prispevek zadostuje primerjava zapisov poimenovanj za pomen 'oko', mn. 'oči' kot osnovni človeški organ ter primerjava za pomene 'uho'... v Bili, Reziji v SLA in ALI.

PRIMERJAVA ZAPISOV POIMENOVANJ ZA POMENA 'OKO', mn. 'OČI' V SLA, ALI IN ASLEF

Kot rečeno, so poimenovanja za osnovne človeške organe v gradivu za SLA po celotnem slovenskem govornem območju (praviloma) izvorno slovenska.³ To velja tudi za pomen 'oko', mn. 'oči', saj so v SLA zapisane izključno besedotvorne različice korenov *ok-*, *oč-*, *očk-* in *očes-*.⁴ Zapisi za kraje s slovenskim prebivalstvom v ALI in ASLEF pa kažejo drugačno podobo.

sorodniki, sosedje in prijatelji iste generacije pa so že umrli. Taki informatorji se niso takoj (ali se sploh niso) spomnili poimenovanj v pogovorih redko poimenovanih človeških organov (npr. *vranica*, *mehur*). Hkrati pa so se takoj spomnili slovenskega poimenovanja za pomene, kot so: 'srce', 'nos', 'oči', vulg. 'rit', 'popek', 'umreti'.

³ Primerjaj zapise poimenovanj za pomene 'srce', 'nos', 'koleno', 'uho' v SLA 1.1 in SLA 1.2.

⁴ Primerjaj karti za pomena 'oko', mn. 'oči' v SLA 1.1: 59, 61 in pripadajoča komentarja v SLA 1.2: 69–71 (avtorica kart in komentarjev je Januška Gostenčnik).

Zapisi poimenovanj za pomen 'oko', mn. 'oči' v ALI⁵

Številka in ime kraja zapisa	'oko'	'oči'
311 Bila – Resia	<i>óko/voli</i>	<i>óče/voĩ</i>
321 Bardo – Lusevera	<i>òko/vóli</i>	<i>òtči/vóĩ</i>
332 Lož – Lonzano	<i>òkó/òkio</i>	<i>dvi učéđe/dúe òki</i>
333 Sovodnja – Savogna	<i>ùoč/vòli</i>	<i>oči/voĩ</i>
334 Tolmin	<i>okó/òčo</i>	<i>oči/òči</i>
342 Gorica – Gorizia	<i>vòli</i>	<i>^voĩ</i>
343 Idrija	<i>akuu/òkjo</i>	/
349 Martinščina – San Martino del Carso	<i>un oč</i>	<i>doĩ óče</i>
351 Komen	<i>wòku/òčo</i>	<i>dvěi wočeòĩ/oči</i>
353 Postojna	<i>ukù/òčo</i>	<i>očièda, učĩ/òči</i>
357 Trst – Trieste	<i>òčo</i>	<i>^òči</i>
358 Divača	<i>okù/òkjo</i>	<i>dve očjéde/òči</i>
359 Ilirska Bistrica	<i>okù/okio</i>	<i>dvo okà, oči</i>
360 Koper (Semedela)	<i>òčo</i>	<i>^òči</i>
361 Piran	<i>óčo</i>	<i>òči</i>

Zapisi poimenovanj za pomen 'oko', mn. 'oči' v ASLEF

Številka in ime kraja zapisa	oči
6a Dìpalja ves – Laglesie San Leopoldo	<i>oči, áugn</i>
7a Ukve – Ugovizza	/

⁵ Zapisi iz ALI in ASLEF so citatni.

8 Trbiž – Tarvizio	<i>áugn</i>
34a Osojani – Oseacco	<i>óče, voĩ</i>
34b Solbica – Stolvizza	/
46aTer – Pradielis	<i>óči, voĩ</i>
67a Černjeja – Cergneu	/
70 Sovodnja – Savogna	<i>oči, voĩ</i>
88a Barnas – Vernasso	/
119 Lož – Lonzano	/
134a Bračan – Brazzano	/
138 Gorica – Gorizia	<i>voĩ</i>
186a Martinščina – San Martino del Carso	<i>óče</i>
199 Selce – Cave di Selz	/
219 Zgonik – Sgonico	/
221 Trst – Trieste	<i>óči/òči</i>
223a Žavlje – Zàule	/
223 Milje – Muggia	/

Čeprav je zapis poimenovanj za pomen 'oko', mn. 'oči' v ASLEF precej pomanjkljiv, nam primerjava zapisov v treh jezikovnih atlasih pokaže podobno sliko kot pri poimenovanjih za pomena 'obrvi' in 'trepalnice'. V ALI sta za kraje Bila, Bardo in Sovodnja zapisani slovensko in furlansko poimenovanja (*voi* 'oči'), v Gorici samo furlansko, v Trstu pa samo slovensko, medtem ko sta v Ložu, Ilirski Bistrici, Divači in Idriji zapisani slovensko in italijansko poimenovanje (*occhio* 'oko'). Podobno je v ASLEF: v Osojanah, Teru in Sovodnji sta zapisani slovensko in furlansko poimenovanje, v Dìpalji vasi slovensko in nemško, na Trbižu samo nemško (*Augen* 'oči'), v Gorici samo furlansko, v Trstu pa samo slovensko. Podatke lahko razložimo z dejstvom, da so bili v času zapisovanja gradiva za ALI, to je v 20. letih 20. stoletja, obravnavani slovenski kraji del države Italije, vendar je Tine Logar gradivo za SLA v zahodni Sloveniji zbiral v 60. letih 20. stoletja, ko so nekateri izmed obravnavanih krajev sicer pripadali Jugoslaviji, drugi pa so ostali v Italiji. Toda razlik med njimi Logar ni opazil: povsod je

zapisal le slovenska poimenovanja. Primerjajmo v nadaljevanju še zapise za pomene: 'uho', mn. 'ušesa', 'rama', 'noga' in 'koleno' v Bili v Režiji v

PRIMERJAVA ZAPISOV ZA POMENE
'UHO', mn. 'UŠESA', 'RAMA', 'NOGA' IN
'KOLENO' V BILI V REŽIJI V SLA IN ALI

pomen	SLA	ALI
'uho, ušesa'	<i>ûe</i> (zapis: Tine Logar) <i>ûye</i> (zapis: Jakob Rigler)	<i>uxo/voréle</i> (furl. <i>voréle</i> 'uho')
'rama'	<i>râmḡ</i> (zapis: Tine Logar) <i>râmḡ</i> (zapis: Jakob Rigler)	<i>râma/spâle</i> (furl. <i>spâle</i> 'rama')
'noga'	<i>nḡḡ</i> (zapis: Tine Logar) <i>nḡḡ</i> (zapis: Jakob Rigler)	<i>nûxa/gâmbe</i> (it. <i>gamba</i> , furl. <i>gjàmbe</i> 'noga')
'koleno'	<i>kḡlḡnû, kḡlḡnḡ</i> (zapis: Tine Logar) <i>kḡlḡnû</i> (zapis: Jakob Rigler)	<i>kḡlóno/ḡenòli</i> (furl. <i>genòli</i> 'koleno')

Primerjava nam pokaže, da je zapis v določeni meri odvisen od jezika, ki ga spraševalec uporablja. Pri terenskem delu za ASLEF so sodelovali tudi slovenski spraševalci, ki so pomagali pri zbiranju gradiva v krajih s slovensko govorečim prebivalstvom. Našteti so v Pellegrinijevem *Introduzione all'Atlante storico-linguistico-etnografico friulano* (1972). Za ALI pa nam iz dostopne literature ni znano, da bi njegov avtor Ugo Pellis imel pomočnike, ki bi znali slovenski jezik.

SKLEP

Pričujoča primerjava je bila opravljena na majhnem naboru leksemov, zato splošne ugotovitve ni mogoče izpeljati. Toda glede na ugotovitev, da so v SLA za obravnavane pomene zapisana izključno slovenska poimenovanja, se zdijo zapisi v ALI in ASLEF vsaj deloma vprašljivi, predvsem zato, ker je

jasno, da se dvojezični govorec v pogovoru prilagodi jeziku spraševalca in tako nevede navede tudi poimenovanja v jeziku B, čeprav dejansko v vsakodnevni komunikaciji pretežno uporablja jezik A.

Toda gradivo hkrati kaže, da so zapisovalci za SLA ter ALI in ASLEF pri zbiranju gradiva izhajali iz dveh različnih izhodišč: pri SLA je bilo temeljno vodilo zapisati slovenska poimenovanja. Dokaz za to lahko najdemo v zapisih, v katerih je pri navedbi prevzetega poimenovanja zapisovalec dodal opombo: *it., nem.* ali podobno ali pa tujega poimenovanja preprosto ni zapisal, dodal je le opombo, da slovenskega izraza ne poznajo in uporabljajo tujega.⁶ Zapisovalcem gradiva za ALI in ASLEF pa je bil glavni motiv vključitve krajev s pretežno slovensko govorečim prebivalstvom dvojen: upoštevati vse govore znotraj pokrajine Furlanije Julijske krajine ter »znanstveno zanimanje« za lokalne govorne različice (Pellegrini 1972: 13).⁷

⁶ Glej rubriko Gradivo v SLA 1.2.

⁷ »Abbiamo dapprima delimitato l'area delle regione oggetto delle nostre indagini; essa corrisponde esattamente alla Regione Friuli-Venezia Giulia entro i confini attuali con l'unica eccezione nell' inclusione di pochi punti, friulaneggianti nella palata, o già friulani, in provincia di venezia e di Treviso: area dunque che corrisponde esattamente al dominio dialettale friulano (come nel caso di Trieste, di Miggia, del bisiaacco e di alcune varietà, ormai prevalentemente venete, del Friuli occidentale, specie del Pordenonese). Non abbiamo ritenuto opportuno, per varie ragioni – anche di ordine scientifico – di estendere le nostre raccolte al confine territorio istriano o meglio istrioto, passato, a partire dal secondo dopoguerra, alla Jugoslavia« (Pellegrini 1972: 10).

VIRI IN LITERATURA

- Atlante linguistico italiano Vol I: Il corpo umano. Carte I-III*, 1-93. Materiali raccolti da Pellis, U.... [et al.]; Redatto da Massobrio, L.... [et al.] Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 1995.
- Atlante Storico-Linguistico-Etnografico del Friuli-Venezia-Giulia (ASLEF) 1972-1986*, ur. Pellegrini, G. B. Padova: Istituto di Glottologia e Fonetica dell'Università di Padova – Udine: Istituto di Filologia Romanza della Facoltà di Lingue e Letterature straniere dell'Università di Udine.
- Nazzi, G. 2003: *Vocabolario italiano-friulano, friulano-italiano*. Udine: Clape Culturâl Acuilee.
- Pellegrini, G. B. 1972: *Introduzione all'Atlante storico-linguistico-etnografico friulano (ASLEF)*. Padova: Istituto di glottologia dell'Università di Padova; Udine: Istituto di filologia romanza della Facoltà di lingue e letterature straniere di Trieste con sede in Udine.
- Pirona, G. A. idr., ²1992: *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*, red. Frau, G.. Udine: Società Filologica Friulana.
- Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas [Kartografsko gradivo]: [(= SLA 1.1)] 2011 / [avtorji] Škofic, J. ... [et al.]; [uredila Škofic, J.]*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša in Založba ZRC.
- Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Komentarji (= SLA 1.2)] 2011 / [avtorji] Škofic, J. ... [et al.]; [uredila Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana 1998 [elektronska različica]*.
- Rosamani, E. 1990: *Vocabolario giuliano*. Trieste: Edizione LINT.
- Šlenc, S. 2006: *Veliki italijansko-slovenski slovar*. DZS: Ljubljana.
- Škofic, J.]. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša in Založba ZRC.
- Tore, M. B. 2004: *Vocabolario della lingua friulana: Italiano-friulano*. Udine: Messagero Veneto.
- Zingarelli, N. ¹²2004: *Vocabolario della lingua italiana*, red. Miro Dogliotti, M. –Rosiello, L.

Poročila

POROČILA O VSEBINI HUMANISTIČNIH IN DRUŽBOSLOVNIH REVIJ V FURLANIJI-JULIJSKI KRAJINI

V pričujoči rubriki želimo opozoriti na vsebino revij, ki v italijanskem in furlanskem jeziku izhajajo na območju dežele Furlanije Julijske krajine in ki zadevajo tudi zahodni slovenski narodnostni prostor. V pregled so zajete le nekatere periodične publikacije, ki so izhajale v letih 2011 oziroma 2012.

BORC SAN ROC, Gorizia: Centro per la conservazione e per la Valorizzazione delle Tradizioni popolari di Borgo San Rocco, 2011, št. 23

23. številka letnika *Borc San Roc*, urednica katerega je slovenska kulturna ustvarjalka v goriškem prostoru Erika Jazbar, nadaljuje s tradicijo zgodovinskih objav o mestu Gorica, s posebnim poudarkom na zapisih o nekdanjem slovenskem predelu mesta Podturn, ki se je pofurlanil in ime dobil po zavetniku tamkajšnje cerkve Sv. Roku (San Rocco). Zgodbe in osebnosti, umetnost in skupni dogodki, manj poznani vidiki iz življenja velikih datumov zgodovine, ki so skrbno zapisani v mikrozgodbah goriške četrti, vse to spremlja bogato opremljen letnik *Borc San Roc* že od leta 1989.

V številki 23, ki je izšla ob koncu leta 2011, sodeluje enajst avtorjev. Med njimi Marco Plesnicar, ki prispeva portret goriškega publicista, umetnostnega zgodovinarja in muzikologa Oscarja Ulma (1874–1918). Giorgio Ciani se v prispevku o poznavanju ruralnega okolja v Gorici od srede do konca 19. stoletja spominja pomembne pokrajinske razstave sadja, povrtnin in vina, ki je bila leta 1884 v Gorici in

nekaterih pomembnejših goriški pridelovalcev. Lucia Pillon, ki je hkrati tudi dobitnica nagrade *Borc San Roc* 2011 v tokratno številko prispeva članek o župnijskem arhivu Sv. Roka. Vanni Feresin pa podrobneje predstavi nekatere pergamente iz omenjenega arhiva. Renato Madriz predstavi zgodovino stanovske organizacije Coldiretti, ki kot neke vrste sindikat skrbi in povezuje kmete že več kot 60 let. O goriškem preporodu, o katerem je spregovoril tudi na sedmem festivalu *èStoria* (20. do 22. maj 2011 v Gorici) piše Sergio Tavano. Antonella Gallarotti prispeva članek o nekaterih vidikih življenja na Goriškem v letu 1861. Paolo Sluga predstavi življenjsko pot iredentista Oliviera Stua, nekaj podrobnosti iz življenja goriškega glasbenika Gugglielma Pincherleja (1830–1909) v svojem prispevku predstavi Gioacchio Grassi. Liubina Debeni Soravito pa nas поблиže seznani z nuno in znanstvenico Antonio Mario Aquino Sigl. Predstavljeno številko letnika zaključuje furlanski zapis Paole Viola.

Petra Kolenc

CE FASTU? Rivista della Società Filologica Friulana, Udine: Società Filologica Friulana, 87/ 2011, št. 2 in 88/2012, št. 1

2. št. revija Furlanskega filološkega društva *Ce fastu?* v letu 2011 prinaša pet znanstvenih prispevkov, in sicer Maurizia Puntina Sui relitti linguistici latini e romanzi in Carinzia e nel Tirolo orientale, Pier Marie Miniussija Silvio Domini e letteratura in Bisiaco, Gianfranca Carne-

re Un'inedita natura morta di Giuseppe Recco, Francesce Poles Istantanee del mondo cortese a Pordenone (Contributi per l'interpretazione degli affreschi tardogotici di palazzo Ricchieri) ter Leonarda Malateste Le opere permanenti italiane ed austriache nella 1a guerra mondiale: la loro efficienza bellica.

1. št. revije v letu 2012 pa prinaša šest znanstvenih prispevkov: Rema Bracchija Voci friulane di Chiusaforte, Paula Videsotta Osservazioni sulla scripta medievale friulana in base al Corpus Scriptologicum Padanum (CorPS), Roberta Iacovissija Echi e riporti catulliani nei poeti della scuola si San Daniele, Lucia Peressija in Giovannija Fraua Il tastol: la sente pai frutins di lat, Marise Dario Medioevo e rinascimento in Dalmazia: il S. Donato di Zara e la cattedrale di Sebenico in Maurizia Buore Un frammento di custodia in osso di specchio dal castello superiore di Attimis e lo studio della cultura materiale della élite germanica in Friuli nel XII e XIII secolo.

Danila Zuljan Kumar

MEMORIE STORICHE FOROGIULIE-SI, Videm: Deputazione di Storia Patria per il Friuli 2009/2010, vol. LXXXIX/X

Konec leta 2011 je v Vidmu izšla dvojna številka *Memorie storiche forogiuliesi*, ki jih objavlja Deputazione di storia patria per il Friuli. Reinhard Härtel je objavil članek z naslovom Studi sui documenti del monastero di S. Maria di Aquileia (1036/1250), Anja Thaller Il patriarcato d'Aquileia e i suoi vicini occidentali nel pieno medioevo. Un progetto di edizione, Federico Vicario in Luisa Villotta Isti sunt fratres. I più antichi elenchi della confraternità dei battuti di Cividale, Marisa Dario La bottega degli architetti Schiavi di Tolmezzo (sec. XVIII): una riflessione sui profili professionali e sulle matrici culturali, Paolo Pastres Antonio Broili e il suo ricettario per il restauro dei dipinti, con appunti sul commercio di opere d'arte nel Friuli di metà Ottocento, Valerio

Marchi Il »Dio degli eserciti«. Stampa cattolica udinese e Italia liberale tra Otto e Novecento, Giovanni Frau Il bisiaico ter Italo Santeusano Pre Tita Falzari e la società ronchese. V razdelku Appunti e notizie pa sta bila objavljena še dva prispevka, in sicer Maurizia Buore Recenti studi apparsi in pubblicazioni straniere che interessano l'archeologia dell'area aquileiese ter Sergia Comellija Casanova e il Friuli.

Neva Makuc

SOT LA NAPE: Riviste furlane di culture, Videm: Società filologica friulana »G. I. Ascoli« = Societât filologjiche furlane »G. I. Ascoli«, 63/2011, št. 1-4

Sot la nape je tromesečnik, ki ga od leta 1949 izdaja Furlansko filološko društvo (Societât filologjiche furlane/Società filologica friulana). V letu 2011 so pod uredništvom Giuseppeja Bergaminija izšli štirje zvezki z italijanskimi in furlanskimi besedili. Uvodni prispevki Gianija Colledanija so namenjeni hagiografijam, upodobitvam svetnikov v furlanskih cerkvah in kapelah, legendam ter šegam ob proščanjih, in sicer sveti Uršuli in prvem (str. 5–10), sveti Katarini Aleksandrijski v drugem (str. 7–12), nadangelu svetemu Mihaelu v tretjem (5–10) ter neupodobljivemu svetemu Scugnîu/sveti Scugnei oziroma sveti Dolžnosti in sveti Potrebi, nedoločjivi in zmuzljivi entiteti, obstoječi v imaginariju furlanskega življa, kateri se ta priporoča v težavah (str. 5–10). V nadaljevanju prvega zvezka je predstavljen furlanski slikar Marco Antonini, ki je živel in deloval v Zagrebu (str. 11–20), restavriranje oltarne slike Fulvia Griffonija v cerkvi svetega Jakoba v Vidnu (str. 21–30), etimologija toponimov Rosa in Rosazzo (Rožac) (str. 31–39), bronasta medalja Guerrina Mattia Monassija (str. 40–44), srednjeveško zavetišče v votlini Toppo (str. 45–54), harmonikaš Amato Matiz Pakai (str. 55–59), delovanje zdravstvene službe na območju jezikovnih manjšin (str. 60–62), okoliščine nastanka in konca Pokrajine Furlanije (Provincia del Friuli) v prvi polovici 20. stoletja (str. 63–65),

drobci iz življenja furlanskega plemstva v 16. stoletju (str. 66–76) ter dve različici furlanskega prevoda poezije Gabrielea D'Annunzia (str. 77–83). Poleg že navedene hagiografije prinaša drugi zvezek zapisek o sliki Giuseppeja Caneverja v cerkvi svetega Valentina v Zoppoli (str. 21–24), besedilo o sodobni umetnosti v vili Manin (str. 25–28), o hrastu gradnu (str. 29–34), o življenjskih okoliščinah furlanskih kmetov v prvi polovici 19. stoletja (str. 35–38), o sončnih in luninih mrkih (str. 39–42), o koreninah verovanja o procesijah rajnih k svetemu Jakobu Galicijskemu (str. 43–48), o promociji zdravja v Furlaniji (str. 49–53), o vnebovhodnih procesijah v Tavagnaccu (str. 54–58), o branju Biblije v furlanščini (str. 59–63), o odporniškem gibanju v Vidnu in sosednjih krajih leta 1944 (str. 64–68), o obsojencih na beneških galejah v 17. stoletju (str. 69–72), o balinanju (str. 73–76), o šolanju v furlanščini (str. 77–85) in o duhovniku Giuseppeju Cristanteju (str. 86–88). V tretjem zvezku se zvrstijo prispevki o karnijskih toponimih, povezanih z oznakami dnevnega časa (str. 11–22), o goriški palači Coronini-Cronberg, (str. 23–30), o duhovniku in slikarju Umbertu Miniussiju (str. 31–34), o festivalu ljudskega petja v Ogleju, Tolmeču in Giviglianu (str. 41–46), o Pieru Paolu Pasoliniju (str. 47–56), o optiranju leta 1939 v Kanalski dolini (str. 57–61), o novem italijansko-furlanskem slovarju (str. 62–72), o spominih na dogodke v Furlaniji v revolucionarnem letu 1848 (str. 73–80) ter o pesniku, pisatelju, scenaristu in igralcu Siru Angeliju (str. 81–88). V zadnjem zvezku je predstavljen še kongres Furlanskega filološkega društva v Tresesinu (str. 11–22), življenje in delo agronoma Antonia Gasparija v 18. stoletju (str. 23–30), risba svete Barbare Raffaela Picha (str. 31–33), vpis čedajske langobardske dediščine in koliščarske v kraju Palù na seznam UNESCOve svetovne dediščine (str. 34–35), oblačilna kultura 14. stoletja, kot jo izpričujejo freske v cerkvi svetega Jurija v Vadu pri Rualisu (str. 39–44), verovanja, povezana s čaščenjem svetega Simeona na istoimenskem hribu (str. 45–52), premene struge Tilmenta (str. 53–56), sprememba posvetitve cerkve svete Brigite v kraju Ronchis (str. 57–64), festival manjšin v

Aosti (str. 65–66), sprememba beneškega kazenskega zakonika v 16. stoletju (str. 67–69) ter poimenovanje glavnega trga v Štandrežu (str. 72). Prispevke dopolnjuje fotografsko gradivo ter predstavitve furlanskih društev, recenzije razstav in knjig, literarne objave in objave siceršnje dokumentacije Furlanskega filološkega društva.

Špela Ledinek Lozej

POROČILO O DELU SODELAVCEV RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZU V NOVI GORICI OD 1. 12. 2011 DO 31. 10. 2012

PERSONALNI SESTAV

V letu 2012 so delo na Raziskovalni postaji (dalje RP) ZRC SAZU v Novi Gorici opravljali: doc. dr. **Danila Zuljan Kumar**, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, vodja RP ZRC SAZU v Novi Gorici, dr. **Jasna Fakin Bajec** (na porodniškem dopustu od 16. 3. 2012), Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, dr. **Neva Makuc**, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, dr. **Špela Ledinek Lozej**, Inštitut za slovensko narodopisje, **Petra Kolenc** strokovna sodelavka na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, prof. dr. **Branko Marušič** (znanstveni svetnik v pokojju) na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa.

Dipl. zgodovinar **Robert Devetak** (Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko) ter študent etnologije in kulturne antropologije **Rok Bavčar** (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta) sta na RP ZRC SAZU v Novi Gorici v letu 2012 opravljala študentsko prakso.

Dr. Danila Zuljan Kumar, dr. Jasna Fakin Bajec in dr. Neva Makuc kot predavateljice sodelujejo s Fakulteto za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

DOKTORSKI ŠTUDIJI

Špela Ledinek Lozej je 20. 3. 2012 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pred komisijo v sestavi doc. dr. Mateja Habinc, izr. prof. dr. Vito Hazler (mentor), izr. prof. dr. Maja Godina Golija in doc. dr. Ljubo Lah zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Stanovanjska kultura v Vipavski dolini: etnološki vidik razvoja in pomena kuhinje v 20. stoletju* in bila 19. 6. 2012 promovirana v doktorico znanosti.

Petra Kolenc opravlja podiplomski doktorski študij na programu Zgodovina Evro-

pe in Sredozemlja na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, v okviru katerega pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom *Trnovski gozd v gospodarsko-političnih in kulturno-socialnih dinamikah treh stoletij (od 18. do 20. stoletja): med mikrozgodovinsko obravnavo in pisanjem lokalne zgodovine* (mentorica: red. prof. dr. Marta Verginella, somentorica doc. dr. Dragica Čeč).

GOSTUJOČA PREDAVANJA NA UNIVERZAH

Špela Ledinek Lozej:

Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 9. 1. 2012: predavanje *Kaminska kuhinja v Vipavski dolini* pri seminarju Etnološke regionalne raziskave v Sloveniji in 2. 4. 2012: predavanje *Pašna živinoreja in predelava mleka v visokogorskih planinah* pri predmetu Gospodarske kulture Slovenije.

Koper, Fakulteta za humanistične študije 24. 5. 2012: predavanji pri predmeta *Uvod v etnologijo Uvod v preučevanje materialne kulture: stavbarstvo in stanovanjska kultura in Uvod v preučevanje pašne kulture.*

Danila Zuljan Kumar:

Sofija, Univerzitet Sv. Kliment Ohridski, 7. 5. 2012 predavanje *The history of Slovenian dialects* in 8. 7. 2012 predavanje *Identity and language.*

PREDAVANJA, REFERATI IN DRUGI JAVNI NASTOPI

Jasna Fakin Bajec:

Lipica, hotel Maestozo, 20. 12. 2011: predavanje *Ustvarjanje kraške kulturne dediščine med*

teorijo in prakso na konferenci KRAS 2011, ki jo je organizirala Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani.

Komen, Kosovelova Knjižnica Sežana – podružnica Komen, 7. 2. 2012, Kromberk, Goriški muzej, 28. 2. 2012, in Gorica, galerija Ars, 14. 3. 2012: predavanje in predstavitev lastne monografije *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*.

Bunčeva domačija v Dutovljah, TIC Sežana in TIC Dutovlje, 9. 11. 2012: predavanje *Kraševci in njihova dediščina med tradicijo in izzivi sodobne družbe*.

Petra Kolenc:

Štandrež, Italija, 2. 2. 2012: predavanje učencem 4. in 5. razredov OŠ Fran Erjavec Štandrež *O zbiranju hišnih in ledinskih imen* ter koordinacija projekta *Hišna in ledinska imena v vasi Štandrež v sodelovanju z Osnovno šolo Fran Erjavec Štandrež in Prosvetnim društvom Štandrež*.

Špela Ledinek Lozej:

Dvorska vas pri Radovljici, dvorec Drnča, 16. 2. 2012: predavanje *Planšarstvo predstavitev primera paše in predelave mleka v visokogorski bohinjski planini Krstenica* na strokovnem posvetu »Etnologija in slovenske pokrajine - Gorenjska«.

Bled, 15. 2. 2012: predavanje *Kulturna dediščina planin, stopenjske paše in predelave mleka* na izobraževalnem seminarju *O tradicionalnem znanju na območju TNP in njegove okolice* v Info središču TNP Triglavska roža na Bledu.

Bohinjska Češnjica, 20. 5. 2012: z Naškom Križnarjem in Miho Pečetom predavanje ob predstavitvi filma *Visokogorska planina Krstenica*. Pogovor o nastanku filma s premierno predstavitvijo filma v Kulturnem domu Bohinjska Češnjica.

Duga Resa, Hrvaška, 24. 9. 2012: z Natašo Rogelja predavanje *Šavrinke, Šavrini in Šavrinija: procesi regionalizacije in nacionalizacije v Istri* v okviru 12. hrvaško-slovenskih etnoloških vzporednic

Neva Makuc:

Grad Kromberk, Goriški muzej, 17. 1. 2012: predavanje *Novoveška zgodovina Furlanije in Goriške* in predstavitev lastne monografije *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*.

Gorica, Fondazione CaRiGo, 20. 10. 2012: referat *Slovinci v očeh novoveških furlanskih zgodovinopiscev - Gli sloveni visti dagli storiografi friulani moderni* v okviru XIII Convegno annuale di studio della Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia na temo Gorizia tra storia e cultura. Nuovi contributi.

Danila Zuljan Kumar:

Koper, Fakulteta za humanistiko, 13. 4. 2012: predavanje *Od štivalen pcinjih in dnaa muša do Juane in škretiča - in še veliko več* na Primorskih slovenističnih dnevih.

Grad Kromberk, Goriški muzej, 18. 9. 2012: predavanje *Slovenski lingvistični atlas*.

PREDSTAVITVE, GOVORI

Jasna Fakin Bajec:

Štanjel, Fabianijeva dvorana, 23. 3. 2012: predstavitev knjige *Kraška hiša: priročnik za prenavo* (ur. Aleksandra Torbica in Nataša Kolenc) v okviru Razvojnega Foruma Kras in sodelovanja pri projektu Center arhitekture Krasa (CAK).

Petra Kolenc:

Trnovo pri Gorici, Dvorana Krajevne skupnosti, 7. 2. 2012: predstavitev knjige *Ma useglj je blo lepo* avtorice Bože Hvala (zbirka Besede s Planote, ur. zbirke Petra Kolenc).

Neva Makuc:

Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 1. 2. 2012, Tolmin, Tolminski muzej, 21. 3. 2012: predstavitev lastne monografije *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*.

Nova Gorica, 20. 3. 2012, in Ljubljana 22. 5. 2012: novinarska konferenca ob predstavitvi lastne monografije *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*.

Danila Zuljan Kumar:

Komen, 7. 2. 2012: predstavitev knjige Jasne Fakin Bajec *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine*.

BIBLIOGRAFIJA***Knjižne objave sodelavcev RP ZRC SAZU Nova Gorica, izdane v soizdajateljstvu:***Petra Kolenc:

Katalog arhivskega in knjižničnega gradiva Ustanove Maks Fabiani - UMF. Komen: Občina Komen, 2012. 94 str., ilustr. Dostopno tudi na: www.komen.si/center_za_arhitekturo_krasa/

Razprave in članki:Jasna Fakin Bajec:

Nekdanji način življenja na kraški domačiji. V: *Kraška hiša, priručnik za prenovu*. Komen: Občina, CAK, 2012, str. 29–33.

Ustvarjanje kraške kulturne dediščine med teorijo in prakso. V: *AR, Arhitektura raziskave*, Ljubljana 2011, št. 3., str. 59–62.

Volčjegrajci nekoč in danes. V: *Volčji Grad*, Mitja Guštin (ur.), Koper: Založba Annales, str. 13–26.

Zakaj zapisati zgodovino domačega kraja (uvodna beseda)? V: *Orlek in Orlečani*, Iris Birsa (ur.). Orlek, str. 2–4.

Zakaj trajnostni razvoj potrebuje kulturo in njeno dediščino? V: *Izvestje*, 9/2012, str. 53–58.

Robert Devetak:

Kanalska čitalnica 1867–1927. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 32–42.

Petra Kolenc:

»V osrčju brezmejnega gozda«: raba, izkoriščanje in gospodarjenje s Trnovskim gozdom od naselitve do konca 19. stoletja. V: *Kronika* (Ljublj.), 2012, 60, 2, str. 203–220, ilustr.

»Bodi nam torej pozdravljen Trnovski Les, kakor si dolg in širok!« Trnovski gozd v luči starejše turistik. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 43–49.

Beseda urednice. V: Hvala, B. *Ma useglj je blo lepo*. Trnovo pri Gorici, Lokve: Društvo Planota, 2011, str. 7–9.

Zgodbe s Trnovske planote (zbral in uredil Jože Šušmelj). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2011, zbirka Naše korenine, 190 strani. V: *Kronika* (Ljublj.), 2012, 60, 1, str. 174–175, fotogr.

Ma vseglj je blo lepo. V: *Goriška*, 14. mar. 2012, leto 11, št. 3, str. 15, ilustr.

Briška poroka v besedi in sliki. V: *Goriška*, 11. jul. 2012, leto 11, št. 7, str. 9, ilustr.

Špela Ledinek Lozej:

Planšarstvo: predstavitev primera paše in predelave mleka v visokogorski bohinjki planini Krstenica. V: Porenta, T. (ur.), Tercej Oto-repec, M. (ur.). *Gorenjska: etnologija in pokrajine na Slovenskem na primeru Gorenjske ali kaj lahko etnologi in kulturni antropologi doprinesejo h kulturni podobi in razumevanju pokrajin na Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2012, str. 109–121.

Čebelarstvo na Idrijskem. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 50–51.

Soavtorstvo:

Ledinek Lozej, Š., Bavčar, R. Čebelarstvo. V: *Dedi*, 2012. <http://www.dedi.si/dediscina/465-cebelarstvo>.

Ledinek Lozej, Š., Gnezda, M. Klekljarstvo na Idrijskem. V: *Dedi*, 2012. <http://www.dedi.si/dediscina/461-klekljarstvo-na-idrijskem>.

Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š., Nared, J., Trenkova, L. *Joint survey of cultural values: synergy of culture and tourism: utilisation of cultural potentials in less favoured rural regions*. Ljubljana: Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Anton Melik Geographical Institute, 2012. <http://www.sycultour.eu/documents/joint-survey-of-cultural-values-1>.

Neva Makuc:

Vojna na meji. Slovensko govoreče prebivalstvo v poznosrednjeveških in novoveških spopadih na Goriškem in Furlaniji V: *Vojne in Slovenici. Pričevanja, spomini in podobe*, Ljubljana: Založba ZRC, 2012 (v tisku).

O plemiškem razbojništvu in fajdah v novo-veški Furlaniji in Goriški. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 12–18.

Branko Marušič (izbor):

Andrej Ipavec (1880–1924). Ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 19–31.

Gabršček Andrej (str. 1606–1607), Kos Franc (str. 1823–1224), Kos Milko (str. 1824–1825), Rutar Simon (str. 3038–3039), Tuma Henrik (str. 3419–3421). V: *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Furlani, 3/ L'eta contemporanea*, Udine: Forum, 2011.

Revolucionar in po rodu Kraševac Anton Furlan - Nino. V: *Kras*, 2011, št. 114–115, str. 70–74.

Beneška Slovenija v slovenskem tisku pred prvo svetovno vojno. V: *Trinkov koledar* 2012, str. 67–73.

Učitelj in politik Vinko Bandelj (1881–1937). Prispevki za življenjepis. V: *Pirjevčev zbornik*, Koper, ZRS, 2011, str. 95–109.

Kako se je gradil moj odnos do Tigr-a? V: *Primorski rodoljub*, 12/2011, str. 59–63.

O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941). V: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*, Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 335–349.

Še vedno aktualno in koristno branje. 100-letnica izida knjige »Irredentismo adriatico«. V: *Primorski dnevnik*, 15. 4. 2012, št. 89.

Il conte Guglielmo Coronini Cronberg. V: *L'ultimo conte: La vita e memoria*, Trieste: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2012, str. 30–39.

Ob osemdesetletnici rojstva Marka Waltritscha. V: *Primorski dnevnik*, 29. 7. 2012, št. 178.

Slovensko zgodovinske pisje 20. stoletja o slovensko-italijanskem obmejnem območju in o njegovih mejah = La storiografia slovena del XX secolo sulla regione limitrofa italo-slovena e sulla questione dei confini. V: *Acta Histriae*, letn. 20 (2012), št. 3, 307–320.

Danila Kumar Zuljan:

SLA V004 'pleša' (1/7): komentar in karta: 1/7. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1*,

Atlas : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 44–45, zv. 2: Komentarji, str. 57–58.

SLA V065 'obrvi' (1/16): komentar in karta: 1/16. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 62–63, zv. 2: Komentarji, str. 72–73.

SLA V066 'trepalnice' (1/17): komentar in karta: 1/17. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 64–65, zv. 2: Komentarji, str. 74–76.

SLA V796 'solza' (1/18): komentar in karta: 1/18. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 66–67, zv. 2: Komentarji, str. 77.

SLA V796 'solza' (1/21): komentar in karta: 1/21. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 72–73, zv. 2: Komentarji, str. 77.

SLA V023 'rama' (1/29): komentar in karta: 1/29. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 88–89, zv. 2: Komentarji, str. 100.

SLA V027 'pest' (1/33): komentar in karta: 1/33. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 96–97, zv. 2: Komentarji, str. 105–106.

SLA V029 'dlan' (1/34): komentar in karta: 1/34. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlas). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 98–99, zv. 2: Komentarji, str. 107.

SLA V028 'prst' (1/35): komentar in karta:

1/35. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 100–101, zv. 2: Komentarji, str. 108.

SLA V030 'palec' (1/36): komentar in karta: 1/36. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 102–103, zv. 2: Komentarji, str. 109–110.

SLA V035 'pregibi prstov' (1/41): komentar in karta: 1/41. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 112–113, zv. 2: Komentarji, str. 120–121.

SLA V061 'gleženj' (1/66): komentar in karta: 1/66. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 162–163, zv. 2: Komentarji, str. 171–172.

SLA V805 'kri' (1/69) : komentar in karta: 1/69. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 166–167, zv. 2: Komentarji, str. 176.

SLA V738 'tvor' (1/77) : komentar in karta: 1/77. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 182–183, zv. 2: Komentarji, str. 188–189.

V041 'bradavica' (1/79) : komentar in karta: 1/79. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 186–187, zv. 2: Komentarji, str. 194–195.

SLA V617 'teta' (1/114) : komentar in karta: 1/114. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski ling-*

vistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 256–257, zv. 2: Komentarji, str. 264–265.

SLA V618 'ujna' (1/115) : komentar in karta: 1/115. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 258–259, zv. 2: Komentarji, str. 266–267.

SLA V739 'sirota' (1/122) : komentar in karta: 1/122. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 272–273, zv. 2: Komentarji, str. 279–280.

SLA V793 'jerob' (1/123) : komentar in karta: 1/123. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 274–275, zv. 2: Komentarji, str. 281–282.

SLA V780(a) 'tuj' (1/141) : komentar in karta: 1/141. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 310–311, zv. 2: Komentarji, str. 317–318.

SLA V780(b) 'tujec' (1/142) : komentar in karta: 1/142. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 312–313, zv. 2: Komentarji, str. 319–320.

SLA V780(c) 'na tuje' (1/143) : komentar in karta: 1/143. V: ŠKOFIC, Jožica (ur.) *Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas* : [(= SLA 1.1)], (Zbirka Jezikovni atlasi). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, zv. 1: Atlas, str. 314–315, zv. 2: Komentarji, str. 321–322.

Slovarček narečnih besed. V: *Darinka Sirk*

2012: *Devetindevetdeset meštirjev - sto mižerij: izročilo o briški rokodelski ustvarjalnosti*. Dobrovo: samozal.

Zapisi za slovenske kraje v slovenskem, italijanskem in furlanskem lingvističnem atlasu. V: *Izvestje*, 9/2012, str. 59–62.

PEDAGOŠKO DELO

Jasna Fakin Bajec:

V sklopu predavateljskih obveznosti na Univerzi v Novi Gorici (dalje UNG), Fakulteti za humanistiko, program Kulturna zgodovina, je Jasna Fakin Bajec v študijskem letu 2011/2012 pripravljala in izvajala predavanja ter seminar pri predmetu Kulturna dediščina v historični perspektivi. V študijskem letu 2011/2012 je pomagala študentki Jani Rijavec pri izvajanju programa Culturalis: ozaveščanje o kulturni dediščini v lokalnem prostoru.

Neva Makuc:

V sklopu predavateljskih obveznosti na UNG, Fakulteti za humanistiko, program Kulturna zgodovina, Neva Makuc v zimskem semestru študijskega leta 2012/2013 kot asistentka pripravlja in izvaja predavanja ter seminar pri predmetu Zgodovina fevdalne družbe ter vaje pri predmetu Zgodovina historiografije.

Danila Zuljan Kumar:

V študijskem letu 2011/12 je bila nosilka predmeta Slovenska dialektologija na program Slovenistika na Fakulteti za humanistiko UNG. Bila je mentorica pri diplomskih nalogah študentkama Tadeji Curk in Vlasti Križman. Pripravila je učna načrta za predmeta Identiteta in jezik ter Metodologija raziskovalnega dela pri Transkulturnem študiju – jezikoslovje za doktorski program Transkulturni študiji pri Fakulteti za humanistiko UNG.

Sodelovala je v študijski komisiji programa Slovenistika I. stopnja.

NAGRADE IN PRIZNANJA

Neva Makuc:

Nagrada SLORI, ki jo podeljuje Slovenski raziskovalni inštitut za doktorske naloge, »ki predstavljajo pomemben ali izviren doprinos k poznavanju slovenske skupnosti v Italiji, njene družbene strukture, funkcije v sklopu njenega naselitvenega in družbenega prostora, njenih razvojnih procesov na družbenem, kulturnem, političnem, gospodarskem, pravnem in izobraževalnem področju, medetničnih odnosov, identitetnih in jezikovnih praks ter komunikacije«.

Nagrada Ervina Dolenca, ki ga podeljuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije za znanstveni prvenec mladim zgodovinarjem, »ki prispevajo k promociji in osmišljanju znanstvene, družbene in kulturne vloge slovenskega zgodovinarja«.

REDNA IN IZREDNA DEJAVNOST

Jasna Fakin Bajec:

Jasna Fakin Bajec je z dr. Otom Luthrom vodila Razvojni forum Kras, katerega poslanstvo je vzpostaviti vzajemno sodelovanje pri trajnostnem razvoju Krasa. V letu 2012 je v okviru Forumu urejala gesla za zbornik *Kras in Brkini za radovedneže in ljubitelje*. Za občinsko glasilo *Burja*, ki ga izdaja Občina Komen, redno piše prispevke na temo zgodovine in etnologije Komenskega Krasa.

Petra Kolenc:

Vodila je knjižnico RP ZRC SAZU v Novi Gorici (katalog dostopen prek COBISS-a) ter skrbela za arhiv in knjižnico dr. Henrika Tume. Opravila je uredniško delo za 35. in 36. št. *Goriškega letnika*, posvečenega 60-letnici Goriškega muzeja (2011/2012), ter uredila in postavila *Izvestje 9/2012*. Skupaj z zgodovinarjem Robertom Devetakom je zbrala in uredila gradivo za bibliografijo *Domoznanske publikacije o Primorski 2004–2012* ter uredila zbornik *Ob stoletnici zadnjega državnega ljudskega štetja v Avstrijskem Primorju 1910 – jezik, narodnost, meja* (v tisku).

Skupaj z Anamarijo Rijavec je urejala publikacijo *Trnovsko berilo: izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Trnovo in okoliških zaselkih* (izšlo bo v letu 2013) ter napisala uvodno študijo *O zgodovini izkoriščanja Trnovskega gozda*. Na povabilo Krajevne skupnosti Lokve je v prostorih nekdanje osnovne šole Lokve 16. 6. 2012 sodelovala pri pripravi razstave ob stoletnici šolske stavbe *O šolstvu na Lokvah*, ki se je vezala na vsebino knjige avtorja Rada Bolčine *Od trivialke do devetletke: šolstvo v Čepovanu, Lokovcu in na Lokvah* (Lokovec: Kulturno turistično društvo, 2012), ki jo je skupaj z dr. Brankom Marušičem strokovno pregledala. V sodelovanju z Društvom Planota je uredila tretjo knjigo iz zbirke *Besede s Planote* avtorja Vladimirja Lebana - Mirana: *Za sedmimi griči in devetimi hribi: pravljice in pripovedke iz gozda Trnovskega* (v tisku).

Špela Ledinek Lozej:

Pokljuka, 26. 9. 2012: aktivna udeležba na sestanku delovne skupine etnologov konservatorjev o varovanju planin.

Neva Makuc:

Poleg redne raziskovalne dejavnosti, ki zahteva delo po italijanskih arhivih in knjižnicah, opravlja še druge naloge, tj. prevaja projektno dokumentacijo, predavanja in povzetke iz slovenskega jezika v italijanski in nasprotno.

Za Občino Brda oziroma za TIC Brda je pripravila besedilo za tablo *Šmartno v habsburško-beneških vojnah*.

Danila Zuljan Kumar

Koordinirala je delo na RP Nova Gorica, v Subidu je snemala gradivo za subiški slovar, vodila je programski odbor za Gradnikove večere 2012, intervjuvala je furlanske govorce o njihovem odnosu do furlanščine (za znanstveni prispevek o identiteti), strokovno je pregledala knjigo Vlada Klemšeta o ledinskih imenih v Medani in napisala uvodno besedilo *Medanski govor*, pripravila in oddala je prijavo na Razpis Promocija znanosti (ARRS), jezikovno pregledovala slovenske in angleške prispevke sodelavk RP Nova Gorica.

Vse sodelavke in sodelavec RP ZRC SAZU so člani uredniškega odbora *Goriškega letnika* ter *Izvestja*.

SODELOVANJE PRI TEKOČIH

PROJEKTIH (Več informacij o tekočih projektih je na voljo na spletnih straneh ZRC SAZU).

Jasna Fakin Bajec:

Podoktorski temeljni projekt

Jasna Fakin Bajec je s 1. 7. 2011 začela raziskovalno delo na podoktorskem temeljnem projektu *Kulturna dediščina – medij za vzpostavljanje trajnostnega razvoja v lokalnem prostoru*.

V letu 2012 je pregledala in analizirala razvojne projekte s Krasa, zbrala in delno predelala literaturo na temo trajnostnega razvoja, značilnosti trajnostnih skupnosti in vloge kulture in njene dediščine pri osnovanju trajnostnih politik. Teoretična izhodišča o pomembnosti kulture in njene dediščine kot četrtega stebra trajnostnega razvoja je 7. marca 2012 predstavila na seminarju – *Interlogi*, ki ga v okviru ZRC SAZU organizira Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje. Na terenu je vzpostavila stike s posameznimi razvojnimi društvi na Komenškem Krasu in Vipavski dolini. Intenzivno je steklo sodelovanje z Društvom gospodinj iz Planine pri Ajdovščini. Skupaj so raziskovali zgodovino pridelave koruze in posameznih šeg in navad (ličkanje koruze). Na končni predstavitvi v mesecu novembru so z izdajo zgibanke, v kateri so predstavili pomen koruze v načinu življenja Planincev, razstavo in dramsko igro, ozaveščali ljudi o pomembnosti uporabe domačih proizvodov, katerih pridelava je trajnostno naravnava, hkrati pa odraža posebnosti določenega bivalnega okolja.

Petra Kolenc:

Center za arhitekturo Krasa (CAK)

Od avgusta 2011 do februarja 2012 je izvajala projekt Občine Komen *Center za arhitekturo Krasa (CAK)*. Pri projektu je sodelovala tudi Jasna Fakin Bajec.

Špela Ledinek Lozej:

ZBORZBIRK (Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom), projekt sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR), program čezmejnega sodelovanja Italija – Slovenija 2007–2013. Špela Ledinek Lozej je vodja projekta, v katerem je poleg Inštituta za slovensko narodopisje deset partnerjev iz Slovenije in Italije. Pri projektu sodelujejo tudi Neva Makuc, Petra Kolenc in Danila Zuljan Kumar. 25. 10. 2012 je bilo v dvorani Mestne občine Nova Gorica zagonsko srečanje projekta.

ETNOFOLK (Ohranjanje in pospeševanje etnološke dediščine v Srednji Evropi), mednarodni evropski projekt sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR), program transnacionalnega sodelovanja Srednja Evropa (Central Europe 2007–2013).

Špela Ledinek Lozej je zbirala gradivo za zbirko Visokogorske planine ter ga pripravljala in vnašala v metapodatkovni repozitorij. Sodelovala je pri organizaciji in izvedbi delavnice za deležnike (Bled, 15.–16. 2. 2012), pri siceršnjih diseminacijskih aktivnostih (predstavitve in objave) ter pri administrativnem vodenju in poročanju prvostopenjski kontroli, vodilnemu partnerju, vodjem delovnih paketov in skupnemu tehničnemu sekretariatu. Udeležila se je sestanka projektnih partnerjev v Bratislavi (19.–20. 4. 2012).

SY_CULTOUR (Sinergija kulture in turizma: uporaba kulturnih vrednot v manj razvitih ruralnih območjih, mednarodni evropski projekt sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR)), program transnacionalnega sodelovanja Jugovzhodna Evropa (South-East Europe 2007–2013). Špela Ledinek Lozej je sodelovala pri opisu in izboru kulturnih vrednot na pilotnem območju Občine Idrija, pri snovanju skupne metodologije izbora in upravljanja s kulturnimi vrednotami, pri diseminacijskih aktivnostih, na sestankih z deležniki pilotnega območja ter na sestanku projektnih partnerjev v Trentu (28.–30. 3. 2012).

THETRIS (THEmatic Touristic Route Developmnet with the Involvement of Local Society), mednarodni evropski projekt sofinanciran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR), program transnacionalnega sodelovanja Srednja Evropa (Central Europe 2007–2013). Špela Ledinek Lozej je vodja projekta za RP ZRC SAZU v Novi Gorici. 19. in 20. 9. 2012 se je udeležila zagonskega srečanja projektnih partnerjev v Debrecenu na Madžarskem. Pri projektu sodelujeta tudi Jasna Fakin Bajec in Neva Makuc, ki sta vodji petega delovnega sklopa. Petra Kolenc opravlja naloge strokovne sodelavke. 2. 10. 2012 je bil na Gradu Kromberk v okviru projekta izpeljan prvi sestanek regionalne delavne skupine, 29. in 30. 10. 2012 sta se Špela Ledinek Lozej in Neva Makuc udeležili sestanka mednarodne delovne skupine v Padovi.

Triglavski narodni park: Dediščine, akterji – strategije, vprašanja in rešitve, temeljni raziskovalni projekt ARRS.

Špela Ledinek Lozej raziskuje kompleksno dinamiko, ki je v ozadju ohranitve planinske paše in predelave mleka v planinah kot posebnega elementa dediščine v TNP.

Neva Makuc:

Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti (program).

Slovenski toponimi v času in prostoru (Historična topografija Slovenije od srednjega veka do 19. stoletja).

Uporniške preživetvene strategije na Slovenskem (16.–19. stoletje):

Raziskovalno delo o novoveškem tihotapstvu in plemiškem razbojništvu ob habsburško-beneški meji.

Vodilni humanisti slovenskega prostora med 16. in sredo 19. stoletja ter njihovo socialno in kulturno okolje:

Raziskovalno delo o čedajskem notarju Marc'Antoniju Nicolettiju (um. 1596).

Danila Zuljan Kumar:

SLA (Slovenski lingvistični atlas 2: Kmetija):

Materialna kulturna dediščina v slovenskih narečjih, (7/2011–6/2014).

Zahodna slovenska narodnostna meja v luči sprememb časa

Skupna naloga, ki družijo raziskovalke RP ZRC SAZU v Novi Gorici, je raziskava spreminjanja narodnostne črte skozi stoletja s pomočjo arhivskega gradiva, jezikovnih analiz, terenskih raziskav in že obstoječe literature. Naloga se opira na jezikovne, kulturne in različne družbene vplive na stičišču slovenskega in romanskega sveta, različne oblike izražanja in udejanja le-teh v šegah, jeziku, navadah in drugem. Pokazala naj bi na asimilizacijske učinke in oblike sosedskih odnosov, zgodovino obmejnega območja in perspektive prihodnjega razvoja. Raziskovalno območje je obmejni svet od Kanalske doline do severnih obronkov Tržaškega zaliva.

Poročilo je sestavila Petra Kolenc.

VSEBINA • *Jubilej in voščilo /* uvodnik doc. dr. Danila Zuljan Kumar, vodje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici • Karel Capuder, *Goriški kmečki upor leta 1713* • Članki Neva Makuc, "Globoj intestini sono tamborine col sangue penetrati nel sangue" *O plemiškem razbojništvu in fjidah v novoveški Furlaniji in Goriški* • Branko Marušič, *Andrej Ipavec (1880–1924). Ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije* • Robert Dewetak, *Maradna žilnica v Kanalu (1867–1927)* • Petra Kolenec, *»Bodi nam torej poskrbljen Trnovski Les, kakor si dolg in širok! Trnovski gozd v luči starejše turisticke* • Spela Lečinek Lodej, *Čebelarstvo na Idrijskem* • Jasna Palan Bajec, *Zakaj trajnostni razvoj potrebuje kulturo in njeno dediščino* • Danila Zuljan Kumar, *Zapisi za slovenske kraje v slovenskem, italijanskem in furlanskem lingvističnem atlasu* • *Poročila: Poročila o vsebini humanističnih in družboslovnih revij v Furlaniji-Juljski krajini* • Poročila o delu sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici od 1. 12. 2011 do 31. 10. 2012.

